

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

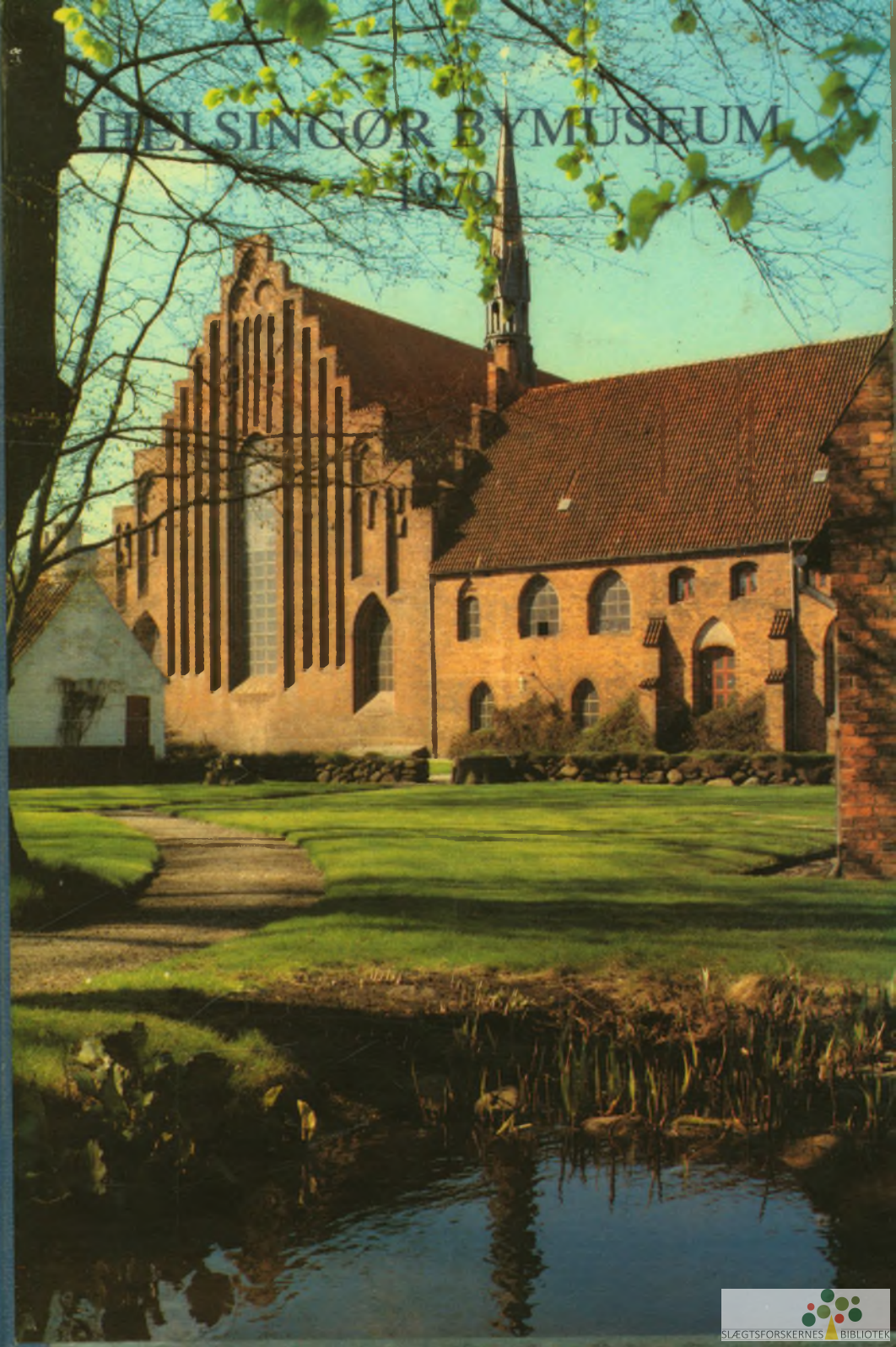
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HELSINGØR BYMUSEUM

1979

HELSINGØR BYMUSEUM
ÅRBOG
1979

Redaktion og tilrettelæggelse:
Arkivar Kenno Pedersen
Fotografier: Helsingør Bymuseum
Sat med 10 punkt ordinær og
kursiv Times og trykt på Uno-
coat 100 gr. hos
NOFO print, Helsingør

ISSN 0106-0317

Omslaget: *Sct. Mariæ Kirkes imponerende østgavl med en del af Vor Frue Klosters østfløj set fra kloster-*
haven, Carsten Møller 1980.

Modstående side: *Tegning af dør i Stengade 70. Opmålt og tegnet af Otto Bülow, december 1923.*

HELSINGØR BYMUSEUM
ÅRBOG
1979

INDHOLD

De hvide brødre i Helsingør Kaare Rübner Jørgensen	5- 63
Om Sct. Mariæ Kirke Knud Klem	65- 86
Kalkmalerier i Helsingør Karmeliterkloster Rolf Læssøe	87-100
Karmeliterklosteret i Helsingør Kenno Pedersen	101-126
Flynderupgård Museet Lilli Friis	127-130
Helsingør Bymuseum Aase Faye og Kenno Pedersen	131-136

De Hvide Brødre i Helsingør

Af Kaare Rübner Jørgensen

»Der mand screff Mcccc paa det xxx, da sticktede hand wor Frue closter i Helsingør«. Med disse få, tørt konstaterende ord fortæller den lærde humanist og Saxo-udgiver Christiern Pedersen om oprettelsen af karmeliternes kloster i Helsingør 1430¹. Det var det tredje kloster af denne orden i Danmark og var, ligesom de to første, *Landskrona*, stiftet 1410, og *Skelskør*, stiftet 1418, grundlagt af kong Erik af Pommern². Senere oprettede karmeliterne klostre i *Sæby* 1469, *Varberg* ca. 1470, *Århus* ca. 1480, *Sölvesborg* ca. 1485, *Assens* ca. 1510 samt et studiehus i *København* 1517-1519. Omkring 1455 stiftedes desuden i Örebro ordenens eneste svenske kloster³. Fra 1462 dannede de danske og det ene svenske kloster den nordiske ordensprovins *Dacia* med egen leder⁴. Den eksisterede til 1537.

Fra denne nordiske ordensprovins, der således omkring 1520 talte 9 klostre og 1 studiehus, er der idag kun sparsomme rester bevaret. I Sæby og Sölvesborg står kirkerne endnu og vidner med deres kalkmalerier om en tilknytning til karmeliterordenen⁵, og i København indgår studiehuset, ukendeligt ganske vist, i det gamle Valkendorfs kollegium i Skt. Pedersstræde⁶. Kun i Helsingør er kirke- og klosteranlæg bevaret intakt, da kirken ved et tilfælde undgik nedrivning i slutningen af det 16. århundrede⁷. Det er idag Nordens bedst bevarede klosteranlæg.

Ordenens oprindelse, udbredelse og struktur

De munke, der i middelalderen levede i dette kloster, tilhørte karmeliterordenen⁸. Det var en Mariaorden, hvis historie efter munkenes *egen* opfattelse kunne føres tilbage til et eremitsamfund, som var grundlagt på Karmelbjerget i Palæstina af profeten Elias i den gamle pagts tid. Thi traditionen indenfor ordenen sagde, at efter at profeterne Elias og Elisa gudfrygtigt havde levet på Karmelbjerget, havde hellige fædre fra såvel det gamle som det nye testamente opholdt sig nær Elias' kilde, som sande elskere af dette bjergs ensomhed⁹. Idag ved vi, at denne gammeltestamentlige oprindelse er en legende, og at ordenen er opstået omkring 1150, da vesteuropæiske pilgrimme slog sig ned som eneboere ved kilden på Karmelbjerget¹⁰. Omkring 1240 kom disse eremitmunke som flygtninge til Europa¹¹, hvor de i 1247 fik pavelig tilladelse til at bosætte sig som tiggermunke i byerne¹². Ordenen bredte sig derefter hurtigt ud over Europa, og omkring

Munkenes påklædning

år 1400 talte den ca. 300 klostre, fordelt på 21 provinser¹³. Hvert af disse klostre blev styret af en *prior* og af et *konventkapitel*, der blev afholdt hver uge i klostrets kapitelsal; hver provins blev ledet af en *provincialprior* og af et *provinskapitel*, der fandt sted hvert år med deltagelse af munke fra alle provinsens klostre, og hele ordenen blev styret af en *generalprior* og af et *generalkapitel*. I disse internationale stormøder, der blev afholdt hvert tredje til sjette år, deltog repræsentanter for alle ordenens provinser¹⁴. Vort kloster i Helsingør var således del af en stor international organisation med rødder tilbage til Det hellige Land.

Karmelitermunkene var iklædt en lang fodsid *kutte* med hætte og bælte. Den var lavet af ufarvet uld og kunne variere fra en gråsort til en gråbrun farve¹⁵. Senere blev det almindeligt at farve den sort, selv om det var imod reglerne.¹⁶ Over den bar de et *skapular*, et smalt bånd, der fra skuldrene faldt ned over brystet og ryggen¹⁷. Det var af samme materiale og farve som kutten, blot noget kortere, da det kun gik til midt på skinnebenet. Efter munkenes opfattelse havde jomfru Maria givet dem dette klædningsstykke og lovet, at enhver, der døde iklædt skapularet, skulle blive frelst¹⁸. Udenpå kutten og skapularet havde de desuden en *kappe* af samme længde som kutten. På Karmelbjerget havde denne kappe været sort og hvid-stribet; en sådan stribet påklædning vakte imidlertid opsigt i Europa, og i 1287 blev den erstattet af en *hvid kappe*¹⁹. Da munkene så den hvide farve som et symbol på Marias ubesmittede undfangelse og jomfruelige liv, blev kappen opfattet som et tegn på deres status som Mariabrødre²⁰. På fødderne havde de *sandaler*; kun de munke, »der havde brug for det«, måtte gå med *strømper afhør*. Der var forbud mod at have farvet tøj, bruge undertøj og skjorter, have stadskapper og lukkede sko. Da klimaet i Danmark var hårdere og koldere end i Sydeuropa, har disse spartanske tøjregler vel kun haft begrænset gyldighed hos os. Om vinteren må munkene i Helsingør således formodes at have brugt såvel undertøj som strømper og sko. Måske har de også gået med en pelskappe under den hvide ordenskappe. Har de holdt sig til reglerne, må de i hvert fald have frosset i en kirke og et kloster, der ikke var opvarmet!

Munkenes funktion

På Karmelbjerget havde munkenes liv været ganske enkelt. De havde levet i største fattigdom og seksuel afholdenhed som eneboere i hver deres lille celle og havde skaffet sig det daglige brød ved manuelt arbejde. Tiden var blevet tilbragt i cellens ensomhed med bøn og meditation, idet de kun var kommet sammen til en daglig messe i et lille, fælles kapel²¹. I Europa blev disse regler ændret i 1247²². Ved nu at stille krav om, at munkene

Karmeliternes ordensdragt før ændringen i 1287. To senmiddelalderlige tegninger fra Köln. (Fra Acta Sanctorum XI, 799).

skulle dels bede de kirkelige tidebønner sammen i deres kirke, dels indtage deres måltider i en fælles spisestue (*refektorium*), blev der lagt den største vægt på munkenes fællesskab. Ved videre at kræve, at de levede ved tiggeri og almisseindsamlinger, fik de status som tiggermunke, og heraf fulgte pastoralt arbejde med prædiken og sakramentsforvaltning. For at klare disse opgaver måtte munkene imidlertid uddannes, og der blev derfor fra slutningen af det 13. århundrede lagt større og større vægt på munkenes studier, såvel indenfor klostermurene som på universiteterne²³. Samtidig blev flertallet af munkene, der på Karmelbjerget havde været lægbrødre, nu præsteviet²⁴.

Gudstjenester

Karmeliternes liv bestod således dels af en fælles kortjeneste med messer og tidebønner, dels af individuelle meditationer og studier i cellerne, og endelig af et udadvendt pastoralt arbejde. Deres dag begyndte tidligt, thi allerede ved 1-2 tiden om natten kaldte sakristanen dem med et par klokkeslag til *matutinum* og *laudes*, der var dagens første gudstjenester i kirken. Efter disse, der formodentlig har været en times tid, vendte munkene tilbage til deres celler for at sove videre, indtil de ved solopgang påny

blev vækket af sakristanens klokke. Herefter fulgte de små gudstjenester eller tider, *prima, tertia, sexta og nona*, ved henholdsvis dagens første, tredje, sjette og niende time, regnet fra solopgang, og de større *vesper*, når aftenen begyndte, og *completorium*, der var nattebønnen ved dagens femtende time (kl. 18-21, afhængig af årstiden)²⁵. Disse tidebønner bestod af recitation og afsyngelse af Davids salmer, bibellæsning, anråbelser og bøn. Den liturgi, karmeliterne anvendte, var sammensat af Sibertus de Beka i 1312, og fulgte i store træk den, der blev benyttet i Palæstina (*Den hellige gravs ritus*)²⁶. Efter hver tidebøn sang munkene hymnen *Salve Regina* (Vær hilset, dronning) til jomfru Marias ære²⁷. Om formiddagen fejrede de desuden hver dag året rundt - når man ser bort fra langfredag og påskelørdag - *messer* ved kirkens forskellige altre, blandt andet en daglig Mariamesse før primbønnen²⁸. Selvom det ikke var påkrævet, at alle munkene skulle være tilstede ved messerne, var det alligevel mange timer hvert døgn, de måtte tilbringe i kirkens kor.

Tavsheden

Efter kompletbønnen om aftenen skulle munkene opholde sig i deres celler, og der skulle herske *total tavshed* i klostret indtil primbønnen næste morgen²⁹. Iøvrigt tilstræbte de - i døgnets øvrige timer - at være så meget som muligt i cellerne og at tale så lidt som muligt³⁰. Disse regler var en rest fra eneboertilværelsen på Karmelbjerg og var i praksis vanskelige at forene med munkenes status som tiggermunke. De blev derfor modificeret ved ordensreglens anden ændring i 1432³¹.

Indsamlinger

Karmeliterne kunne ikke helt afsondre sig fra verden omkring dem. Da de havde givet afkald på besiddelse af fast ejendom - som for eksempel landbrugsjord - og ikke havde lov til at have faste, regulære indtægter, måtte de leve af tiggeri. Derfor skulle de til stadighed udenfor klostret for at indsamle almisser. Disse indsamlinger foregik på markeds- og fiskepladser og rundt omkring på landet³², ofte i forbindelse med pastoralt arbejde som sakramentsuddeling, prædiken, skriftemål og afladsuddeling³³. Det var især levnedsmidler, de på den måde indsamlede. Ellers levede de - som adskillige danske eksempler viser - af testamentariske gaver og messestiftelser. Når de færdedes udenfor klostret, måtte de ikke ride på heste eller gå alene, men skulle altid følges to og to, for ikke at vække skandale³⁴. De måtte under ingen omstændigheder bære våben³⁵.

Måltider og kost

Som andre munke spiste karmeliterne to gange i dagens løb, et middagsmåltid, *prandium*, efter sexta og et aftensmåltid, *coena*, efter vesper³⁶. Under måltiderne, der blev indtaget i stilhed, blev et stykke af Bibelen eller en anden opbyggelig bog oplæst for de

Ordensdragten efter 1287. Vægmaleri 1484 af Filippino Lippi i Capella Brancacci i Firenze's karmeliterkirke (Efter Acta Capitulum generalium ord. Carmelitarum I).

spisende brødre³⁷. Der var i lang tid forbud mod enhver form for kødspise (*total abstinens*)³⁸, men i 1432 fik de ved ordensreglens ændring tilladelse til at spise kød tre gange om ugen³⁹. I 1488 lempedes kravet om abstinens yderligere, idet det på et generalkapitel blev bestemt, at de kun skulle afholde sig fra kød onsdag, fredag og lørdag⁴⁰. På disse dage havde de tilladelse til at spise æg og forskellige mælkeretter⁴¹. Ellers har deres kost bestået af brød, grød, grøntsager og fisk, som spillede en stor rolle i alle munkes ernæring i middelalderen⁴².

På fastedage indtog munkene imidlertid kun ét måltid om dagen⁴³. Fastetiden havde oprindeligt strakt sig over hele vinter-

halvåret⁴⁴, men var tidligt blevet indskrænket for karmeliterne, således at det kun var alle hverdage i adventstiden og fra fastelavnssøndag til påskedag samt vigilierne til Kristi Himmelfart, pinse og til alle fester for jomfru Maria og apostlene, de regnede for fastedage. Hertil kom efterhånden yderligere en række enkeltdage i årets løb, således at fastedagenes samlede antal beløb sig til omkring 130 dage om året⁴⁵. Faste var en del af munkenes bodsøvelser og forberedelse til de religiøse højtider og fester. Desuden mente man, at de lettere kunne undgå fristelser og synd, ved kun at spise det absolut nødvendige⁴⁶. Faste - især på vand og brød - kunne også pålægges munkene som straf for overtrædelse af ordensreglerne⁴⁷.

Andre dagligdags
træk

Af andre træk fra dagligdagen kan nævnes, at munkene skulle aflægge skriftemål to gange om ugen og gå til alters mindst ti gange om året⁴⁸. Desuden blev de kronraget hver femtende dag og fik åreladning fire gange om året, efter jul, påske, Johannes Døbers fest og Korssets fest i september⁴⁹.

Klostrets
embedsmænd

Det enkelte kloster blev styret af en *prior*. Han blev normalt ikke, som man tit læser, valgt af munkene i klosteret, men derimod udpeget *fra oven* af provinskapitlet⁵⁰. Selvom denne udpegelse fandt sted hvert år, var der ingen regler for, hvor længe en munk kunne fungere som prior. Først i 1513 blev hans embedsperiode begrænset til 2 år⁵¹. I praksis kunne han derfor tit sidde på livstid og styre klosteret ret så enevældigt, da han kun var ansvarlig for sin ledelse overfor provincialprien og provinskapitlet. Kun det kunne nemlig afsætte eller forflytte ham⁵². Foruden at lede klosteret var det priorens opgave at vejlede og korrigere sine undergivne munke samt at udlægge ordenens regel og konstitutioner ved de ugentlige konventkapitler⁵³. Til at hjælpe sig i den daglige administration havde han 3 rådgivere (*consiliares* eller *custodes*), der var valgt af klostrets munke⁵⁴. I klostre med over 24 munke fandtes der desuden en *subprior*⁵⁵. Af andre embeder kan nævnes sakristan (*sacrista*), der skulle sørge for, at bøger, messeklæder, kalke, lys og andre ting til gudstjenesten var i orden⁵⁶, bibliotekar (*librarianus*), portner (*portarius*), kældermester (*cellarius*), kok (*coquus*), almisseleder (*eleemosynarius*) og gartner (*hortulanus*)⁵⁷. De munke, der foretog indsamlinger, »gik i termen« og kaldtes *terminarii*. Der var intet forbud mod, at en munk kunne beklæde flere embeder samtidig, og i Danmark, hvor klostrene var små, har det sikkert været tilfældet⁵⁸.

Foruden disse administrative og praktiske stillinger fandtes der lærerembederne *informator* og *lector*. De blev besat hvert år af provinskapitlet, og indehaverne var tit ældre studerende, der

på den måde fik til opgave at undervise deres yngre medbrødre⁵⁹. I 1440 blev det bestemt, at klostrene desuden skulle have lærere i grammatik og sang samt en novicemester, til at tage sig af de yngste klosterboere⁶⁰. Undertiden skiftede lektorerne kloster hvert år, en ganske snild skik, da ordenens studenter på den måde blev præsenteret for flere læreres undervisning i deres studietid⁶¹.

Karmeliternes undervisning var beregnet for ordenens egne medlemmer; de holdt ikke offentlig skole for børn og unge, der ikke var optaget i ordenen⁶². Den uddannelse, en munk fik, foregik normalt indenfor klostermurene, da det kun var et mindretal, der supplerede deres studier med et universitetsophold.

Uddannelse

Selve uddannelsen bestod af to led. Første del hed *pro forma simplici* og var den normale præsteuddannelse⁶³. Den indeholdt en 2-3 års undervisning i grammatik og logik (latin) og en 3-4 års undervisning i filosofi, givet af klostrenes informatorer. Efter den filosofiske eksamen fungerede studenten selv som informator i 2 år. Derefter fulgte det theologiske studium, der normalt varede 3 år, og som afsluttedes med eksamen og vielse til præst.

Munken var nu en *frater simplicus* og tjente ofte som præst i nogle år, inden han påbegyndte anden del af sin uddannelse. Den hed *pro forma lectoratus* og bestod af yderligere 3 års theologiske studier, som regel i et af ordenens studiehuse, samt af 1 års prædikantvirksomhed⁶⁴. Herefter aflagde kandidaten prøve for provinskapitlet, der tildelte ham lektorgraden. Med den fik han ret til at undervise i teologi.

Med sin udnævnelse til lektor var munkens klosteruddannelse færdig. Enkelte munke kunne derefter blive sendt til de offentlige universiteter for at supplere deres uddannelse med en baccalaureus- og magister/doktorgrad. I de store mellemeuropæiske ordensprovinser fandtes der adskillige munke med disse universitetsgrader, i Danmark kun få. De to mest fremtrædende munke i Helsingør kloster i det 16. århundrede, Anders Christensen (*Andreas Christierni*) og Poul Helgesen (*Paulus Helie*), havde begge en universitetsgrad.

Ideal contra virkelighed

Det billede, der her er givet af livet i et karmeliterkloster, er et *idealbillede*, byggende på de regler og love, der fandtes indenfor ordenen⁶⁵. Men selvom munkene har stræbt efter at realisere disse idealer, har deres liv i virkeligheden på mangfoldige områder været anderledes. Det skyldtes, at ordensånden efterhånden blev svækket, og at der tit og ofte blev dispenseret fra de strenge livsregler.

I praksis var klostetsamfundet stærkt klassesdelt, idet det be-

Det klassesdelte klostersamfund

stod af flere beboergrupper med hver deres rettigheder og pligter. Således skelnedes der mellem kormunkene (*fratres clerici*), der bestod af præstebrødre og dem, der studerede til præst, og lægbrødrene (*fratres laici*). De sidste havde ikke gennemgået ordenens filosofisk-theologiske uddannelsessystem og havde, i forhold til de uddannede og præsteviede munke, færre rettigheder. I virkeligheden var de uden indflydelse, da de var udelukket fra deltagelse i general- og provinskapitler og ikke havde stemmeret i de enkelte klostres konventkapitler⁶⁶. De kunne derfor heller ikke beklæde de administrative embeder, der fandtes i klostrene. Endelig skulle de kun være tilstede i kirken ved tidebønnerne matutin, vesper og komplet⁶⁷. De var klostrenes håndværkere og arbejdsmænd og kunne formodentlig kun beklæde stillinger som portner, kok, sygehjælper og gartner. Da deres antal ikke var særlig stort, fandtes der desuden i klostrene en del beboere, der helt stod udenfor den gejstlige stand. Det var *ansatte lægfolk*, der fungerede som tjenestefolk for de uddannede munke⁶⁸. Endelig var der undertiden indgivne (*donati*), ofte ældre folk, der havde skænket klostret deres hus eller formue mod at blive forsørget⁶⁹.

Desuden eksisterede der et skel mellem de munke, der kun havde studeret *pro forma simplici* og derpå var blevet præsteviet (*fratres simplices*), og dem, der havde erhvervet en lektor- eller universitetsgrad (*fratres graduates*). Især de sidste havde mange særrettigheder. De havde således en begrænset kortjeneste og behøvede normalt ikke at spise i refektoriet. De kunne desuden forlade klostret nårsomhelst uden tilladelse og tit have en lægmand, betalt af klostret, til at betjene sig. De måtte også have skæg og bære kalot⁷⁰. Magistre kunne desuden som opvartere have et par drenge, som de gav elementær undervisning⁷¹. Endelig kunne kun magistre, baccalaureer og lektorer deltage i generalkapitlernes møder⁷².

Endvidere var der også en forskel mellem rige og fattige munke. Det kan lyde mærkeligt, da alle ordensmedlemmerne havde aflagt løfte om at ville leve i fattigdom uden personlig ejendom. Efter reglen skulle alle altså være lige fattige! Når det alligevel ikke var tilfældet, skyldtes det, at dette enkle krav om fattigdom ikke blev opfattet absolut. Den enkelte munk kunne nemlig med sin foresattes tilladelse have ting til eget, privat brug. Teorien var, at disse ting *ikke ejedes*, men kun *var udlånt* den enkelte af fællesskabet, en temmelig teoretisk distinktion, da der i praksis næppe var den store forskel på at eje og at have brugsret: for det første var der ingen tidsfrist for lånet, hvorfor det kunne beholdes hele livet, og for det andet indbefattede brugsretten

Rige og fattige munke

også retten til at testamentere de lånte ting til andre medlemmer af ordenen⁷³.

Det var ikke kun bøger og personlige effekter, den enkelte munk kunne disponere over, men også penge og gaver, modtaget af slægt og venner eller indtjent ved akademisk og pastoralt arbejde. Termembrødrene måtte endog beholde en del af det indsamlede til eget brug⁷⁴. Undertiden synes det at have været ret betragtelige pengesummer, der således stod til rådighed for den enkelte. Det fremgår af, at nogle munke selv kunne bygge eller købe af deres kloster private celler og værelser, endog med have, hvor de boede, spiste og lod sig opvarte af egne tjenestefolk⁷⁵. Sådanne rige munke sørgede desuden selv for mad og tøj⁷⁶, og fik vel derfor bedre ting at spise og var bedre klædt end de øvrige i klostret. Endelig synes de også med hensyn til uddannelse at have haft fordele, da universitetsstudier ofte blev betalt af deres familie udenfor klostermuren⁷⁷. Et dansk eksempel fra 1512 viser, at disse *studentes de gratia*, som de kaldtes, også eksisterede i Danmark⁷⁸. Desuden vidner en række navneindførsler i bøger om, at den private brugsret også fandtes blandt danske karmelitermunke⁷⁹; om nogle af dem har bygget deres celler selv, ved vi dog ikke.

Forfald

Den liberale praktisering af fattigdomsbudet og de mange privilegier til de uddannede munke skabte *en dobbelt levestandard i klostrene*⁸⁰, og var en medvirkende årsag til, at ordenens regler ikke blev overholdt. Vi ser således i akterne fra generalkapitlerne det ene forbud efter det andet og aner, at der bag dem ligger mange beklagelser over de aktuelle forhold fra idealistiske provincialpriorer. Således må der for eksempel have været klaget over, at præsterne ikke deltog i de fælles gudstjenester og tidebønner⁸¹, at munkene ikke indtog deres måltider i refektoriet, men spiste og drak med lægfolk i celler og dormitorium⁸², at de ikke forblev i deres celler, som de skulle efter reglen, men løb omkring i byen for at besøge venner og bekendte uden deres priors tilladelse⁸³, samt at den påbudte tavshed efter aftenens komplettebøn ikke blev overholdt, hvorfor den atmosfære, der mentes at være nødvendig for bøn og meditation, mange steder var forsvundet⁸⁴. Endelig er der vidnesbyrd om, at mange munke havde dispensation fra at leve i klostrene; de boede da privat udenfor ordenen hos familie og slægtninge eller fungerede som kapellaner for sognekirker og adelsmænd⁸⁵.

Selvom det er umuligt at bedømme, hvor almindelig udbredt de forhold, der her er trukket frem har været indenfor ordenen, tager man næppe helt fejl ved at hævde, at karmelitermunkenes

Reformer

liv - på den tid de ankom til Danmark - havde bevæget sig langt væk fra de idealer, der havde optændt brødrene på Karmelbjerg og i den første tid i Europa. At tilstanden så næppe var meget bedre indenfor de øvrige munkeordener og i kirken som helhed, var vel kun en ringe trøst.

I slutningen af middelalderen opstod der imidlertid også indenfor karmeliterordenen en reformbevægelse, *observansen*, som munke, klostre og provinser kunne tilslutte sig for at leve et strengere og mere ægte klosterliv. De steder, hvor reformerne blev indført, gav munkene afkald på alle privilegier og goder; desuden forbød de tilstedeværelsen af lægfolk i klostrene samt stræbte så minutøst som overhovedet muligt at efterleve de gamle regler og love⁸⁶. Fra midten af det 15. århundrede fik denne bevægelse, der var mest livskraftig i Norditalien og Rhinegnene, ordensgeneralernes støtte. Især var Johannes Soreth og Baptista Spagnoli Mantovanus, der var generalpriorer henholdsvis 1451-1471 og 1513-1516, ivrige efter at få reformeret ordenen⁸⁷. Men da de samtidig mente, at det skulle ske med munkenes frivillige samtykke, viste det sig overmåde vanskeligt at få de nødvendige reformer gennemført⁸⁸. Derfor kunne det liv, der levedes i karmeliternes klostre i anden halvdel af det 15. århundrede, variere fra den mest afslappede livsførelse til den strengeste overholdelse af alle regler og sædvaner.

Da Nicolaus Audet i 1524 blev valgt til generalprior, blev der imidlertid opstillet et omfattende og ensartet reformprogram, som han i sin næsten fyrretyveårige embedsperiode forsøgte at få tvunget igennem overalt⁸⁹. Resultatet blev dog ikke streng ensartethed, men uenighed og splittelse, da utallige munke nægtede at acceptere hans reformprogram⁹⁰. Denne splittelse blev først løst i 1593, da ordenen officielt blev opdelt i to selvstændige munkeordener: den almindelige (*konventuale*) og den strengere, barfodede (*discalcerede*) karmeliterorden⁹¹. Det er en opdeling, der eksisterer den dag i dag.

Helsingør kloster

De første karmelitermunke kom til Helsingør i 1410. De ankom med skib fra Gdańsk, men drog straks videre til Skåne for at opbygge klostret i Landskrona⁹². Først 20 år senere fik de fast bopæl i Helsingør. Det skete, da Erik af Pommern, som omtalt ovenfor, i 1430 gav dem et stykke jord i byens nordøstlige udkant⁹³. Hvis denne gave er identisk med den grund, der i dag ligger rundt om klostret, og som afgrænses af Hestemøllestræde, St. Annagade, Kongensgade og Havnegade, var det en forholdsvis stor grund på omkring 8-10 ha, munkene modtog⁹⁴. De har været heldige, for kun få byklostre i middelalderens Danmark kunne råde over et større jordstykke⁹⁵. Ifølge Arild Huitfeldt kom munkene til Helsingør fra Landskrona Kloster⁹⁶. Kilden til denne oplysning kendes ikke; men er oplysningen korrekt, viser den, at klostret i Landskrona i løbet af dets første 20 år havde vokset sig så stort, at det kunne afse munke til en ny bosættelse.

Da karmelitermunkene kom til Helsingør, fandtes der allerede ét tiggermunkekloster i byen. Det var franciskanernes St. Anna, der var oprettet i 1420 lidt udenfor byen i nordlig retning, hvor nu Marienlyst ligger⁹⁷. Når karmeliterne derfor slog sig ned i byen som det andet klostर्सamfund, må de have set, at der var gode muligheder i Helsingør efter sundtoldens indførelse i 1429⁹⁸.

Pavelig stadfæstelse 1431

Den 16. oktober 1431 stadfæstede pave Eugenius IV den nye grundlæggelse, idet han gav sin tilladelse til »et hus med kirke, klokke, klokketårn og andre nødvendige bygninger til brug og bolig for den salige Marias brødreorden« (*domus cum ecclesia, campana, campanili et aliis necessariis officinis pro usu et habitatione fratrum ordinis beatae Mariae*)⁹⁹. Kort efter denne godkendelse må munkene være gået i gang med opførelsen af deres kirke og kloster. Af bevarede arkitektoniske detaljer fremgår det, at disse bygninger blev rejst efter en på forhånd udtænkt plan¹⁰⁰. Desuden viser de undersøgelser, der blev foretaget til *Danmarks Kirker*, at hele kirken samt den sydlige del af østfløjen og den vestlige del af nordfløjen er blevet påbegyndt først og har været under stillads samtidig¹⁰¹. Fra starten har der altså været et omfattende byggeri igang på karmeliternes grund i Helsingør.

Byggeri

Hvorledes munkene har indrettet sig, medens de ventede på, at disse bygninger skulle blive færdige, ved vi ikke. Formodentlig har de i den allerførste tid boet i lejede værelser i byen og siden i nogle midlertidige træ- eller bindingsværkshuse på selve klostergrunden. Deres messer har de vel afholdt i det fri under en op-hængt teltdug, således som deres ordensfæller gjorde det i Skel-

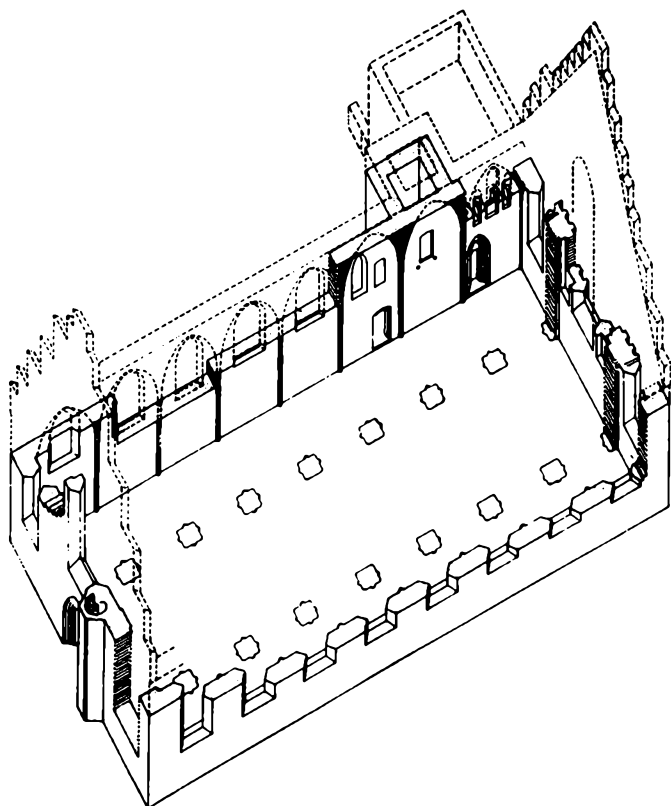
skør, mens de byggede på klosterkirken dér¹⁰². Og sådan må de have levet temmelig længe, for kirken i Helsingør blev - efter kalkmalerierne at dømme - først færdig omkring 1485¹⁰³.

Der var flere grunde til dette langsomme byggetempo. Den ene var vel, at der blev bygget flere steder på klostret og kirken samtidig; den anden, at klostrene i Landskrona og Skelskør næppe var færdigbyggede, hvorfor munkene ikke har kunnet få megen hjælp fra en fælles fabrikakasse - hvis en sådan da allerede fandtes¹⁰⁴? Til disse interne grunde kom, at dominikanerne i 1441 grundlagde et St. Nicolai kloster lige syd for byen, således at Helsingør - forøvrigt som den eneste by i Danmark - fik tre tiggerklostre, der skulle konkurrere om almisser og messepenge¹⁰⁵. For at løse dette problem indgik de tre klostre den 22. november 1446 en aftale om fordelingen af gudstjenesterne på de store kirkelige festdage. Således skulle dominikanerne holde en of-fentlig gudstjeneste 2. juledag, 3. påskedag og 4. pinsedag, franciskanerne 3. juledag, 4. påskedag og 2. pinsedag og karmeliterne 4. juledag, 2. påskedag og 3. pinsedag¹⁰⁶. Året efter, den 25. januar 1447, fik karmeliterne desuden af kong Christoffer af Bayern tilladelse til at indsamle almisser¹⁰⁷. Da dette brev er fragmentarisk bevaret, ved vi ikke, hvilket område tilladelsen gjaldt, eller om den blot var en bekræftelse på en tidligere godkendelse. Fra udlandet kan vi dog se, at det var nødvendigt at præcisere indsamlingsstederne, af hensyn til andre klostre af samme orden, de øvrige tiggerklostre og sekulargejstligheden¹⁰⁸. Noget tilsvarende ligger formodentlig bag Christoffer af Bayerns almissetilladelse til karmelitermunkene i Helsingør.

Branden 1450

Den vigtigste grund til kirke- og klosterbygningernes lange opførelsestid, var dog hverken franciskanernes eller dominikanernes konkurrerende virksomhed, men den brand, der »*söndagh nest for palmesöndagh*», den 22. marts 1450, hærgede klostret. Hvor meget af bygningerne, der ved denne katastrofe egentlig blev ødelagt, er dog uklart. Et kongebrev, som Christian I lidt senere udstedte på Krogen, taler om, at klostret »*up ær brænd j grunden*«¹⁰⁹. Da denne udtalelse kan bero på selvsyn, må branden have været ret omfattende. Vilh. Lorenzen regnede da også med, at klostret var blevet næsten totalt ødelagt¹¹⁰. En bygningshistorisk undersøgelse, foretaget til *Danmarks Kirker*, giver imidlertid til resultat, at ilden ikke kan have beskadiget *kir-kens stenvmur* så stærkt, at de har måttet nedrives til grunden¹¹¹. Der synes således at være en modsætning mellem kongebrevets ord og de nyere bygningshistoriske undersøgelser. Derfor foreslår forfatterne til *Danmarks Kirker*, at det var de midlertidige

Vor Frue Kirke. Aksonometrisk fremstilling af den formodede byggesituation ved arbejdets genoptagelse efter branden 1450. (Fra Danmarks Kirker II, 1 s. 311).

klosterbygninger af træ og bindingsværk samt træstilladserne i kirken, der blev ødelagt ved branden, og som efter denne måtte genopbygges påny¹¹². Selvom der ikke er foretaget nogen ny undersøgelse af de eksisterende klosterbygninger, lyder dette plausibelt.

Christian I's brev
1450

Efter branden henvendte munkene sig til Christian I. I det ovenfor nævnte kongebrev, der blev udstedt den 24. maj 1450, gav han sin tilladelse til, at klostrets brødre og sendebud måtte foretage almisseindsamlinger overalt i hans rige, da »*the ey swa dan bygning kunne fuldkomme vthan gode mæniskes hiælp, tröst ok almösse*«¹¹³. Denne hjælp fik de, for de bygningshistoriske undersøgelser af kirken viser, at byggeriet på denne meget hurtigt kom igang igen efter branden¹¹⁴. Derimod synes arbejdet på de øvrige klosterbygninger - at dømme efter de omfattende ændringer, der senere fandt sted - at have ligget stille i lang tid¹¹⁵. Munkene må derfor have erkendt de begrænsede ressourcer og

Oprettelse af nordisk ordensprovins 1462

prioriteret færdiggørelsen af deres kirke højere end resten af stenklostret. Denne prioritering forekommer helt naturlig, da en pæn del af munkenes indtægter stammede fra messepenge og ofergaver under gudstjenesterne¹¹⁶. Og mens dette arbejde stod på, blev der i Bruxelles truffet en beslutning, der skulle få vidtrækkende betydning for Helsingørklostrets videre udvikling. Det var oprettelsen af ordensprovinsen *Dacia et Norwegia*.

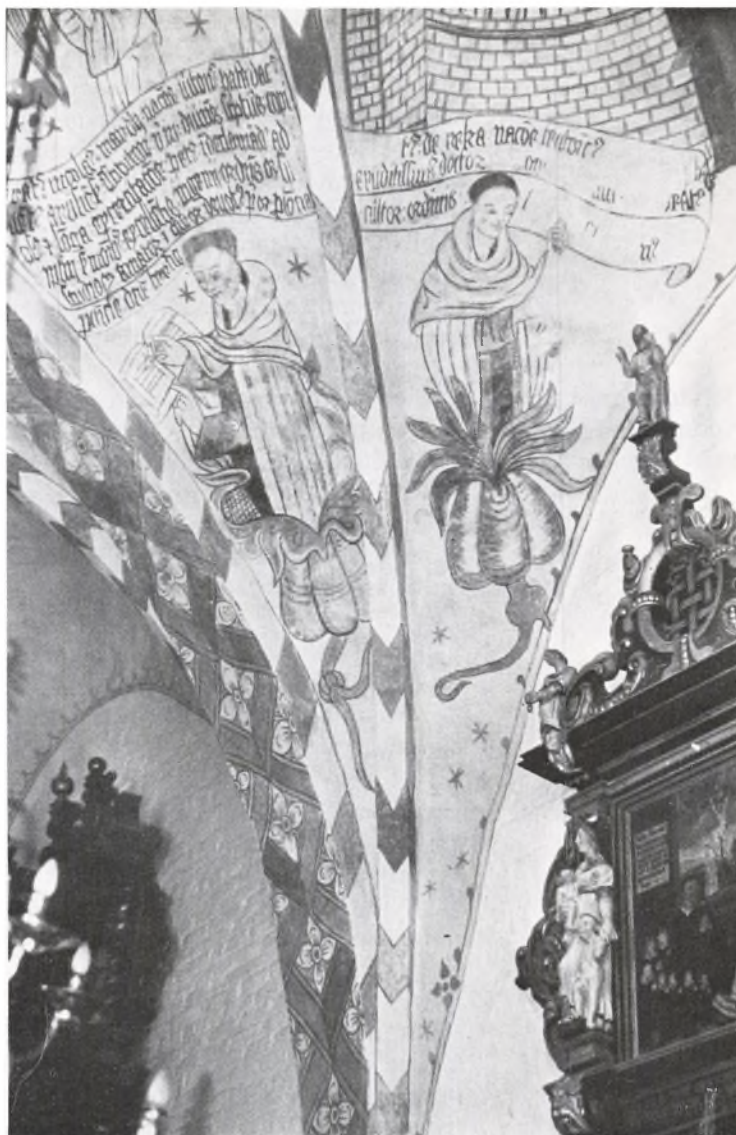
Etableringen af en selvstændig nordisk ordensprovins blev formelt truffet på ordenens generalkapitel i Bruxelles i 1462¹¹⁷. Den var led i en nyordning af provinsforholdene i Nord- og Østeuropa¹¹⁸. Da beslutningen blev truffet samtidig med generalprior Johannes Soreths fremlæggelse af en række reformlove for ordenen¹¹⁹, var baggrunden formodentlig ønsket om en mere effektiv administration for derved lettere at få gennemført reformer¹²⁰. Der er dog ingen vidnesbyrd om, at danske munke eller klostre ved denne lejlighed tilsluttede sig den reformerede observansbevægelse¹²¹.

Den nordiske provins blev ordenens mindste med kun fire klostre: Landskrona, Skelskør, Helsingør og Örebro, af hvilke kun de to førstnævnte kan have været bygget færdigt¹²². Ordensledelsen må dog alligevel have skønnet, at disse klostre - administrativt, økonomisk og mandskabsmæssigt - kunne stå på egne ben, for de tyske munke, der havde etableret klostrene, rejste hjem og overlod deres embeder til indfødte munke¹²³. Som leder af den nye provins, *provincialprior* eller *provincial*, udpegedes Mads Svendsen (*Matthias* eller *Matthæus Svenonis*)¹²⁴, der allerede i nogen tid havde fungeret som provincialvikar¹²⁵. Den provinsadministration, der ved samme lejlighed blev etableret, mente man tidligere, var placeret i Helsingør¹²⁶. Men da klostret her langt fra var færdigopført, er dette, der er en tilbage slutning fra forholdene i det 16. århundrede, næppe korrekt. Tværtimod er det mest rimeligt at antage, at den nye provincialprior har administreret provinsen fra Landskrona, da klostret dér var det ældste og vel derfor også det mest udbyggede.

Provinsens kontakter med udlandet

En konsekvens af oprettelsen af den nordiske ordensprovins var, at Norden knyttedes direkte til den øverste internationale ordensledelse. Den nordiske provincialprior skulle således deltage i de store generalkapitler og provinsen betale skat til generalpriorens administration. Men hvor megen kontakt, den nordiske provins fik med ordensledelsen, kan ikke bestemmes. I praksis synes den ikke at have været særlig stor. Således blev den mulighed, der lå i generalkapiteldeltagelse, først udnyttet, da Helsingørmunken Anders Christensen optrådte som provinsens re-

Den eneste fremstilling af en dansk karmelitermunk: Nicolaus Mord, dansk provincialprior ca. 1485-ca. 1503. Til højre Sibertus de Beka, der sammensatte ordenens liturgi (Kalkmaleri i Sæby kirke).

præsentsant (*diffinitor*) på generalkapitlet i Rom 1492¹²⁷. Også med brevkontakten har det formodentlig af og til været småt. Det ses af, at generalkapitlet to gange i det 15. århundrede - i 1472 og 1488 - ikke kunne bekræfte den nordiske provincialprior i hans embede, vel fordi det ikke vidste, hvem der ledede den nordiske provins¹²⁸. Desuden udpegede ordensledelsen underti-

den generalvikarer, der skulle rejse til Nordeuropa for at visitere ordenens klostre. I foråret 1479 var det den øvre-tyske munk Nicolaus Mor - der ikke må forveksles med den senere danske provincial af samme navn - og i 1514 italieneren Stephanus de Consortis de Brixia¹²⁹. Deres indberetninger om forholdene i Skandinavien er dog ikke bevaret, og vi ved derfor ikke, om de i virkeligheden også besøgte de nordiske klostre. For de mellem- og sydeuropæiske munke var Norden nemlig ikke særlig tillokkende. Det ses for eksempel af den straf, det øvre-tyske provinskapitel den 22. august 1479 idømte munken Johannes Jacobi, thi han skulle - for at undgå livsvarigt fængsel - forvises til Danmark i 10 år¹³⁰

Den indenrigske betydning af provinsoprettelsen

Mens oprettelsen af den nordiske ordensprovins ikke synes at have haft synderlig stor betydning for de danske munkes kontakt med udlandet, må den antages at have fået stor indenrigs betydning. Thi fra nu af fornemmer man, at de danske karmelitere er trådt stærkere og stærkere frem i højgejstlighedens, adelens og storborgerskabets bevidsthed. Resultatet af denne nye position i anden halvdel af det 15. århundrede blev, at fire nye klostre (*Sæby, Varberg, Århus og Sølvesborg*) stiftedes, samt at gaverne begyndte at tilflyde de ældre klostre i større mængde. De fik derved en bedre økonomi. Dette gjaldt i høj grad klostret i Helsingør, der fra nu af langsomt begyndte at manifestere sig som provinsens vigtigste kloster.

Helsingørmunke i udlandet

Helsingørklostrets centrale placering i den dansk-svenske provins fremgår af, at bevisligt fire, måske endog seks af de syv danske karmelitermunke, der i årene 1463-1492 studerede ved universitetet i Rostock, stammede fra klostret i Helsingør. Det var Niels Christensen (*Nicolaus Christierni*) og Niels Nielsen (*Nicolaus Nicolai*) i 1463 og Hans Petersen (*Johannes Petri*) og Hans Hansen (*Johannes Johannis*) i 1466 samt måske Morten Petersen (*Martinus Petri*) og Anders Christensen (*Andreas Christierni*) i 1484¹³¹. Af disse fik Morten Petersen og Anders Christensen baccalaureusgraden i Rostock¹³² og fortsatte iverigt deres studier ved universitetet i Greifswald, hvor de blev immatriculeret i 1487¹³³. De tog dog næppe magistergraden her.

Klosterpriorer

Fra perioden 1462-1503 kendes to priorer for klostret i Helsingør. Godekæ, hvis navn i formen *Godekyn[us]* findes i en kalkmaleriindskrift på kirkens østvæg¹³⁴, var prior den 3. nov. 1482¹³⁵ og Peder Perssøn prior den 20. september 1493¹³⁶. Af disse havde Peder Perssøn en magistergrad i teologi, formodentlig fra Københavns Universitet. Det var i disse priorers tid, at kirken og klostret blev bygget færdigt. Hvornår det præcist er

sket, har vi dog ingen underretning om, men sædvanligvis sættes færdiggørelsen af komplekset til cirka 1485¹³⁷. Undtaget herfra er indretningen af klostrets østfløj, hvor kapitelsalen (den såkaldte *Laxmandssal*) og musikstuen på første sal først kan være blevet fuldført mellem 1493 og 1500¹³⁸.

Klostrets velgørere
Poul Laxmand

Opførelsen af det store klosteranlæg har krævet mægtige og rige velgørere. Den højadelige Poul Laxmand, der i 1482 blev høvedsmand på Krogen, det daværende Kronborg Slot, gav mindst to gange penge til klostret: den 3. november 1482 skænkede han munkene 100 mark og den 20. september 1493 hele 900 mark¹³⁹. I priorens og konventets genbrev 1493 hed det da også, at det var for disse 900 mark samt for gaver, givet af andre gode folk, at klosterkirken og klostergangene var blevet opført (*»wort closter kirke oc omgong worde opbigh meth mere gode falcks hielp«*). Efter sin død i 1502 blev han desuden begravet i klosterkirken¹⁴⁰. Hvad han har testamenteret klostret for denne gravplads, der efter traditionen var placeret i kirkens midtergang, vides ikke, men det har næppe været småpenge¹⁴¹. Poul Laxmand må anses for at have været klostrets største velgører, og det forekommer derfor ganske rimeligt, at munkene har mindet hans store gaver ved at placere hans fædrene og mødrene våben på kirkens østvæg og hans eget og hustruen Inger Munks på en slutsten på en af kapitelsalens hvælvinger¹⁴².

Johan Oxe

En anden højadelig velgører var dronning Dorotheas kansler Johan Oxe til Tordsø. Den 4. maj 1488 fik denne nemlig et pavebrev om afladsuddeling til de mennesker, der på indvielsesdagen besøgte de andre, han havde stiftet i en række kirker, heriblandt et treenigheds- eller hellig korsalter i karmeliternes kirke i Helsingør. Hans gave bestod i, at han havde understøttet gudstjenesten og givet de kalke, messeklæder og bøger, der var nødvendige for gudstjenesten ved alteret¹⁴³.

Andre velgørere

Desuden kendes enkelte andre velgørere fra kalkmalede indskrifter i kirke og kloster. Således findes i søndre sideskibs vestfag i kirken en fragmentarisk inskription: *»[d]ns. iahan r... hib.an[n]o[MCM]LXXXX«*¹⁴⁴, der vel betyder, at kong Hans i 1490 har givet klostret en gave, der var værd at mindes. Desuden kan vi i søndre sideskibs fjerde fag se to mænd afbildet ved en indskrift, der oplyser, at de lod kalkmalerierne betale (*»dessa[let]malen«*). Den ene af disse er den kongelige kaperkaptajn Hans Pothorst¹⁴⁵. Endelig finder vi ved siden af Poul Laxmands og Inger Munks våben i kapitelsalen to våbenskjolde, der kan identificeres med Helsingørborgmesteren og -købmanden Peder Hansen og hustru Anna Badens våben¹⁴⁶. Disse må

altså også høre til blandt klostrets velgørere. Formodentlig har de givet penge til indretningen af kapitelsalen.

Det var normalt, at velgørere blev begravet i klosterkirkerne, men da alle gravsten på nær én er forsvundet, er det ikke muligt at denne vej at supplere oversigten over klostrets velgørerskare¹⁴⁷. Den eneste sten, der er bevaret til vor tid, er gravstenen over Niels Olsen, der var rådmænd i Helsingør, og som døde i 1448¹⁴⁸. Derudover ved vi som nævnt, at Poul Laxmand blev begravet i kirken, og regner med, at Christian II's elskerinde Dyuveke fandt sin grav hos karmeliterne i Helsingør¹⁴⁹.

Testamentariske gaver

Klostret modtog imidlertid også andre og mindre gaver. Thi således kan af *testamentariske donationer* nævnes, at ridderen Niels Petersen den 13. januar 1456 gav 1 skilling grot til hvert kloster i Helsingør¹⁵⁰, at væbneren Truels Jensen den 22. februar 1469 skænkede karmeliterklostret 1/3 af en gård i Kongens Lyngby sogn, der gav 20 grot i årlig skyld¹⁵¹, at ridderen Jørgen Gøye 1474 testamenterede det 6 mark¹⁵², og at Niels Jensen, der var borger i Roskilde, den 21. maj 1489 betænkte det med 1 pund malt¹⁵³. Desuden skænkede væbneren Anders Gagge den 17. juni 1492 klostret to boder i Lasse Vindersstræde (nuv. Hyskenstræde) i København. Denne gave fik munkene imidlertid først fuld gavn af senere, da Anders Gagge betingede sig, at han og hans hustru måtte blive boende til deres dødsdag¹⁵⁴. Den er formodentlig baggrunden for, at karmeliterne kunne afhænde det hus, de tidligere havde fået i København. Det lå mellem Gammeltorv og Vandmøllen og blev sandsynligvis brugt som bolig for ordenens studenter ved Københavns Universitet¹⁵⁵. Omkring 1495 blev det solgt for 50 mark til Jep Pedersen, en borger i København¹⁵⁶.

Munkenes modydelser

De gaver, munkene modtog, var ikke uden betingelser. I de fleste testamenter omtales disse ikke, da det vel var en selvfølge, at der for gaven ville blive afholdt en messe for den afdødes sjæl. Derimod læser vi i Truels Jensens gavebrev, at klostret skulle holde en årlig sjælemesse ved midfastetid med så mange præster, der til enhver tid var i klostret¹⁵⁷ og i Anders Gages brev, at munkene skulle holde to ugentlige messer for giveren, hans hustru, deres to børn samt begges forældre. Den ene af disse messer skulle være en læst messe ved St. Nicolai alter om mandagen, den anden en sungen messe ved Vor Frues alter om tirsdagen¹⁵⁸. Desuden forpligtede munkene sig til for Poul Laxmands 100 mark i 1482 at holde en andagt, hvor de sang hymnen *Gaude Maria*, hver eneste hverdag året rundt¹⁵⁹. I 1493, da Laxmand gav klostret en langt større pengegave, var munkenes forpligtel-

Klostrets kapitelsal, den såkaldte Laxmandssal, indrettet omkring 1500. Her holdtes de ugentlige kapitelmøder, hvor alle vigtige beslutninger om klosteret blev truffet. Efter reformationen anvendtes den som kirke for Helsingør almindelige Hospital.

ser tilsvarende større. De lovede nemlig nu 1) at holde en sungen messe hver lørdag til jomfru Marias ære og en læst messe ved treenighedsalteret alle de andre dage om ugen. 2) hver dag efter aftenangenen at gå med alle brødre i procession og synge Gaude Maria og 3) at holde en sungen messe for Guds legeme ved det alter, der stod næst treenighedsalteret ved prædikestolen, hver torsdag og samme dags aften, når Gaude Maria var ovre, at bære det indviede alterbrød (*hostia, oblat*) i procession til Guds legemsalteret for dér at afsynge en lovsang til Guds legeme. Alt dette skulle de gøre for Poul Laxmands, hans hustru Inger Munks, deres børns og begges forældres sjæle samt for alle levende og døde kristne, Gud, jomfru Maria og alle helgener til lov, hæder og ære¹⁶⁰.

Munkene var altså med disse få, store gaver forpligtet til at holde en sungen messe (højmesse) hver tirsdag, torsdag og lørdag, samt en læst messe mandag, tirsdag, onsdag, torsdag og fredag, ja om mandagen endog hele to. Dertil kom hver aften

sangen Gaude Maria og om torsdagen processionen og salmen til Christi legeme. Gjorde de ikke det, havde giverne og deres arvinger ret til at kræve gaverne tilbage; vi må derfor regne med, at de omhyggeligt har stræbt efter at opfylde deres forpligtelser.

Gaver i det 16.
århundrede

Fra det 16. århundrede kendes kun få gaver. Den største var St. Jørgens Gård udenfor København, som kong Christian II den 3. august 1517 skænkede ordenen og klostret i Helsingør¹⁶¹. Nogenlunde samtidig har kongen formentlig givet klosterkirken den altertavle, der nu befinder sig på Nationalmuseet i København¹⁶². Derudover vides ridderen Eskil Gøye den 22. august 1505 at have testamenteret klostret 10 mark, dets prior 10 mark og hver af præstebrødrene 1 mark¹⁶³, ridderen Per Bilde i 1508(?) at have givet det 2 pund korn og 1 fjerding smør¹⁶⁴ og Kirstine Rosenkrans i 1509 at have betænkt det med 1 pund korn¹⁶⁵. Endelig testamenterede Lage Urne, der var biskop i Roskilde, den 26. april 1529 klostret 2 pund malt, 2 pund mel og 1 tønde smør samt gav provincialprien Poul Helgesen 1 ungarsk gylden¹⁶⁶.

Klostrets velgørerskare

Det ville nu være ønskeligt, på basis af gavebreve og testamenter, indskrifter og gravsten, at søge at bestemme klostrets velgørerskare nærmere. Men det er dog næppe muligt, da det synes at være ret tilfældigt, hvad der er overleveret af vidnesbyrd¹⁶⁷. Derfor kan kun konturerne af en velgørerskare tegnes, og de viser, at Helsingør kloster ikke adskilte sig væsentligt fra de øvrige tiggerklostre i landet. Det var hos riget konger (her især *Erik af Pomern* og *Christian II*) og højadelige familier (her *Laxmand*, *Gøye*, *Oxe*, *Bilde* og *Rosenkrans*) samt hos medlemmer af lavadelen og det rige borgerskab i byerne, at klostrets munke fik den største støtte og hjælp. Deres gaver varierede fra større eller mindre pengebeløb, alterstiftelser, huse og jordstykker til naturalieydelse som korn, mel, malt og smør. Også her adskilte karmeliterne i Helsingør sig ikke fra de andre tiggermunke. I det 16. århundrede var gavernes antal tilsyneladende mindre; de bestod mest af naturalier og kunne slet ikke måle sig med de store pengegaver, klostret havde modtaget i anden halvdel af det forudgående århundrede. Alligevel trådte karmeliterklostret i Helsingør nu meget stærkt frem i samtidens bevidsthed og blev uden tvivl ordenens vigtigste kloster i Norden. Det skyldtes først og fremmest de to munke Anders Christensen og Poul Helgesen.

Anders Christensen

Anders Christensen var født omkring 1460 og stammede ifølge Christiern Pedersen fra Jylland¹⁶⁸. Sin uddannelse synes han at have fået i klostret i Helsingør, og efter sin lektoreksamen sup-

plerede han denne med studier ved universiteterne i Rostock 1484 og Greifswald 1487. Baccalaureusgraden i teologi erhvervede han således i Rostock i 1484¹⁶⁹. Senere var han, formodentlig i en kort periode, lærer ved Københavns Universitet, for han findes i Thuras uddrag af den gamle universitetsmatrikel som deltager i rektorvalget på Universitetet den 19. maj 1497¹⁷⁰. Fra 1510 omtales han hyppigt som magister og doktor i teologi, men hvor og hvornår han erhvervede denne grad, er ukendt. Det mest nærliggende er dog at regne med, at det er sket på Københavns Universitet kort efter århundredskiftet¹⁷¹. Foruden de theologiske studier synes han at have interesseret sig for historie. Thi da Christiern Pedersen ledte efter et brugbart Saxomanuskript til udgivelse i Paris, tilbød Anders Christensen ham med egen hånd at foretage en afskrift af værket; dette generøse tilbud blev dog ikke aktuelt, for det lykkedes Christiern Pedersen selv at fremskaffe et anvendeligt manuskript¹⁷². Desuden er det rimeligt at antage, at de oplysninger, der i Christiern Pedersens *Danske Krønike* findes om karmeliterordenen i Danmark, stammede fra Anders Christensen¹⁷³.

Efter datidens forhold foretog Anders Christensen omfattende rejser i udlandet. Således var han tilstede som den nordiske provins' repræsentant (*diffinitor*) ved generalkapitlet i Rom den 10. juni 1492, i Nimes den 3. juni 1498 og i Piacenza den 3. juni 1503¹⁷⁴. Desuden var han medlem af den gejstlige tremands delegation, som kong Hans i 1499 sendte til Rusland for at forhandle om en ægteskabskontrakt mellem sin datter og storfyrstens søn¹⁷⁵. På denne rejse besøgte han også ordenens kloster i Gdańsk, hvorfra de danske karmeliterklostre næsten 90 år tidligere var udgået. Han synes dog ikke at have været begejstret for dette ophold, thi han opdagede her, at de tyske munke havde taget flere kostbare klenodier med sig, da de forlod Danmark i 1462¹⁷⁶.

På grund af sine studier, mange rejser og kontakter til kongehuset, Universitetet i København og ordensfæller i udlandet må Anders Christensen anses for at have været en af de mest fremtrædende medlemmer af ordenen i Danmark omkring år 1500. Det forekommer derfor ret naturligt, at han på generalkapitlet i Piacenza i Norditalien den 3. juni 1503 blev udpeget til provincialprior for den nordiske provins¹⁷⁷. Dette embede fik han påny bekræftet på generalkapitlerne i 1510 og 1513¹⁷⁸, og han har formodentlig fungeret i denne stilling indtil ca. 1522, da han blev afløst af Poul Helgesen.

I samtidens danske kilder benævnes Anders Christensen snart

Anders Christensen
provincialprior
1503

Anders Christensen
prior i Helsingør?

som provincialprior, snart som prior for klostret i Helsingør¹⁷⁹. Det er derfor den almindelige opfattelse indenfor forskningen, at han beklædte begge stillinger samtidig¹⁸⁰. Dette kan dog næppe være rigtigt! Thi undersøger vi de pligter, ordenskonstitutionerne pålagde de to embeder, viser det sig, at de kun med vanskelighed har kunnet forenes hos én person. Provincialprien skulle nemlig mindst én gang om året *personaliter* visitere provinsens klostre for at føre overopsyn med lokalpriorernes ledelse, kontrollere regnskaber, modtage novicer, løse ekskommunikanter og udstede broderskabsbreve til lægfolk. Endvidere skulle han deltage i generalkapitlernes møder. Omvendt var det lokalpriorens opgave at korrigere og hjælpe sine undergivne munke; de skulle derfor melde sig hos ham dagligt og han én gang om ugen oplæse og udlægge ordenens regel og konstitutioner for dem. Han skulle desuden regelmæssigt spise i refektoriet og deltage i gudstjenesterne i kirken¹⁸¹.

Embedspligterne må således have krævet, at prioren normalt opholdt sig indenfor klostermurene, mens provincialen foretog rejser fra kloster til kloster. De to stillinger opfattedes da også indenfor ordenen som uforenelige (*officia incompatibilia*)¹⁸². Derfor kan Anders Christensen næppe have fungeret som leder af klostret i Helsingør, sålænge han beklædte posten som provincialprior. Et brev viser da også, at prioren i Helsingør den 24. januar 1519 hed Antonius Franchesen, en iøvrigt for os ukendt munk¹⁸³.

Når Anders Christensen ikke var på rejse, må han imidlertid have opholdt sig i Helsingør, og klostret har derfor i perioder huset en dobbelt administration. De problemer, der derved kunne opstå internt, søgte generalkapitlet 1513 at begrænse med en bestemmelse om, at provincialerne kun i det omfang, konstitutionerne tillod, måtte blande sig i priorens embedsførelse¹⁸⁴. Det kunne dog ikke forhindre, at den dobbelte administration voldte samtiden problemer, ikke alene med hensyn til Anders Christensens stilling, men også med at holde provinsen Dacia adskilt fra klostret i Helsingør¹⁸⁵. I samtidens bevidsthed er de flydt sammen, og af den grund er det ej heller for os muligt længere at skelne mellem provins og kloster.

Den sidste
udbygning af
klostret

Det var i Anders Christensens provincialtid, at den sidste udbygning af såvel kloster som provins fandt sted. I Helsingør førte det til opførelsen af en udløberfløj mod nord og af to mindre, fritliggende huse, henholdsvis øst og syd for klostret.

Udløberfløjen er en tilbygning, opført vinkelret på klostrets

Udløberfløj mod nord

nordfløj. Den består af kælder og to stokværk, men har desværre intet tilbage af den oprindelige ruminddeling¹⁸⁶. Det er derfor vanskeligt at bestemme dens funktion. Da der tilsyneladende ikke har været adgang til bygningen fra nordfløjen, er det muligt, at dens funktion ikke har vedrørt klostersondret direkte.

Helsingør karmeliterkloster var imidlertid ikke det eneste danske kloster med en sådan tilbygning. En tegning fra 1776 viser, at dominikanerklostret i Ribe har haft en ganske tilsvarende udløberfløj¹⁸⁷. Dens opførelse kan dateres til tiden omkring 1500, hvilket svarer ret nøje til fløjens i Helsingør. Da denne tilbygning i Ribe fra reformationstiden og indtil nedrivningen i 1825 tjente som hospitalets forstanderbolig, er det sandsynligt, at den allerede i klostertiden har haft en funktion, der var klosteret overordnet. Overføres denne tanke, kombineret med den manglende adgang fra nordfløjen, til Helsingør, er det nærliggende at opfatte udløberfløjen som provincialens lejlighed. Den har i så fald tillige huset provinsadministrationen.

Det lille stenhus

Det lille hus øst for klosteret er et stenhus i ét stokværk. Det er helt ombygget såvel ind- som udvendig, og datering og funktion kan derfor ikke bestemmes. Vilh. Lorenzen har dog peget på, at der på generalkapitlet i 1524 blev bestemt, at hver provins skulle oprette et *lukket noviciat*, og derfor foreslået, at den lille, isoleerede bygning skulle have tjent dette formål¹⁸⁸. Det er muligt, men ganske ubeviseligt.

Karmeliterhuset

Derimod kan bygningen syd for klosteret, det såkaldte *Karmeliterhus* på hjørnet af Hestemøllestræde og Sct. Annagade, bestemmes temmelig nøjagtig. Det er opført i flere byggeperioder, og kun den østlige dels nederste stokværk i Hestemøllestræde stammer fra munkenes tid¹⁸⁹. Det kan dateres til tiden omkring 1520. Christian II gav nemlig den 11. juli 1516 klostrets prior og munke et åbent brev med tilladelse til, at de »*mwe ladæ wpbyghæ paæ theres oc closters grwnd syndhen wp till theres kirkæ gordt eth steen hwss tiill eth hospitall oc ther wdjndenn opholldæ viii eller x senghæ oc mwe tiid jndtag hæ fattigæ wdlendiske skibmen eller skibffolck, som thii jnd ffor byenn aff skibbene komme*«¹⁹⁰. Bygningen i Hestemøllestræde har således tjent som hospital for 8-10 fremmede søfolk. Da der - såvidt jeg kan se - ikke er tradition for sygepleje i karmeliternes historie¹⁹¹, har munkene altså påtaget sig en *ny* opgave, og det tjener dem til ære, at de har set, at fattige udenlandske søfolk var så godt som hjælpeløse, når de som syge blev bragt i land i datidens Helsingør¹⁹².

For *provinsens* vedkommende fandt den sidste udbygning før

Den sidste
udbygning af
provinsen

Kollegiet i
København

Christian II's
gavebrev 1517

reformationen sted med oprettelsen af et kloster i Assens omkring 1510 og et studiehus i København 1517-1519. Mens stiftelsen af Assens-klostret ikke skal omtales nærmere her¹⁹³, er det naturligt at medtage studiehusets etablering, da det i høj grad har vedrørt munkene i Helsingør.

Som nævnt havde klostret i Helsingør allerede ved Universitetets oprettelse 1479 anskaffet sig et hus i København. Omkring 1495 solgtes dette, da munkene nogle år forinden havde fået et hus i Lasse Vindersstræde. Senere modtog de andre huse, som for eksempel to boder i Vandmøllestræde og et hus i Skt. Pedersstræde. Baggrunden for modtagelsen af disse huse var utvivlsomt ordenens behov for at have et sted, hvor dens studenter ved Københavns Universitet kunne bo. På Universitetet havde desuden Anders Christensen som lærer deltaget i rektorvalget i 1497. I begyndelsen af det 16. århundrede voksede imidlertid ordenens almene interesse for universitetsstudier. Således vedtog generalkapitlet i Napoli 1510, at provincialpriorerne skulle lade en magister eller baccalaureus forelæse ved universiteterne¹⁹⁴. Og tre år efter traf generalkapitlet, der nu mødtes i Rom, beslutning om oprettelsen af et studiehus (*studium generale/ kollegium*) i hver provins¹⁹⁵. Dette møde havde dansk deltagelse¹⁹⁶, og beslutningen er derfor blevet forelagt Anders Christensen, da de danske repræsentanter vendte hjem. Han kunne dog først i foråret 1519 effektivere generalkapitlets beslutning. Det skyldtes formodentlig manglen på såvel egnede studenter som penge. Det sidste problem løstes til dels med en kongelig donation.

Den 3. august 1517 udstedte Christian II et brev til karmeliterklostret i Helsingør. Det drejede sig om St. Jørgens Hospitals kapel og gård udenfor København og indeholdt et løfte om, at renterne af dets jordegods skulle tilfalde karmeliternes gård i København, når Universitetets vicekansler, dr. Peder Albrechtson, der havde hospitalet i forlening, var død. Det var kongens ønske, at forleningen skulle anvendes til oprettelsen af et kollegium for ordenens studenter¹⁹⁷.

Hugo Matthiessen har i den store bog om Helsingør ment, at det er nærliggende at sætte dette gavebrev i forbindelse med begravelsen af kongens elskerinde, Dyveke, i karmeliterklostret i Helsingør¹⁹⁸. Men da Dyveke først døde den 21. september 1517, altså 1½ måned efter gavebrevet, er denne sammenkædning umulig¹⁹⁹. Forholdet er derfor snarere, som Johan Hvidtfeldt skriver, at Dyveke blev begravet i karmeliterklostret, fordi det stod i taknemmelighedsgæld til kongen²⁰⁰. Af Poul Helgesens

ord i *Skibykrøniken* kan man slutte, at munkene ikke har været begejstret for at få »skøgen« begravet i deres kloster²⁰¹. Men hvad kunne de gøre? Med løftet om St. Jørgens gård havde kongen magten.

Den 8. december 1517 var Peder Albrechtsen død, og kongen gav derfor karmeliterne det endelige brev på St. Jørgens gård. Samtidig fastsatte han de forpligtelser, munkene skulle yde til gengæld for gaven²⁰². Fire dage senere, den 12. december, udstedte Anders Christensen i egenskab af provincialprior sammen med alle provinsens lokalpriorer ordenens genbrev. Heri forpligtede de sig til i St. Jørgens kapel at ville afholde en daglig messe, der på søn- og helligdage skulle være sunget med prædiken, samt fire gange om året (hver tamperonsdag) at holde begævelse med messer og vigilier »med prester och brøydre, som y forskreffne collegium studere« for kongen, hans fader, forfædre og efterkommere på Danmarks trone. Desuden lovede de at holde 20 syge mennesker med tøj, føde, senge, lys og brændsel i hospitalet (»xx fattige siwge menniske til kledhe, fødhe, senghe, hws (=lws?) och yldbrandh«) og ved Universitetet at have en doktor eller baccalaureus, som skulle læse en daglig lektie *in theologia*. Endelig skulle de forbedre og vedligeholde St. Jørgens kapel og hospital. Mens bestemmelserne vedrørende messerne og hospitalet trådte i kraft straks ved overtagelsen, skulle universitetsforpligtelsen opfyldes indenfor to år²⁰³.

Først i 1519 var munkene rede til at oprette kollegiet og dermed at overtage en lærestol i theologi ved Universitetet. Det hus, de ejede i Skt. Pedersstræde, og som var udset til at huse kollegiet, synes imidlertid ikke at have været stort nok. Derfor indgik provincialprior Anders Christensen og prior Antonius Franchesen, som repræsentanter for henholdsvis provinsen og klostret i Helsingør, den 24. januar 1519 et mageskifte med Skt. Peders kirke i København. Karmeliterne fik noget jordegods, beliggende vest for deres hus i Skt. Pedersstræde, mod at overdrage kirken klostrets gård i Lasse Vindersstræde og dets to boder i Vandmøllestræde²⁰⁴. Dette mageskifte blev den 20. marts samme år bekræftet af biskop Lage Urne af Roskilde²⁰⁵, og hermed var de ydre rammer for kollegiets etablering i orden. Da disse altså var skabt af munkene selv, har Poul Helgesen ikke uret, når han oplyser, at kollegiet var »opført på provinsens bekostning«²⁰⁶. Vi kan derfor ikke helt følge Kristen Valkner, når han bebrejder ham, at han i *Skibykrøniken* ikke omtaler Christian II's gave²⁰⁷. Denne synes nemlig i virkeligheden alene at have vedrørt kollegieforstanderens universitetsundervisning.

På ordenens provinskapitel, der blev afholdt i Landskrona kloster den 3. april 1519, blev de sidste beslutninger om kollegiets etablering taget. Her udpegedes Poul Helgesen, som havde en baccalaureusgrad i teologi, til kollegiets forstander (*regens*) og lærer ved Universitetet, og der blev samtidig truffet bestemmelse om, hvem der af provinsens studenter skulle optages på kollegiet. Blandt de optagne studenter var desuden nogle munke af cistercienserordenen, »som i mange år havde været venlig stemt mod karmeliterordenen«²⁰⁸. Ved på denne måde at gå udenfor ordenen for at få studenter, får man påny bekræftet sit indtryk af, at karmeliterne kun med vanskelighed kunne etablere kollegiet i København.

Studenter ved
kollegiet

Vi har desværre kun få oplysninger om, hvem der studerede ved kollegiet. Men da der fra immatrikulationen af Palle Hansen (*Pallio Johannis*) og Peder Hemmingsen (*Petrus Hemmingi*) i Louvain 1503²⁰⁹ til Frans fra Helsingørs (*Franciscus Helsingorensis*) theologistudier i Köln 1530-1531²¹⁰ ikke findes danske karmelitermunke i udenlandske universitetsmatrikler, må vi formode, at provincialen har sendt alle egnede studenter til København. I sin *Skibykrønike* nævner Poul Helgesen munke som Peder Laurentius (*Petrus Laurentii*), Frans Wormordsen (*Franciscus Wormondi*), Anders Ljung (*Andreas Liwng*), Movrids Samsing (*Mauricius Samsing*), Mogens Sten (*Magnus Steen*), Ole Pind (*Olauus Pijnd*) og Markus Petersen (*Marcus Petri*)²¹¹, men det var kun dem, der senere blev lutheranere, og som han derfor kunne overfuse med skældsord. Desuden ved vi, at den nedretyske ordensprovins et par gange sendte munke til Danmark for at studere. I årene 1518-1519 var det Hermannus de Alkmaar og i 1523 Adrianus de Schonhoven og Cornelius de Gouda²¹². Tilstedeværelsen af disse udenlandske studenter vidner om karmeliterkollegiets store anseelse som uddannelsessted, en anseelse der utvivlsomt skyldtes dets første forstander og lærer Poul Helgesen.

Poul Helgesen

Poul Helgesen stammede fra Varberg i Halland og var født omkring 1485²¹³. Allerede som barn blev han sat i kloster²¹⁴. Han gennemgik ordenens traditionelle lektoruddannelse, formentlig først i sin fødebyes kloster og siden i klostret i Helsingør. Senere supplerede han denne uddannelse med universitetsstudier og tog baccalaureusgraden i teologi. Hvor han studerede, vides ikke. Såvel Ellen Jørgensen som J. Oskar Andersen og jeg selv har ledt efter ham i de trykte udenlandske universitetsmatrikler, men uden positivt resultat. Jeg vil derfor mene, at det er mest sandsynligt, at han har studeret ved Københavns Universi-

tet. Hans baccalaureusforelæsning er muligvis den nu tabte *oratio* om simoniens fordærv (*De simoniaca pravitate*), som han fik trykt i København 1517²¹⁵. Det var iøvrigt samme år, som Luther udsendte sine 95 theser om afladshandelen i Tyskland.

Den 3. april 1519 blev Poul Helgesen udpeget til forstander for karmeliterkollegiet og universitetslærer i theologi. Han deltog i rektorudvalget den 28. maj 1520²¹⁶ og blev året efter rost af den indkaldte lutherske græskprofessor Mathias Gabler i et svulmende latinsk hyldedigt²¹⁷. Denne lovprisning skyldtes ikke alene, at han baserede sin undervisning på den nyeste humanistisk-theologiske litteratur, forfattet af Erasmus af Rotterdam, Lefebvre d'Étaples (*Faber Stapulensis*) og Luther, men også at den var yderst kritisk overfor de eksisterende kirkelige forhold. Kan man slutte tilbage fra hans senere skrifter, har den tillige været præget af en hård, lidenskabelig og aggressiv tone, der nok har kunnet skaffe ham venner blandt kritiske unge munke, men tillige mange fjender.

Den endelige bandulle mod Luther, udstedt af Leo X den 3. januar 1521, har sikkert været afgørende for Poul Helgesens holdning til Luther²¹⁸. Den har samtidig bragt ham, der forelæste over Luthers skrifter, og som derfor blev betragtet som lutheraner, i en vanskelig situation. Thi selv om han - efter eget udsagn - ophørte med disse forelæsninger, var han fortsat under mistanke for kætteri. Således beklagede han sig i et privat brev til sin foresatte Anders Christensen i august 1521 - et brev der desværre kun har været kendt af H.P. Resen - over »mistanke fra adskillige, fordi han hidtil har yndet Luther, læst hans skrifter og misbilliget munkenes tåbeligheder«²¹⁹. Senere måtte han i et langt brev, dateret 3. november 1524, til Lundekanniken Peder Iversen tilbagevise dennes beskyldninger for at nære lutherske sympatier²²⁰. I samtiden vedblev han imidlertid mange steder at blive opfattet som lutheraner, thi først den 14. juni 1526 kunne den landflygtige Christian II's kansler, Poul Kempe, skrive fra Wittenberg: »Item her kam en buod aff Dannemark oc siger for sanden, at lector Powill er faldhen fran Christo oc holler met bispem emod the Christne«²²¹.

Poul Helgesen
provincialprior 1522

Mens samtiden således synes at have været i vildrede med Poul Helgesens holdning til den lutherske reformbevægelse, har de ansvarlige indenfor karmeliterprovinsen næppe været i tvivl om hans rettroenhed. På ordenens provinskapitel i 1522 blev han nemlig valgt til den nu omkring 65-årige Anders Christensens efterfølger som provincialprior²²². Dette embede beholdt han resten af sit liv, idet han fik bekræftelse af generalkapitlet såvel den

19. maj 1532 som den 25. maj 1539 (*sic!*)²²³. Ved samme lejlighed blev den afgående Anders Christensen udnævnt til lokalprior for klostret i Helsingør. Denne stilling besad han indtil klostrets opløsning.

Mens man ved en analyse af hans efterladte skrifter kan få et indtryk af Poul Helgesen som kirkerevser og theolog²²⁴, er det sværere at danne sig et billede af ham som karmeliterprovincial. Det skyldes især, at alle hans skrifter er *udadvendte* og vedrører alment kirkelige forhold. De indeholder forbavsende få oplysninger om hans egen orden og giver ikke indtryk af, at han må have gennemgået en traditionel scholastisk uddannelse indenfor klostermurene. Han henviser intetsteds til Johannes de Barchone, Guido Terreni, Gerardus de Bononia eller andre af ordenens lærde Pariserdoktorer, ligesom der ej heller er nogen omtale af dens kendte humanist, observantmunken Baptista Spagnoli Mantovanus (generalprior 1513-1516)²²⁵. En karmelitertradition kan derfor tilsyneladende ikke spores i hans skrifter. Poul Helgesens autoriteter var Bibelen, kirkefædrene og Erasmus af Rotterdam²²⁶.

Set på en europæisk karmeliterbaggrund var Poul Helgesens store interesse for Erasmus imidlertid ganske usædvanlig. Ikke alene var ordenens undervisning på universiteterne i Paris, Köln og Louvain stærkt anti-humanistisk og konservativ, men karmelitermunkene optrådte her som nogle af Erasmus' bitreste fjender. I Erasmus' nærværelse erklærede for eksempel prioren i Antwerpen, Sebastian Craeys, fra prædikestolen pinsedag 1517, at Erasmus' oversættelse af Det nye Testamente varslede anti-Christ's komme. I en diskussion efter gudstjenesten måtte han dog erkende, at han ikke havde læst den nye bibeloversættelse. Og karmelitermunken Nicolaus Baechem Edmondanus indledte et helt felttog mod Erasmus og hans påståede lutherske sympatier. Erasmus svarede iøvrigt igen med spottende at kalde ham *camelus* - kamelen²²⁷. På det nedretyske provinskapitel i Köln 1526 blev samtlige Erasmusbøger desuden forbudt, og lokalpriorerne truet med afsættelse, hvis de ikke fjernede dem fra klostrenes biblioteker²²⁸. Ude i Europa var der således ikke megen gensidig sympati karmelitermunke og Erasmus imellem.

Derimod synes Poul Helgesens idealer om tiggermunkelivet, således som de kan udledes af hans mindeord over ordensmedlemmet Morten Petersen (*Martinus Petri*, død 1515) i *Skibykrøniken* og læses i *Skriftet mod Malmøbogen*, 1530²²⁹, at være i overensstemmelse med de tanker, generalprior Nicolaus Audet fremsatte i sit reformprogramskrift, *Isagogicon*, i 1524²³⁰. Poul

Karmelitermunk i sin celle. Bogminiature (fra Lancelot C. Sheppard, *The English Carmelites*, London 1943).

De cause de sainte amende
Deimer chapitre

Dur ce que la multu-
tude des lites et la
viciete du temps et
la porleste du moine
ne pouvoit plus les
choses qui sont escriptes estre com-
munes ensemble en un couvent
ce nest aduis a moy qui plus se

monde de tous mes peres en face
Et ce puis se scauoir en moy mesmes
qui ay veu les et retourne y foyent
tours y moult long temps ay duice-
ment et curieusement. Et naituore
ni le conseil d'aulcun de mes pl' for-
uetaims et meurtiers aulcuns fle-
que ay esleues y moult veul enuain
A bien pou de tous les lites de me
poyantologie ou de lites prius

Helgesen må derfor opfattes som en varm tilhænger af obser-
vansbevægelsen²³¹; andet ville nu også være mærkeligt, for hans
kritik af det alment kirkelige forfald måtte vel samtidig medføre
en kamp mod misbrug indenfor hans eget ordenssamfund. De
stedsangivelser, der findes i hans skrifers dateringer, vidner da
også om utallige visitationsrejser, foretaget sandsynligvis for at
få provinsens munke til at antage de nødvendige reformer.

I sin kamp mod det kirkelige misbrug kunne Poul Helgesen i nogle år hente støtte hos Christian II, der flere gange synes at have rådført sig med karmelitermunken²³². Men hen på sommeren 1522 ragede de uklar, og Poul Helgesen og hans munke fik kongens unåde at mærke. Fra Skelskør kloster fortalte han den 3. november 1524 Peder Iversen i Lund, at det var hans frimodige kritik af Luther, der blev årsagen til fjendskabet²³³. Da formålet med dette brev var at distancere sig så meget som muligt fra Luther, er denne forklaring næppe hele sandheden. I *Skibykrøniken* skrev han da også senere, at kongens raseri skyldtes, at han Johannes Døbers dag 1522 (formentlig den 24. juni) prædikede for hoffet om Herodes' og Herodias' grusomheder på en sådan måde, at kongen følte sig ramt²³⁴. Denne forklaring er nok den rigtige. Blodbadet i Stockholm og henrettelsen af den udvalgte ærkebiskop Didrik Slagheck var endnu i frisk erindring og vidnede om, at kongen »gjorde hvad der var ondt i Herrens øjne, i højere grad end alle hans forgængere« (1.Kong.16,30). Og som Akab, konge i Israel, blev mindet om Herrens straf af proferen Elias, blev Christian II irettesat af Poul Helgesen. Resultatet udeblev ikke. 8 dage efter den frimodige prædiken fratog kongen karmeliterkollegiet, hvis forstander stadig var Poul Helgesen, St. Jørgens gård, og Poul Helgesen måtte drage til Jylland for at undgå at dele Slaghecks skæbne.

I Jylland slog Poul Helgesen sig vel ned i karmeliternes kloster i Århus. Herfra kom han i forbindelse med biskop Ove Bilde og kongens adelige modstandere og blev oprørets pennefører. Selv om det er uvist, hvor mange af de propagandaskrifter, der cirkulerede mod Christian II, han forfattede, må man regne med, at såvel det officielle *klageskrift*, som senere blev optaget i Frederik I's håndfæstning, som flere bearbejdelser deraf på latin og dansk skyldtes hans pen²³⁵. Sandsynligvis var han også ophavsmand til *Christian II's Rimkrønike*²³⁶.

Det er påfaldende at iagttage, hvorledes Poul Helgesens indsats i kampen mod Christian II kan parallelliseres med begivenheder i 1.Kongebog. Således kan Christian II's forhold til Dyveke og hendes moder Sigbrit sammenholdes med kong Akabs ægteskab med Ba'al-dyrkeren Jesabel (16,31), Poul Helgesens prædiken med Elias' formaningstaler (17,1 og 18,42-46), hans flugt til Jylland med profetens bortdragen (17,2-3) og flugt (19,3) og hans oprørsskrifter med Elias' kamp mod Ba'al-dyrkerne og styrkeprøven på Karmelbjerget (18,21-40). Selvom slutresultatet blev forskelligt, da Akab ydmygede sig og derfor ikke blev afsat (21,29), kunne Poul Helgesen næppe have undgået at se

den gammeltestamentlige parallel. Derfor kunne han med sit latinske efternavn *Helie*, der også kan oversættes med *Elias' søn*, og sin opfattelse af profeten som ordenens stifter meget nemt i denne sag have følt sig som en ny Elias, der af Gud var kaldet til at løfte sværdet mod de ugudelige. I så fald var det hverken første eller sidste gang, han skulle optræde i den rolle.

Frederik I konge

»De ugudelige« fortrak. Den 13. april 1523 sejlede Christian II med dronning Elisabeth, Sigbrit og sine øvrige nære rådgivere bort fra København til landflygtigheden. Frederik I blev konge. Poul Helgesen kunne nu vende tilbage til Sjælland og genoptage sin funktion som provincialprior for *hele* den danske provins. Den 3. september 1523 opholdt han sig igen i Helsingør kloster²³⁷.

Genetablering af provinsen?

Han var imidlertid nu en skuffet mand, der fortrød sin deltagelse i oprøret. Han havde håbet på en »genrejsning af alt det, som hidtil var kommet i forfald«, men så nu, at det ikke skete, da én mands tyranni blot var blevet erstattet af manges. Regeringsforandringen var derfor ikke faldet ud efter hans ønske²³⁸. Den opfattelse blev sikkert delt af ordensbrødrene i Helsingør.

Årsagen til skuffelsen var utvivlsomt St. Jørgens gården, som munkene må have set hen til at få tilbage. Ordene »*Item skall thett studium i Køpenhaffnn vett magtt bliffue, som thett funderett er*« i Frederik I's foreløbige håndfæstning fra Viborg den 26. marts 1523 kunne måske have givet dem håb om, at den nye konge ville genetablere karmeliterkollegiets økonomiske basis²³⁹. Det gjorde han imidlertid ikke²⁴⁰. Allerede den 17. juni 1523, altså halvanden måned før beseglingen af den endelige håndfæstning, bortforlede han nemlig gården til den københavnske kannik Jep Heye²⁴¹. Genoprettelsen af kollegiet i København måtte derfor ske for provinsens egen regning, og Poul Helgesens kamp mod Christian II har altså haft et økonomisk tab for ordenen til følge.

Poul Helgesen universitetslærer 1524-1530?

Det er desuden usikkert, om ordenen fik sin lærestol ved Universitetet tilbage. Indenfor forskningen har det hidtil været antaget, at Poul Helgesen indtrådte i sin gamle stilling efter kongeskiftet. Selvom der hersker en vis usikkerhed med hensyn til tidspunktet, er alle enige om, at han i 1527 var lærer ved Universitetet²⁴².

Beviset er påtegningen på et brev mod luthersk undervisning, som universitetskansleren, biskop Lage Urne af Roskilde, i 1527 sendte til Universitetet. Af påtegningen fremgår nemlig, at brevet blev læst den 8. juli i overværelse af vicekansleren, magister Matthias Pedersen, lektor Poul Helgesen, *provincialis Carmeli-*

tarum, magister Thomas Skotte, magister Oluf Chrysostomus og lektor Frans Wormordsen fra karmeliterkollegiet (*»cum lectore Francisco in C[armelitarum] domo collegii«*)²⁴³. Når Poul Helgesen i denne påtegning kaldes lektor, må han have haft et lektorat ved Universitetet. Sådan er der blevet ræsonneret. Opfattes lektortitlen imidlertid som en ordensgrad - og det mener jeg, den skal - falder beviset for en universitetsansættelse bort. Det har følgelig ikke været som universitetslærer, at han var til stede under oplæsningen af brevet, men i egenskab af provincialprior, det vil sige som den øverste ansvarlige for karmeliterkollegiet. Af påtegningen kan vi tillige slutte, at Frans Wormordsen i 1527 var kollegiets *regens*²⁴⁴. Om han samtidig har haft den stilling ved Universitetet, som Poul Helgesen besad i årene 1519-1522, er uvist. Da provinsen ikke havde St. Jørgens gård i forlening, var den jo ikke forpligtet til at holde en universitetslærer i theologi.

Den begyndende reformation

Karmeliternes beklagelse over tabet af St. Jørgens gården skulle dog snart overskygges af helt andre og langt mere alvorlige bekymringer. I 1526 sneg, som Poul Helgesen skrev i *Skibykrøniken*, lutheriets gift sig op gennem Jylland²⁴⁵, og i juni måned samme år begyndte Frederik I og rigshofmesteren Mogens Gøye at spise kød om fredagen; snart efter indtog de tillige nadveren efter luthersk skik²⁴⁶. Reformationskampene var nu i fuld gang; angrebene på tiggermunkene og deres klostre tog til, og munke- ne »løb af kloster«. På herredagen i Odense i august 1527 beklagede rigsrådet sig over, at tiggermunkene ikke kunne færdes i sikkerhed på alfarvej, men blev forhånet og overfaldet, når de drog rundt for at indsamle almisser²⁴⁷. Der var dog ingen hjælp at hente hos kongen, for i sit svar sagde han, at det var en frivillig sag, om man ville betale almisser, og at enhver munk måtte afgøre med sin egen samvittighed, om han ville være i kloster eller ej²⁴⁸. Han synes endog at have taget forløbne munke i sin beskyttelse²⁴⁹.

Poul Helgesen rasede og hældte spandevs af skældsord ud over »de ugudelige«. Han prædikede for hoffet St. Hans dag 1526²⁵⁰, skrev i de følgende år adskillige breve, pamfletter og bøger mod lutheriet, indlod sig i polemik og diskussion og deltog i flere herredage. På herredagen i København 1533 var han endog anklager i en kætterproces mod Hans Tavsens²⁵¹. Overalt optrådte han som det katolske partis forsvarer. Han blev derfor spottet, forhånet med skældsord og - efter eget udsagn - voldeligt overfaldet af sine modstandere²⁵². Der blev digtet smædevers om ham og han blev kaldt »Powel wendekaabe«²⁵³. Han blev endog svig-

tet af sine egne. 7 af karmeliterkollegiets gamle studenter faldt fra og blev hans bitreste fjender. Heriblandt var fremtrædende munke som Peder Laurensen og Frans Wormordsen²⁵⁴.

Det er beklageligt, at karmeliterordenens historie i disse sidste år er så stærkt centreret omkring Poul Helgesen. Vi ville jo gerne vide, hvorledes de øvrige munke reagerede. 7 blev lutheranere. Men resten, flertallet synes dog at have fulgt deres provincialprior. Og hvor han på landsplan modarbejdede lutheranerne, har de vel gjort det i de byer, de boede. Deres kamp for det bestående havde dog ikke den store succes.

Klostret i Assens og kollegiet i København var de første steder, munkene måtte opgive. I Assens, hvor klostret næppe var over 20 år gammelt, havde en af deres egne, Peder Laurensen, prædiket luthersk lærdom siden 1527. Munkene blev dog først fordrevet fra byen i 1529, mens overdragelsen af klostret til byen skete den 14. august 1530²⁵⁵. I København synes munkene at have forladt kollegiehuset i Skt. Pedersstræde i en af de første måneder af 1530, thi den 17. februar kunne Knud Gyldenstjerne meddele Frederik I, at huset stod tomt. Det blev da tildelt ham²⁵⁶. Senere samme år måtte Poul Helgesen som provincial stadfæste, at prioreren i *Landskrona* med konventets samtykke havde overdraget deres kloster til byen. Borgmester og råd skulle dog gøre det genbrev fyldest, de havde givet munkene, samt sørge for tøj og føde til »de fattige mænd, som ville blive i klostret og leve ærligt«²⁵⁷. Opgivelsen synes altså her at have været ret fredelig.

I april opholdt Poul Helgesen sig i *Århus*²⁵⁸. Han var derfor formentlig med i de forhandlinger, der førte til, at klostrets prior hen på året »for nogle mærkelige årsagers skyld« overlod biskop Ove Bilde klostret²⁵⁹. Da Ove Bilde var en af det katolske partis ivrigste støtter, kan denne overdragelse måske betragtes som en beskyttelsesforanstaltning. Munkene blev da også - om man tør tro en efterreformatorisk kilde - boende indtil videre²⁶⁰. Samme år meddelte *Varbergs* borgmester og råd kongen, at byens kloster stod tomt, men om de fik det, er uvist²⁶¹. Og året efter berettede Johan Urne om *Skelskør*, »at brødrene ikke kunne holde deres kloster længere for deres armodis skyld«. Den 12. juli 1532 gav kong Frederik ham derfor ejendomsbrev på klostret²⁶².

Efter disse klosternedlæggelser kunne situationen næppe karakteriseres bedre, end Nicolaus Audet, ordenens generalprior, gjorde det i en rapport om tilstanden i de forskellige provinser i slutningen af 1531: »Provinsen *Danmark* havde mange klostre,

Reformationen i Helsingør

men er næsten tilintetgjort af lutheranerne. Provincialen er en meget kyndig mand og har skrevet mod lutheranerne«²⁶³. Begge sætninger beskrev situationen i en nøddeskal! Efter opløsningen af klostret i Skelskør var der kun 3 karmeliterklostre tilbage. Det var *Sølvesborg*, der endnu fungerede den 29. juli 1535²⁶⁴, *Sæby*, der blev opgivet 1536²⁶⁵, og *Helsingør*.

Mens den ene by efter den anden tilsluttede sig den lutherske lære, holdt Helsingør besynderligt nok stand. Allerede den 4. august 1529 havde Frederik I forsøgt at få reformationen indført i byen, da han tilstod borgere og menighed de samme friheder af kirke, klostre og altergods, som han havde undt byerne København og Malmø²⁶⁶. Men borgerne tog ikke imod tilbudet, og forsøget mislykkedes. Året efter, 1530, ankom en forhenværende karmelitermunk til byen og begyndte at prædike den nye lære. Vi kender desværre ikke hans navn. Igen stillede borgerne sig afvisende. De ville ikke have ham og bad kongen og Johan Rantzau, der da var lensmand på Krogen, om at »maatte beholde deris gamle Præst, som vaar ustraffelig, oc tillagde den anden adskillige beskyldninge, serdelis udi forðum tid at haffve krenckit it Qvindfolck«²⁶⁷. Vi ved ikke mere om sagen, men gætter næppe forkert ved at mene, at anmodningen blev imødekommet. Thi den gamle mester Anders Jepsen fortsatte som sognepræst i Skt. Olai, og klostrene fik lov til at bestå²⁶⁸.

Det har ikke været nemt at være karmelitermunk i Helsingør i 1530'erne. Klostret har formodentlig måttet modtage adskillige munke, der var fordrevet fra andre klostre²⁶⁹, og der var derfor nu flere, der skulle forsyrges af Helsingørs befolkning. Almissernes antal er næppe blevet større; tværtimod, thi også karmeliternes *terminarii* har vel haft vanskeligheder, når de færdedes udenfor Helsingør. For at overleve har munkene måttet sælge ud af deres besiddelser.

Den 26. april 1526 bortskødde således prior Anders Christensen en jord og grund i Helsingør til bødker Oluf Eriksen²⁷⁰, og den 19. juli 1530 fik Sander Legell, der var borger i Helsingør, kongens bekræftelse på sit køb af klostrets tegllade og teglgård²⁷¹. Købesummen var, oplyses det ved samme lejlighed, 300 mark - en ikke ringe sum for datidens mennesker.

Til de økonomiske vanskeligheder kom et psykisk pres, da munkene må have levet i stadig usikkerhed om fremtiden og evig frygt for, at de en skønne dag kunne blive forvist fra deres klostre. Udenfor Helsingør har de næppe kunne hente megen støtte. Det skulle da lige være fra det højkatolske Roskilde.

Karmelitermunkene i Helsingør hørte under Roskildebispens

Poul Helgesen og Roskilde

jurisdiktion. Han skulle ikke alene indvie deres kirke og altre, men tillige ordinere klostrets præster og give dem tilladelse til at prædike og høre skriftemål²⁷². Desuden var han som universitetskansler den øverst ansvarlige for munkenes undervisning i København. Fra gammel tid må der derfor have været regelmæssige kontakter mellem karmeliterprovincialen og stiftsøvrigheden, og munke som Anders Christensen og Poul Helgesen må ofte have opholdt sig i Roskilde. I 1523 vides Poul Helgesen også at have stået på venskabelig, næsten fortrolig fod med kanniken Hans Lavrensen²⁷³. Hans forhold til biskop Lage Urne synes derimod at have været ret køligt²⁷⁴. I 1529 døde Urne, og Joachim Rønnow blev ny biskop. Selvom denne får det værst tænkelige skudsmål i *Skibykrøniken*²⁷⁵, synes Poul Helgesen i nødens stund at have søgt hjælp - til sig selv og sin orden - i Roskilde.

Kannikerne kunne imidlertid også bruge Poul Helgesen, og han har formodentlig forfattet stridsskrifter mod lutheranerne i deres navn. Thi i 1530 udbetalte domkapitlet ham således 25 mark²⁷⁶, og i 1531 taler Hans Tavsén spottende om kannikerne, der giver ham underhold²⁷⁷. I sommeren og efteråret 1534 tryktes desuden hans tre sidste bøger i den sjællandske stiftsstad²⁷⁸. Måske har han tillige forfattet det brev, domkapitlet den 28. oktober 1534 sendte til grev Christoffer af Oldenburg²⁷⁹. Alt dette kunne tyde på, at karmeliternes provincial har opholdt sig i Roskilde i 1530'erne. Men at han også har været lærer ved domskolen, skrevet på *Skibykrøniken* og er død i Roskilde i efteråret eller vinteren 1534/1535, som så mange forskere har ment, er gætteeri. Hans ophold i byen kunne jo have bestået af flere kortvarige besøg, da han som munk hørte til i Helsingør.

Frederik I's død

Den 10. april 1533 døde Frederik I på Gottorp Slot. Den 8. juni afholdtes en almindelig herredag i København, men da et katolsk forsøg på at få valgt kong Frederiks 12 årige søn Hans til konge mislykkedes, blev kongevalget udskudt ét år. I juni 1534 gik grev Christoffer af Oldenburg derpå i land med en hær på Sjælland - officielt for at genindsætte Christian II - og borgerkrigen, *Grevens fejde*, var igang. Den 19. august samme år hyldede de lutherske rigsråder Christian III som konge i Horsens. Han sejrede i borgerkrigen; den 6. august 1536 indtog hans soldater København, den 11. august fængsledes de katolske biskopper, og den 30. oktober udstedtes den første lov (*reces*) om de ændrede kirkelige forhold. Året efter, den 2. september 1537, uddybedes loven med den første lutherske *kirkeordinans*.

Hverken recessen eller den latinske kirkeordinans indeholdt

Recessen 1537

et generelt forbud mod tiggermunke. Recessen foreskrev blot, at det skulle være munkene tilladt at forlade deres kloster, og at de, der blev tilbage, skulle leve »ett gott, erligt och christeligt Closter leffnit«; de fik dog forbud mod at samle almisser²⁸⁰. Praksis så imidlertid anderledes ud, for snart fik lensmændene brev om, at de skulle lægge pres på munkene, for at få dem til at forlade klostrene²⁸¹. Og året efter, den 4. februar 1538 kunne den indkaldte Wittenbergreformator Johan Bugenhagen skrive, at »tiggermunkene, som ikke ville modtage de gode tilbud, kongen gjorde dem, men blev ved med deres oprør, er udjaget af hele riget som oprørere, nogle få, næppe en og anden af et kloster er blevet, som nu fødes ørkesløse, men uden kappe, indtil de måske kan tjene kirken«²⁸².

Kirkeordinansen 1539: forbud mod tiggermunke

Først den danske oversættelse af *kirkeordinansen*, der blev udsendt den 14. juni 1539, indeholdt et almindeligt forbud mod tiggermunke, da den bestemte, at »Ingen Tiggermuncke skulle wdi wore Riiger effter denne dag opholdis, Huercken skulle de tigge eller predicke, eller høre skrifftemaal, Men de som gamle ere oc scrøbelige oc til intet embede bequemme wdi kirken, de maa bliffue wdi Closteret, der maa de haffue deris føde for Guds skyld, Saa dog at de skulle afflegge Cappen oc Closterkleder, oc icke bespote Euangelium«²⁸³. For munkene i Helsingør fik dette forbud dog ingen betydning, thi de havde allerede opgivet deres klostre og forladt byen: dominikanerne drog senest bort i foråret 1536²⁸⁴, karmeliterne i slutningen af 1537, mens franciskanerne synes at have holdt ud til 1538²⁸⁵.

Opløsningen af karmeliterklostret

Opløsningen af Vor Frue karmeliterkloster skete tilsyneladende i flere tempi. I 1536 fik nemlig »doctor Anders met alle carmeliter« et kongebrev. Det modtog også »gardianen oc menige muncke oc conuentzbrødre i grabrødre closter« og sognepræsten »mester Anders met alle andre messe prester«²⁸⁶. Hvad de tre kongebreve har indeholdt, er ukendt, men mon ikke det har været en kongelig henstilling til munkene og præsterne om at indskrænke deres »papistiske« virksomhed?

Senere samme år greb Christian III ind i en intern strid i karmeliterklostret. Her havde munken Cornelius Hansen ønsket at forlade ordenen og ville i den forbindelse tage det gods med sig, som han tidligere havde givet klostret. Klosterprien Anders Christensen nægtede imidlertid at efterkomme hans ønske, og Cornelius Hansen appellerede da til kongen, der beordrede klostret til at udlevere godset²⁸⁷.

Karmeliterklostret eksisterede imidlertid endnu et års tid. Den 20. september 1537 gav prior Anders Christensen med sit

konvents samtykke et lejebrev til Erik Munk, borger i Helsingør, på en jord og grund, der lå vest op til klostrets kirkegårdsmur, mod at han skulle bebygge grunden med en god købstadsbygning og give klosteret 2 mark om året i leje²⁸⁸. Det er det sidste, der i *danske kilder* høres om karmeliternes tilstedeværelse i Helsingør. Deres kloster blev derefter den 10. maj 1541 indrettet til *almindeligt hospital* og overdraget byen²⁸⁹.

Selvom man ikke af lejemålsbrevet til Erik Munck får indtryk af, at klostersondfundet stod umiddelbart foran lukning, må karmeliterne ganske kort tid efter have fået besked om at rømme landet. Som franciskanerne året efter gav man dem formodentlig en frist på 3 uger til at afvikle deres sager; måske har de også fået lov til at medtage tøj og proviant²⁹⁰. Og ligesom de i 1410 for første gang kom sejlene til Helsingør, har de utvivlsomt igen forladt byen med skib.

Karmeliterne
kommer til Köln

Omkring årsskiftet 1537/1538 ankom de danske karmelitermunke til Köln. Her opholdt den landflygtige ærkebiskop Jørgen Skodborg af Lund sig²⁹¹, men om munkene har kontakten ham, vides ikke. Sandsynligvis gjorde de det, for de må have haft en del at berette om forholdene i Danmark. Desuden var han kendt som en ven af tiggermunkene²⁹². Fattig som han var, kunne han dog næppe hjælpe dem.

Theodoricus de
Gouda's brev,
januar 1538

I Köln opsøgte de fordrevne munke provincialprien for den nedre-tyske ordensprovins, Theodoricus de Gouda, og i januar 1538 kunne han derfor skrive til generalprior Nicolaus Audet om danskernes eksilering.

Det fremgår af dette brev, der kun kendes i to senere afskrifter, at karmeliterne forlod Danmark, fordi et kongeligt edikt i 1537 - vel kirkeordinansen - påbød dem at aflægge deres ordensdragt. Desuden fortælles, at de, inden de drog bort, havde deponeret deres værdigenstande hos nogle velgørere, og at provincialen, *pater Andreas*, som den eneste i al hemmelighed var blevet tilbage, idet nogle kongelige embedsmænd så gennem fingre med hans tilstedeværelse. Endelig oplyses, at Theodoricus tog vel imod de fordrevne, og at de blev hjulpet økonomisk²⁹³.

Nu skulle man tro, at de fordrevne danske munke var blevet optaget i ét af den nedre-tyske provins' klostre. Men det skete næppe. Intetsteds i de bevarede arkivalier - det være kapitellakter, fortegnelser over klostrenes beboere eller nekrologer - findes antydninger af danske munkes tilstedeværelse i den nedre-tyske provins²⁹⁴. Det er derfor mest sandsynligt, at de efter at have fået lidt hjælp er draget videre.

Theodoricus de Gouda kunne derfor godt have fortalt lidt

mere! Rart ville det have været, om han havde oplyst om de forrevnes antal, eventuelt givet deres navne samt meddelt, hvilke planer de havde. Det gjorde han ikke, og derfor standser sporet - indtil videre - i Köln.

Den nedre-tyske provincial giver os dog to vigtige oplysninger om opløsningen af klostret i Helsingør. Den ene er, at munkene deponerede deres værdigenstande, inden de drog bort. Det samme gjorde franciskanerne året efter, for i 1571 fandt man tilfældigt i dødsboet efter Karine Rasmusses, en kvinde i Helsingør, 6 kalke med diske og nogle bøger, »som var givet hende i forvaring af gråmunkene«²⁹⁵. At gemme ting væk og håbe på bedre tider, synes således at have været almindeligt, når munkene fik besked om at rømme deres klostre. Karmeliternes ting er - i modsætning til franciskanernes - aldrig dukket op! Det er vel derfor, at så få interne aktstykker om ordenen og dens klostre er kendt?

Anders Christensen
sens skæbne

Den anden vigtige meddelelse, Theodoricus de Gouda bringer, er, at Anders Christensen, den tidligere provincial og prior, blev tilbage i Helsingør. Han var nu også en gammel mand omkring 80 år og derfor relativ ufarlig for den nye religions mænd. Måske er han identisk med den »doktor Anders«, der senere to gange findes omtalt i et register, tilhørende Helsingør Hospital. Er han det, må han have levet sine sidste år ret fredeligt i Helsingør, boet i sit eget hus og først være død omkring 1545²⁹⁶. Nogen *clam et secreto*-tilværelse har han i så fald ikke ført.

Broder Antonius

Endnu en karmelitermunk fra Helsingør vides at være forblevet i Danmark. Det var Poul Helgesens sekretær og tjener, hollænderen Antonius, der efter reformationen fik ophold i munkeasylet Sorø kloster, og som senere døde i Roskilde²⁹⁷. Theodoricus de Gouda var derfor ikke helt korrekt underrettet, når han skrev, at Anders Christensen som den *eneste* var blevet tilbage i Danmark.

Poul Helgesens
skæbne

Mens vi således har udsagn om, at nogle danske karmelitermunke kom til Köln, og at Anders Christensen og broder Antonius forblev i landet, er kilderne tavse om ordenens provincialprior. De sidste sikre underretninger, der haves om Poul Helgesen, knytter sig til Roskilde, hvor han som nævnt den 29. oktober 1534 fik trykt sin sidste bog *Een kortt underwiisning til een christelig foreening och forligelse*²⁹⁸. Nogenlunde samtidig synes han at have standset *Skibykrøniken* midt i sætningen »*Dum hec aguntur*« (Mens dette gik for sig)²⁹⁹. Hvad der herefter er sket, fortaber sig i uvishedens mørke og er en af det 16. århundredes største gåder.

Siden Olivarius i 1700-tallet har alle forskere undret sig over

denne tavshed. Ingen har - for at citere A. Heise - »kunnet forsonne sig med den Tanke, at en Personlighed, der i omkring 17 Aar havde grebet saa stærkt ind i Tidens Røre, pludselig skulde forsvinde«³⁰⁰. Følgelig har man ledt efter ham allevegne, både herhjemme og i udlandet, men hidtil uden positivt resultat. Fantasien har derfor fået frit løb, og snart har man set ham i en kanniks³⁰¹, snart i en luthersk præsts³⁰², snart i en fordreven³⁰³ og snart i en hængt munks skikkelse³⁰⁴. Desuden har man opfattet ham som en syg og nedbrudt mand, der med glæde følte døden nærme sig³⁰⁵. Næsten alle regner ham for død i efteråret eller vinteren 1534, de fleste i Roskilde, enkelte i Helsingør³⁰⁶. En mente, han var død af overanstrengelse, måske som følge af rejsebesvær til Nederlandene³⁰⁷, andre, at det kunne være et hjerteslag eller en hjerneblødning, da han led af korpulance og længe havde levet under et psykisk pres³⁰⁸, mens en tredje foreslog, at han måske fandt døden i en velgørers hus i al hemmelighed (*»clam et secreto«*)³⁰⁹. Der er således nok af gisninger! Det klogeste ville vel derfor være at følge Heises gamle opfordring og lade »Lektor Povl hvile i Fred, indtil der endelig engang fremdrages en faktisk Oplysning om ham«³¹⁰. Når det alligevel ikke sker her, er årsagen netop, at der findes én lille oplysning, som danske historikere hidtil har overset. Det er bekræftelsen af Poul Helgesen som provincialprior på ordenens generalkapitel i Vicenza den 25. maj 1539³¹¹.

Poul Helgesen
provincialprior
1539?

For at vurdere korrektheden af denne meddelelse, må hele kildegrundlaget for vor viden om Poul Helgesens skæbne nærmere omtales. Det er

1) *Skibykrønikens* sidste oplysning, hvor det om Varbergs belejring i vinteren 1534/1535 hedder, at svenskernes forsøg på at erobre byen længe var forgæves, »thi vel var de overlegne i styrke, men i held stod de langt tilbage, om ellers sagens udfald vil svare til begyndelsen«³¹².

2) Christiernus Umbra Cimbrus' »*epitaphium*« (nekrolog?) over »*professor D: Lector Paulus Heliæ*« på første side i manuskriptet *Mod Malmøbogen*³¹³.

3) Tilstedeværelsen af flere Helgesen-manuskripter som *Ski-bykrøniken*, *Blandede Optegnelser* og *Mod Malmøbogen* i Danmark efter reformationen³¹⁴.

4) Anders Christensens brev til Erik Munck den 20. september 1537, hvor han kalder sig selv »*prier i vor frowe closter vtii Helsingör*«³¹⁵.

5) Theodoricus de Gouda's brev til Nicolaus Audet den 14. eller 19. januar 1538, hvor Anders Christensen omtales som dansk

provincialprior («*Provincialis illius Provinciae*»)³¹⁶.

Tilstedeværelsen af de tre Poul Helgesen-manuskripter i Danmark er vel det bedste bevis for, at han ikke - som de fleste andre karmelitermunke fra Helsingør - er draget i eksil, men har fundet sin død her i landet³¹⁷. I samme retning må *epitafiet* pege, thi opretholdes den gamle tanke, at det skulle være forfattet af den ellers ukendte Christiernus Umbra Cymber i Louvain 1535³¹⁸, får man vanskeligt ved at forklare, hvorledes det er havnet i *Mod Malmøbogen*. Overleveringen af epitafieteksten og eksistensen af Poul Helgesens manuskripter i Danmark efter reformationen må derfor gøre det nogenlunde sikkert, at han er død her i landet.

Men hvornår skete det? Generalkapitelakterne giver som nævnt oplysning om, at han endnu levede den 25. maj 1539, mens Theodoricus de Gouda indirekte fortæller, at han må være aftrådt som provincial eller død inden den 14./19. januar 1538. Udenlandske forfattere har set modsætningen og været tilbøjelige til at forkaste generalkapitelakterne. De gør det, fordi Theodoricus de Gouda, der måske var den, der havde bedst kendskab til forholdene i Danmark, ikke var tilstede på generalkapitlet³¹⁹. De overser imidlertid, at generalprior Audet tilsyneladende havde andre informationskilder om situationen i Nordeuropa end Theodoricus³²⁰, og at generalkapitlet behandlede de protestantiske lande forskelligt. Således overlod det udnævnelsen af en provincial for *England* til generalprioren, mens det lod plads stå åben i akterne til navnene på provincialerne for *Irland*, *Øvre-Tyskland* og *Sachsen*³²¹. Da dette ikke skete for Danmark, kan man ikke uden videre afvise, at generalkapitlet har haft en viden om forholdene i Danmark, som det så tydeligt har savnet med hensyn til andre nordeuropæiske lande.

Inddrages nu de øvrige vidnesbyrd, kan man måske på grundlag af *Skibykrønikens* ord om Varbergs belejring slutte, at Poul Helgesen ikke har kendt byens erobring - våbenstilstand i begyndelsen af januar og indtagelse i marts 1535³²². Er han død inden dette tidspunkt, bliver det dog gådefuldt, hvorfor Anders Christensen ikke allerede i 1537 omtalte sig som provincial.

Epitafiet peger da også på et senere tidspunkt, thi det er påfaldende, at Poul Helgesen her huskes som professor i teologi og ikke som provincialprior, der må have været det vigtigste embede, han besad. Desuden benævnes han med et *D*., hvilket kun kan betyde *dominus* (herre) eller *doctor*. Begge dele er imidlertid forkerte, for Poul Helgesen havde ingen doktorgrad, og den rette betegnelse for en karmelitermunk var *frater* (broder), ikke

*dominus*³²³. Denne forglemmelse og fejl tyder ikke på en ordensfælle som forfatter³²⁴. De peger tillige, sammen med håndskriften, der er fra tiden omkring 1550³²⁵, på en affattelse en rum tid efter reformationen. Måske kunne også det, at hans tre manuskripter er bevaret, antyde en død efter ophævelsen af Helsingør kloster. Thi var han død inden, ville hans papirer og bøger formodentlig være indgået i klosterbiblioteket³²⁶ og være forsvundet med dette.

Der er således flest indicier for, at Poul Helgesen har overlevet karmeliterprovinsens endelige opløsning i slutningen af 1537. Alligevel mener jeg, at vore vidnesbyrd er så usikre og svage, at problemet ikke kan løses på nuværende tidspunkt. Historien om karmeliterklostret i Helsingør, slutter derfor *indtil videre* med nogle landflygtige munkes ankomst til Köln, Anders Christensens skjulte (?) tilværelse i Helsingør og broder Antonius' ophold i Sorø og Roskilde³²⁷. De kunne vel alle føle sig som Elias, der som forklaring på sin flugt svarede: »Jeg har været fuld af nidkærhed for Herren, Hærskarers Gud, fordi israelitterne har forladt din pagt; dine andre har de nedbrudt, og dine profeter har de ihjelslået med sværd! Jeg alene er tilbage, og nu står de mig efter livet«³²⁸.

Noter:

- 1 Christiern Pedersen V. p.486, cf. *Regum Daniæ Series collecto Magno Matthiæ* p.150.
- 2 Christiern Pedersen V. p.485-486, cf. *Regum Daniæ Series collecto Magno Matthiæ* p. 146 og 148 samt de pavelige bekræftelsesbreve af henholdsvis 19. februar 1415 og 19. maj 1423, APD II. 1212 og 1415.
- 3 APD IV 2662-2663, 2828, 3013, LÅU IV p.339-341, nr.386 og V p.7-9 nr.7, *Rep.* 2.række VII p.372 nr. 12904, *Akt. Fyen* nr. 124, *Kjøb.Dipl.* II p.208-209 og IV p.372-374, K.G. Grandinson p.56 samt Christiern Pedersen V p.508 og *Regum Daniæ Series collecto Magno Matthiæ* p.163.
- 4 Christiern Pedersen V p.486, ACG I.p.238 og 239.
- 5 Kaare Rübner Jørgensen p.7-36, Sture Fjellander p.55. - Kalkmalerierne i Sølvesborg synes imidlertid at være ældre end karmeliterklostret, se *A Catalogue of Wall-Paintings* III p.134-138. Er Mariabillederne derfor udtryk for en karmeliterideologi, må munkene have fungeret som kapellaner ved kirken, før de overtog den som klosterkirke.
- 6 H.F. Rørdam 1859-63 p.693-694.
- 7 Den 29. november 1573 fik hospitalsforstanderen kongelig tilladelse til at nedbryde kirkebygningen, men det skete ikke, og den 11. januar 1578 blev den indrettet til kirke for den tyske menighed i Helsingør, se *Kanc. Brev 1571-1575* p.356 og *1576-1579*, p.288, cf. *Aarsberetninger* III tillæg p.52-55.
- 8 Om ordenens historie i almindelighed: Max Heimbucher II p.54-64, Joachim Smet 1975 (hele bogen) samt den korte oversigtsartikel af Troels Dahlerup i KL VIII. sp.298-299.
- 9 Cf. begyndelsen af *ordenskonstitutionerne 1324*, MHC p.20: »*Cum quidam fratres in ordine nostro juniores quærentibus a quo, quando vel quomodo ordo noster sumpserit exordium ... volumus respondere: Dicimus autem veritate testimonium perhibentes quo a tempore Eliæ et Elisei prophetarum montem Carmeli devote inhabitantium, sancti patres tam novi quam veteris testamenti ejusdem montis solitudinis pro contemplatione coelestium veri amatores, ibidem juxta fontem Eliæ in sancta poenitentia, sanctis successibus, incessanter continuata sunt proculdubio laudabiliter conversati*«. Denne forklaring skulle ifl. Joachim Smet 1967 p.118 gå tilbage til konstitutionerne fra 1281.
- 10 Heimbucher p.59; Smet 1975 p.1-7.
- 11 Ifl. dominikanermunken Vincent de Beauvais (+ 1264) fandt ankomsten sted i 1238, men dette årstal er sandsynligvis kun et cirkaår, cf. Smet 1975 p.12.
- 12 MHC p.13.
- 13 Smet 1967 p.118 og 1975 p.50 og 57; antallet 1000 klostre hos Hallberg, Nordberg og Odenius p.32 er stærkt overdrevet.
- 14 *Constitutiones 1324*, MHC p.62-66, 67-86, cf. Smet 1975 p.20-21.
- 15 Den følgende beskrivelse af ordensdragten er fra *Constitutiones 1324*, MHC p.41-42.
- 16 Smet 1975 p.101; den sorte farve blev dog tilladt på *generalkapitlet* 1472, ACG I p.253-254. Da Hans Tavsens i 1531 omtaler Poul Helgesens tøj som »*then sorte kiortel, vnder hans huiide kappe*«, må de danske karmelitermunke have fulgt konventualerne med hensyn til ordensdragt, se *Smaaskrifter af Hans Tavsens* p.162-163.
- 17 Alfred Otto i KL XV sp.400-401.
- 18 Heimbucher p.62, Smet 1975 p.27.
- 19 ACG I p.12, cf. Smet 1975 p.26.

- 20 Smet 1975 p.66-67 med referencer til ordensforfattere fra det 13. århundrede.
- 21 Heimbucher p.60, Smet 1975 p.7-11.
- 22 *Ordensreglen 1247* er trykt MHC p.12-18.
- 23 Smet 1975 p.34-35.
- 24 Smet 1975 p.24; cf. Köln klostrets beboergrupper i 1384: af de 98 munke, der levede i klostret, var 67 præster, 18 studenter, 11 novicer og 2 lægbrødre, se *Carmeliterbücher* bind 47e fol.350r-v.
- 25 *Constitutiones 1324*, MHC p.24-27, Sven Helander i KL XVIII sp. 255-259. En fremstilling af klostrenes tidebønner er på dansk givet af Vilh. Møller-Christensen p.29-31.
- 26 Benedictus Zimmerman i *Dictionnaire d'Archéologie* 2.2 sp.2167-2175.
- 27 *Constitutiones 1324*, MHC p.25.
- 28 *Constitutiones 1324*, MHC p.26.
- 29 *Regula 1247* og *Constitutiones 1324*, MHC p.16 og 30.
- 30 *Regula 1247*, MHC p.16.
- 31 Ludovico Saggi p.20-22, Smet 1975 p.86.
- 32 Jørgen Nybo Rasmussen i KL XVIII sp.307-309.
- 33 Der synes dog undertiden at have været visse begrænsninger i deres pastorale arbejde, thi den 7. oktober 1475 fik de danske karmelitermunke tilladelse til at høre skriftemål og uddele aflad i *forbindelse med* afholdelse af provinskapitel, APD IV 2661.
- 34 *Constitutiones 1324*, MHC p.36; forbudet mod at færdes alene blev bl.a. gentaget 1498, ACG I p.310.
- 35 *Constitutiones 1324*, MHC p.101.
- 36 Vilh. Møller-Christensen p.37.
- 37 *Regula 1247*, MHC p.13.
- 38 *Regula 1247*, MHC p.15.
- 39 *Saggi* p.21.
- 40 ACG I p.295.
- 41 *Constitutiones 1324*, MHC p.28.
- 42 Vilh. Møller-Christensen p.35-39.
- 43 Vilh. Møller-Christensen p.36.
- 44 *Regula 1247*, MHC p.15.
- 45 *Constitutiones 1324*, MHC p.27-28, cf. *Regula 1432*, Saggi p.20-21.
- 46 Åke André i KL IV sp.182-189.
- 47 *Constitutiones 1324*. MHC p.108-110.
- 48 *Constitutiones 1324*, MHC p.39-40.
- 49 *Constitutiones 1324*, MHC p.33.
- 50 Smet 1975 p.20-21: kun når embedet blev vakant ved dødsfald, synes munke- ne at have udpeget deres prior. I 1456 fik dog de reformerede klostres munke ret til selv at vælge deres prior, ACG I p.236.
- 51 ACG I p.347.
- 52 Smet 1975 p.20-21.
- 53 *Constitutiones 1324*, MHC p.65.
- 54 *Constitutiones 1324*, MHC 65-66.
- 55 *Constitutiones 1324*, MHC p.66.
- 56 *Constitutiones 1324*, MHC p.66.
- 57 H.H. Koch p.10.
- 58 Dette var således ofte tilfældet i den øvre-tyske provins, se »*Personal-Schematismus*« hos Adalbert Deckert p.139-229.
- 59 Deckert p.76 og 80, Smet 1975 p.36.
- 60 ACG I p.192.
- 61 Koch p.19 og Deckert p.139-229.

- 62 Koch p.4, 17-18 mente, at der i alle klostre fandtes offentlige folke- og latin-skoler, men Lansinks studier har vist, at det ikke var tilfældet, se H.G.J. Lansink p.40-42 og 65-84.
- 63 Den følgende beskrivelse af munkenes studieforløb er baseret på Deckert p.75-97 og Lansink p.165-203. Cf. den nedre-tyske provincialprior Eberhard Billicks karriere hos Alois Postina p.2-14: født 1499/1500, indtrådte i ordenen 1513, filosofisk student 1516-18, theologisk student 1519-22, studentlærer 1525, studier pro lectoratu 1525-1528, studentlærer 1527, lektor i Köln klosteret 1528-1530, baccalaureus 1530, prior i Kassel 1531-1536, prior i Köln 1536-1542, herefter provincial. - Måske kan denne også illustrere de danske provincialpriorer Anders Christensens og Poul Helgesens levnedsløb.
- 64 Tillagt på *generalkapitlet* 1399, ACG I p.123.
- 65 *Constitutionerne 1324* blev ifl. Smet 1975 p.100 ændret såvel i 1369 som i 1462-1469 (trykt 1499). Jeg har ikke haft kendskab til disse; ovenstående fremstilling, der mange steder bygger på *constitutionerne 1324*, kan derfor i sine detaljer have været lidt anderledes.
- 66 Udelukkelsen var allerede sket 1281, og stemmeretten blev formentlig mistet i 1291, Smet 1975 p.24.
- 67 Smet 1975 p.24.
- 68 Smet 1975 p.73. Fra Örebro kloster kendes ca. 1475 en *fadeburskvinde*, se Grandinson p.59.
- 69 A.G. Little p.8-29.
- 70 Lansink p.247-269, Smet 1975 p.79-80 og 83.
- 71 Smet 1975 p. 179.
- 72 *Generalkapitelbestemmelse* 1336, MHC p.131.
- 73 Smet 1975 p.81 cf. *Constitutiones 1324*, MHC p.112.
- 74 Adrianus Staring p.15.
- 75 Smet 1975 p.81.
- 76 Smet 1975 p.82, Staring p.15.
- 77 Lansink p.237-238.
- 78 Palle Jensen (*Palno Johannis*) fik pavelig bekræftelse på »*expensis parentum et amicorum suorum usque ad magisterii seu doctoratus gradum studere*« ved universitetet i Uppsala, se APD V 4340.
- 79 SRD VIII p.357-358, Victor Madsen p.92 nr. 3111, O. Walde p.542-544 og Paulus Helie, *Skrifter* VI p.203-211.
- 80 Staring p.15, Smet 1975 p.82.
- 81 Generalkapitlet pålagde 1345 for første gang sanktioner overfor præster, der ikke deltog, MHC p.146.
- 82 Forbud vedtaget fx. på generalkapitlerne 1362 og 1416, ACG I 55, 154.
- 83 Forbud vedtaget på generalkapitlet 1420, ACG I p.163.
- 84 Beklaget på generalkapitlet 1354, MHC p.171.
- 85 Staring p.20 note 2. Generalprior Peter Terrasses dispensationer, der omtales her, var vel næppe nogen nyskabelse.
- 86 Smet 1975 p.87-97, Leo van Wijmen p.8-13.
- 87 Smet 1975 p.87-97, 119-121 og 129.
- 88 ACG I p.244, Staring p.18.
- 89 ACG I p.370-379, cf. Staring passim og Smet 1975 p.176-214.
- 90 Staring p.269-277.
- 91 Smet 1967 p.119.
- 92 Christiern Pedersen V p.485.
- 93 Belæg for Erik af Pommern som *fundator* er: det pavelige bekræftelsesbrev den 16. oktober 1431, APD III 1628, Christiern Pedersen V p.486, *Regum*

- Daniæ Series Collecto Magno Matthiæ* p.150 og en kalkmaleriindskrift i kirken, *Danmarks Kirker* II, I p.325.
- 94 Vilh. Lorenzen 1924 p.25 og 74.
- 95 Vilh. Lorenzen 1924 p.24, 74, Chr. Axel Jensen I p.196.
- 96 Arild Huitfeldt p.744.
- 97 *Aarsberetninger* III tillæg p.20, cf. Vilh. Lorenzen 1914 p.100 og Johs. Lindbæk p.180.
- 98 Cf. Koch, der p.76 ved Düren klostrets oprettelse nævner, at munkene normalt på forhånd orienterede sig om forholdene i de byer, hvori de slog sig ned. Ofte skete det ved, at de først oprettede en almisseindsamlingsbod.
- 99 APD III 1628. Sætningen er dog, som talrige andre tilladelser fra Danmark og udlandet viser, en standardtilladelse.
- 100 *Danmarks Kirker* II, I p.304. Koch beretter p.7 om fremgangsmåden i Sydvesttyskland: først opførtes en provisorisk bygning, der efterhånden blev erstattet af et stenkloster, indeholdende et kapel. Senere, lang tid efter, gik munkene derpå igang med at rejse den egentlige klosterkirke. Denne fremgangsmåde synes ikke at have været fulgt i Helsingør, hvor kirken blev færdig før klosterbygningerne.
- 101 Vilh. Lorenzen 1924 p.43-48 og Mogens Bencard 1957 p.59 mente, at kirken først var blevet påbegyndt efter 1450, men nyere undersøgelser viser, at dette ikke er korrekt, se *Danmarks Kirker* II, I p.304. - I det nærmeste udland synes det ellers at have været almindeligt at begynde med koret og at gøre dette færdigt, inden resten af kirken blev bygget. Således fx. karmeliterkirkerne i Gdańsk og Stettin, se Paul Simson I p.312 og 370 og H. Hoogeweg II p. 629.
- 102 Christiærn Pedersen V p.486.
- 103 Vilh. Lorenzen 1924 p.49, *Danmarks Kirker* II, I p.310.
- 104 En fællesfabrikakasse, *provincialdepositum*, bestod af de beløb, hvert enkelt kloster indbetalte og som provincialprien kunne disponere over til bygning og forbedring af provinsens klostre, se Koch p.7 og 10.
- 105 Carl Neergaard p.57-64, Vilh. Lorenzen 1920 p.69 og *Danmarks Kirker* II, I p.538-541.
- 106 *Rep.* 1.række III p.856 nr. 7639s.
- 107 *Rep.* 1.række III p.856 nr. 7662s.
- 108 Fx bestemte provinskapitlet for den nedre-tyske provins 1360 *terminus* for Düren klosteret. Det skete ved i et dokument at opremse en lang række landsbyer, som klostrets munke måtte besøge for at tigge, se Koch p.83 og 185: dokument 37.
- 109 *Aarsberetninger* IV tillæg p.4, *Danmarks Kirker* II, I p.305 har forkert dato, da søndag før palmesøndag forveksles med søndag før pinsedag.
- 110 Vilh. Lorenzen 1924 p.26, Bencard i KL VIII sp.294.
- 111 *Danmarks Kirker* II, I p.305-306.
- 112 *Danmarks Kirker* II, I p.306.
- 113 *Aarsberetninger* IV tillæg p.4.
- 114 *Danmarks Kirker* II, I p.290 og 306.
- 115 Vilh. Lorenzen 1924 p.31, *Danmarks Kirker* II, I p.306.
- 116 Til sammenligning kan anføres, at det konkurrerende franciskanerklosters kirke blev indviet i 1427, kun 7 år efter grundlæggelsen, men det var også startet i et allerede eksisterende kapel, SRD V p.514, cf. Lindbæk p.180 og Vilh. Lorenzen 1914 p. 100. Der haves ingen meddelelser om indvielsen af dominikanernes kirke.
- 117 Christiærn Pedersen V p.486, ACG I p.238 og 239. H.F. Rørdam 1869-71 p.778 fejllæser Christiærn Pedersen og daterer oprettelsen til 1472. Det samme

- gør *Danmarks Kirker* II, 1 p.291.
- 118 Samtidig med oprettelsen af provinsen *Dacia et Norwegia*, der egentlig burde have heddet *Dacia et Suecia*, da det ikke fandtes karmeliterkloster i Norge, etableredes provinsen *Bohemia et Polonia*, ACG I p.239.
- 119 Smet 1975 p.100-101.
- 120 Cf. at flere italienske og franske ordensprovinser i 1472 blev opdelt i mindre enheder, så de kom til at bestå af en 6-8 kloster, ACG I p.260.
- 121 J. Oskar Andersen 1936 p.14 og 39 og Gondulphus Mesters p.222 mente, at det var tilfældet, mens Vilh. Lorenzen 1924 p.4 og 6 var mere i tvivl. De tidligere omtalte indskrifter i bøger, der klart taler om køb, private penge og ejerskab, tyder ikke på, at det skete.
- 122 Både Vilh. Lorenzen 1924 p.20 og Bencard 1957 p.53 omtaler, at Århus kloster eksisterede i 1462, men denne opfattelse beror på en uklar sætning hos Ludwig Schmitt p.130-131, der igen har oplysningen fra Daniel a Virgine Maria p.577-578.
- 123 Christiern Pedersen V p.486-487.
- 124 ACG I p.239.
- 125 Fra senest den 9. oktober 1461, et indicium på, at styrelsen af de nordiske kloster kun vanskeligt lod sig udføre fra Nordtyskland, LÄU IV p.7-9 nr. 5.
- 126 Chr. Axel Jensen II p.39, Johs. S. Dalsager p.12, Mesters p.219, Bencard 1957 p.61 og i KL VIII sp. 295 samt *Danmarks Kirker* II, 1 p.291.
- 127 ACG I p.296.
- 128 ACG I p.257, 292. Det skete også 1517 og 1524, ACG I p.354 og 365-6.
- 129 Deckert p.281, 289 og 322.
- 130 Deckert p.109 og 285: »*Item per annos decem exilio religarunt in provinciam Dacie fratrum Johannes Jacobi, que se fuerit in provincia (Alemania Sup.) presentii reperts per quemcumque carceribus manipetur perpetue*«.
- 131 *Matrikel der Universität Rostock* I p.139, 148, 238 og 265. Af disse omtales de fire første som kommende fra Helsingør, de to sidste fra bispedømmet Roskilde. Den syvende munk var fra Århus.
- 132 *Matrikel der Universität Rostock* I p.241.
- 133 *Matrikel der Universität Greifswald* p.98. Der er ikke før 1500 fundet andre danske karmelitermunke i de udenlandske universitetsmatrikler, der indtil nu er trykt.
- 134 *Danmarks Kirker* II, 1 p.342. Da navnet er en latiniseret form for det danske Gødike, er der ingen grund til med Bencard 1957 p.65 at formode, at han var hollænder, se Hornby sp.376 og 441.
- 135 *Aarsberetninger* III tillæg p.13.
- 136 *Aarsberetninger* III tillæg p.18. Han nævnes desuden i 2 skødebreve fra 4. august 1496 og 6. maj 1498, men om han var prior på dette tidspunkt, kan ikke afgøres. se *Kjøb. Dipl.* IV p.243 og 255.
- 137 Vilh. Lorenzen 1924 p.49, *Danmarks Kirker* II, 1 p.310.
- 138 Vilh. Lorenzen 1924 p.58, *Danmarks Kirker* II, 1 p.306 og 520.
- 139 *Aarsberetninger* III tillæg p.13 og 18-20.
- 140 *Danmarks Kirker* II, 1 p.485: »*Hic iacet strenuus miles d[ominus] Paulus Laxmann a Wallen, Capitaneus cast. Lill. et Öirkrogh, qui obiit a[nn]o Domini MDII XXII Junii*«. Stenen er nu forsvundet.
- 141 For gravsted betalte fx. Henning Brostrup 30 mark og en messehagel af fløjil til Malmø franciskanerkloster i 1503, Eskil Gøye 200 mark til Maribo kloster i 1505 og Per Bilde 100 mark til Antvorskov kloster i 1508(?); LÄU VI p.120 og 192, *Rep.* 2.række VII p.392 nr. 12971.
- 142 *Danmarks Kirker* II, 1 p.341 og 518.

- 143 *Aarsberetninger* III p.18 har S. Crucis, mens APD IV 3100 har S. Trinitatis, cf. *Danmarks Kirker* II, 1 p. 292.
- 144 *Danmarks Kirker* II, 1 p.342.
- 145 *Danmarks Kirker* II, 1 p.342.
- 146 *Danmarks Kirker* II, 1 p.518, 520. Peder Hansen er formodentlig død 1492.
- 147 Dette er sket enten ved restaureringen i 1744 eller da arkitekt Storck ved den sidste istandsættelse i begyndelsen af dette århundrede lod alle de sten, der lå i kirkegulvet, tage op og fjerne, se *Danmarks Kirker* II, 1 p.466.
- 148 »H[ic] jacet venerabiles nicolaus olavi co[n]sul q[uo]ndam huius op[er]idi q[ui] o[biit] an[n]o do[mini] mcdxlviii pr[i]ma die me[n]sis iunii cum uxore sua dortha ol....doter obiit an[n]o d[o]m[ini] d..«, *Danmarks Kirker* II, 1 p.468, der med en trykfejl angiver dødsåret 1498.
- 149 Huitfeldt p.1117 fortæller, at Dyveke »bleff lagt udi Helsingør klosterkircke« og da der på hans tid kun var ét kloster tilbage i Helsingør, regner man med, at det var karmeliternes, Hugo Matthiessen II p.42. I fl. traditionen skulle hun være begravet i klostergangens nordvestlige hjørne, ved det såkaldte Fugleværelse, *Danmarks Kirker* II, 1 p.292-293. Dette strider mod Huitfeldts ord og er næppe korrekt.
- 150 *Danske Magazin* 3.række III p.298.
- 151 *Aarsberetninger* III tillæg p.11.
- 152 *Danske Magazin* 6 p.124.
- 153 *Rep.* 2.række IV p.30 nr.6501.
- 154 *Aarsberetninger* III tillæg p.18 = *Kjøb.Dipl.* II p.167.
- 155 Det var købt den 1. oktober 1479, samme år som Universitetet blev oprettet, *Kjøb. Dipl.* II p.144, cf. J. Oskar Andersen 1936 p.37 og *Mesters* p.227.
- 156 *Kjøb. Dipl.* IV p.243, cf. *Kjøb. Dipl.* IV p.244 og *Rep.* 2.række V nr. 8671.
- 157 *Aarsberetninger* III tillæg p.11.
- 158 *Aarsberetninger* III tillæg p.18 = *Kjøb. Dipl.* II p.167.
- 159 *Aarsberetninger* III tillæg p.13.
- 160 *Aarsberetninger* III tillæg p.18-20.
- 161 *Aarsberetninger* III tillæg p.25-26 = *Kjøb. Dipl.* II p.208-209.
- 162 *Danmarks Kirker* II, 1 p.357-375.
- 163 LÅU VI p.193 nr. 203.
- 164 *Rep.* 2.række VII p.392 nr.12971.
- 165 *Danske Magazin* 6 p.187.
- 166 *Danske Magazin* 3.række III p.215-216.
- 167 Således må klostret have fået andre gaver, thi i 1507 solgte det en gård i Stengade og i 1508 eller 1518 udlejede det en øde jord mellem Færgestræde og Stengade. Desuden bortsolgte det en jord og grund i Helsingør i 1526, se *Aarsberetninger* III tillæg p.21-22, *Rep.* 2.række VI p.250-251 og *Gamle Fundatzer og Breve* p.217.
- 168 Christiørn Pedersens dedikationsbrev til biskop Lage Urne den 14. marts 1514, trykt i Saxo I p.556.
- 169 Se noterne 131, 132 og 133 ovenfor.
- 170 Albert Thura p.22.
- 171 Ellen Jørgensen 1934 p.6 mente, at han havde studeret ved ét eller flere af ordenens studiehuse i Paris, Köln, Louvain etc., men det er svært at se, hvornår han skulle have gjort det.
- 172 Christiørn Pedersens dedikationsbrev, Saxo I p.556.
- 173 J. Oskar Andersen 1936 p.9 note 3, Harald Berg p.50. Christiørn Pedersen V.p.501 oplyser selv at have Anders Christensen som meddelelsesmand til andre oplysninger.

- 174 ACG I p.296, 305 og 315. På grund af en uklar formulering i 1513 er det uvist, om han også var i Rom til generalkapitel den 22. maj 1513, ACG I p.339.
- 175 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.64. Heises oversættelse p.34-35.
- 176 Christiern Pedersen V p.487.
- 177 ACG I p.315 og 317.
- 178 ACG I p.328, 342. I 1517 er der ikke omtalt nogen dansk provincial, da denne sammen med flere andre »*reliquerunt in pectore R.mi Patris Generalis*«, ACG I p.354.
- 179 De tydeligste eksempler herpå er provincialprior Anders Christensens brev til Christian II den 12. december 1517, der udenpå har påskriften »*Priorens breff aff Helsingøør*« og biskop Lage Urnes stadfæstelsesbrev på et mageskifte mellem karmeliterne og Skt. Peders kirke i København, hvor han kaldes »*prior conuentus Carmelitarum oppidi Helsingørensis*«, mens han i det oprindelige mageskiftet af 24. januar 1519 benævner sig selv provincial, se *Aarsberetninger* III tillæg p.27-28 og *Kjøb. Dipl.* IV p.372-374 og 379-380.
- 180 C.T. Engelstoft 1848 p.3, H.F. Rørdam 1869-71 p.776, Ellen Jørgensen 1934 p.6, P.E. Hansen p.129 og Kristen Valkner p.41.
- 181 *Constitutiones 1324*, MHC p.64-66.
- 182 Generalkapitlet indskærpede 1532, at de ikke kunne beklædes af den samme munk. ACG I p.394.
- 183 *Aarsberetninger* III tillæg p.27-28; som prior var han medudsteder af endnu et brev, men om dette skal dateres til 1508 eller 1518, er usikkert, se *Rep.* 2.række VI p.250-1 nr. 10943.
- 184 ACG I p.346: »*Item ordinaverunt, quod Provinciales non se intromittant in Officiis Priorum Localium, nisi in quantum eis permissum est in Constitutionibus*«.
- 185 Christian II gav således 3. august og 8. december 1517 klostret St. Jørgens gård udenfor København. Genbrevet 12. december er imidlertid udstedt af provincialen og alle lokalpriorer, hvilket viser, at ordenen har betragtet den som en provinsgave, se Suhm II, 1 p.160-161, *Aarsberetninger* III tillæg p.25-26 og *Kjøb. Dipl.* II p.210-211.
- 186 Vilh. Lorenzen 1924 p.60.
- 187 Henrik Græbe p.66-68 og 75-76.
- 188 Vilh. Lorenzen 1924 p.60-61 og 102. Bestemmelsen findes i ACG I p.375-376.
- 189 Vilh. Lorenzen 1924 p.58-59, *Danmarks Kirker* II, 1 p.535.
- 190 *Aarsberetninger* III tillæg p.25.
- 191 Cf. Humphrey p.128: i de kendte klosterbiblioteker fandtes der ikke mange bøger om medicin.
- 192 At de danske karmelitermunke interesserede sig for sygepleje fremgår af, at Poul Helgesen i 1527 skrev en kort undervisning om *Huore krancke, mijslige, saare, arme oc fattige menniskir schule tracteris oc besørgis* til borgmesteren i København, Paulus Helie, *Skrifter* III p.1-34.
- 193 Oprettelsen af klostret i Assens var ikke uden problemer, idet der blev klaget over munkenes tilstedeværelse fra såvel sognepræsten, hvis indtægter formindskedes, som provsten af Tofte, der tidligere havde haft helligåndshospitalet, som munkene overtog, i forlening, se *Akt. Fyen* p.136-137 og *Aarsberetninger* III tillæg p.23.
- 194 ACG I p.337.
- 195 ACG I p.348.
- 196 ACG I p.339-340.
- 197 *Aarsberetninger* III tillæg p.25-26 = *Kjøb. Dipl.* II p.208-209.

- 198 Hugo Matthiessen II p.44. Heri følges han af Valkner p.81.
- 199 Poul Bagge p.166.
- 200 Johan Hvidtfeldt p.235.
- 201 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.73-76, Heises oversættelse p.52 og 54-56.
- 202 *Kjøb. Dipl.* II p.210-211.
- 203 *Kjøb. Dipl.* II p.372-374.
- 204 *Aarsberetninger* III tillæg p.27-28 = *Kjøb. Dipl.* II p.217-218 = IV p.378-379.
- 205 *Kjøb. Dipl.* IV p.379-380, cf. *Aarsberetninger* III tillæg p.28 note.
- 206 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.80, Heises oversættelse p.62.
- 207 Kristen Valkner p.82. Senere p.83 giver han dog Poul Helgesen ret, men ud fra andre præmisser end de her anførte.
- 208 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.79-80, Heises oversættelse p.62 med dateringsfejl.
- 209 *Matricule de l'Université de Louvain* III p.254 nr. 53-54.
- 210 *Carmeliterbücher* bind 87c fol.21r, 28r og bind 47b fol. 114r og 123v.
- 211 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.80-82, Heises oversættelse p.63-64.
- 212 *Carmeliterbücher* bind 47b fol. 74r, 78r og 87r, cf. bind 87c fol. 139r og 143v.
- 213 Paulus Helie, *Skrifter* I p.177 og V p.80; fødselsåret er siden Olivarius p.8 sat til mellem 1480 og 1490, og det er meget rimeligt, hvis han blev baccalaureus i 1517, cf. ovenfor note 63 om Eberhard Billicks karriere.
- 214 Paulus Helie, *Skrifter* I p.8.
- 215 Paulus Helie, *Skrifter* VII p.3.
- 216 Thura p.41.
- 217 SRD VIII p.488.
- 218 J. Oskar Andersen 1936 p.97.
- 219 H.P. Resen, G 3v p.47: »*Ut se conqueratur etiam Paulus Eliæ suspectum fuisse nonnullis, quod hactenus favisset Lutherò, legisset scripta ejus, ac nugas Monachorum non probaret, in Epistola familiari ad D. And. Chr. & c in Aug. [1521]*«.
- 220 Paulus Helie, *Skrifter* I p.177-183. Heises oversættelse p.196-206.
- 221 Allen, *Breve og Aktstykker* I p.422. Samme sommer udsendte han dog en ganske let revideret oversættelse af Luthers katekismus: *En christelig vnderwijszningh*, Paulus Helie, *Skrifter* I p.186-257.
- 222 J. Oskar Andersen DBL IX p.631 mener, han var provincialprior før 24. januar 1522 (den dag, da Didrik Slagheck blev henrettet), fordi han omtaler sig sådan i slutningen af *En Cristhen førstis lære* 1522. Se Paulus Helie, *Skrifter* I p.159. Hvornår slutningen er skrevet, vides ikke, og han er vel først blevet udpeget på provinskapitlet 1522.
- 223 ACG I p.384 og 403.
- 224 J. Oskar Andersen 1936 p.50-92, Lisbeth Hallingskov p.157-173.
- 225 Om nogle af disse se Kaare Rübner Jørgensen p.24-34. Da reformatoren Peder Laurentsen i sit forord til Chrysostomus' *Lamentatio ecclesiae* p.2 citerer Baptista Mantovanus, må denne have været kendt i danske karmeliterkredse.
- 226 Om Poul Helgesens brug af Erasmus, se Hans Peters p.50-77.
- 227 Staring p.293, Smet 1975 p.170-171.
- 228 Postina p.23.
- 229 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.74 og III p.222-234, Heises oversættelse p.53.
- 230 Cf. Staring p.30-47.
- 231 Kjeld Galster p.246-249.
- 232 J. Oskar Andersen 1936 p.98-104. Samarbejdet med kongen viste sig også ved, at Christian II bad ham oversætte en bog til dansk. Olivarius p.48, Engelstolf p.57, Schmitt p.7 og Galster p.255 mente, det var Macchiavellis *Il*

- Principe*, Oskar Andersen 1936 p.108, det var en politisk bog for at retfærdiggøre krigen i Sverige, mens Valkner p.18 regnede med, at det var Luthers *An den Christlichen Adel deutscher Nation*. Det sidste forslag er trods flere væsentlige indvendinger accepteret af Scholtens 1965 p.45-50. Da Poul Helgesen imidlertid opgav oversættelsen og ikke fortæller, hvad bogen hed, er alt dette gætteeri.
- 233 Paulus Helie, *Skrifter I* p.178-183, Heises oversættelse p.202-206.
- 234 Paulus Helie, *Skrifter VI* p.110-111, Heises oversættelse p.117.
- 235 Paulus Helie, *Skrifter I* p.178-183, Heises oversættelse p.202-206 Bøggild-Andersen p.101 bebuede i sin tid en undersøgelse, men døde, inden han fik den foretaget.
- 236 Paulus Helie, *Skrifter* p.165-174, VII p.22-24, cf. Galster p.266-279.
- 237 Paulus Helie, *Skrifter I* p.164.
- 238 Brev til Hans Laurensen den 3. september 1523, Paulus Helie, *Skrifter I* p.163-164, Heises oversættelse p.193-194.
- 239 Valkner p.82 med henvisning til håndfæstningen, *Aarsberetninger II* p.78. Bestemmelsen findes også i den endelige håndfæstning af 3. august 1523, hvilket måske kunne tyde på, at der fra kongens og rigsrådets side *ikke* tænkes på karmeliterkollegiet.
- 240 I en registratur fra Frederik I's tid, *ÆA IV* p.399 nr. C2, findes ganske vist følgende optegnelse: »Item wij same ask ett breff, wd giffuett aff prieren oc conuennit i wor frue closter i Helsingör lydendes at kongen haffuer wnd, sancti Jörigens hospitall wden for Kopenhaffn maa oc schall her effther wære tiill forne wor frue closter, oc om then ewig Guds tieniste ther holdes schal«. Dette brev er sandsynligvis identisk med Anders Christensens brev til Christian II den 12. december 1517. Mon optagelsen af brevet i Frederik I's registratur kan antyde, at munkene har gjort krav på at få gården tilbage?
- 241 H. F. Rørdam 1859-63 T 173, nr. 118. Jep Heye fik forleningen bekræftet i 1527 og optræder tillige i årene 1525-1528 som indehaver af gården, Rørdam 1859-63 T 184 nr. 123 og *ÆA IV* p.225-226 nr. 22-24.
- 242 Olivarius p.105, Engelstoft 1848 p.120-121, Rørdam 1868-1869 p.24, Schmitt p.13, 132, Heise 1889-1890 p.297-299, J. Oskar Andersen DBL IX p.631, Ellen Jørgensen 1917 p.7, Mesters p.231, Bøggild-Andersen p.30 note 2, Lindhardt III p.278-279 og Valkner p.84 og 127.
- 243 Fr. Münter p.537.
- 244 J. Oskar Andersen 1936 p.41 note 3, 1944 p.296. Cf. også Rørdam 1903-1905 p.418.
- 245 Paulus Helie, *Skrifter VI* p.107, Heises oversættelse p.111.
- 246 Paulus Helie, *Skrifter VI* p.108-109, Heises oversættelse p.113-114.
- 247 *Nye danske Magazin* 5 p.220, Paludan-Müller p.86.
- 248 *Nye danske Magazin* 5 p.292, Paludan-Müller p.89.
- 249 *Frederik I's danske Reg.* p.124, 237, 390 og 421.
- 250 Paulus Helie, *Skrifter VI* p.109-110, Heises oversættelse p.116-117.
- 251 Paulus Helie, *Skrifter VI* p.133-136, Heises oversættelse p.159-165.
- 252 Paulus Helie, *Skrifter VI* p.110, Heises oversættelse p.117.
- 253 Bl.a. viserne *Lektor Powel wendekaabe*, H. Grüner Nielsen I p.27-30 nr. 8, og i *Peder Smed og Adser Bonde*, Svend Mogensen p.8, cf. J. Oskar Andersen 1907-1909 p.163 og Ellen Jørgensen 1917 p.9.
- 254 Paulus Helie, *Skrifter VI* p.80-81, 112, 115-116, Heises oversættelse p.63, 120, 125-127.
- 255 Paulus Helie, *Skrifter VI* p.112, Heises oversættelse p.120, *Frederik I's danske Reg.* p.265.

- 256 *Frederik I's danske Reg.* pr.246. Brevet er overstreget i registraturen. Knud Gyldenstjerne havde allerede den 3. november 1529 fået gården, men dette brev synes efter placeringen i registraturen at dømme at være blevet tilbage-dateret, *Kjøb. Dipl.* I p.374, cf. *Frederik I's danske Reg.* p.246 note 2.
- 257 *Frederik I's danske Reg.* p.252: kongelig stadfæstelse på Poul Helgesens stadfæstelsesbrev, af 19. juli 1530.
- 258 Paulus Helie, *Skrifter* IV p.34.
- 259 *Frederik I's danske Reg.* p.292-293: kongelig stadfæstelse af 14. november 1531.
- 260 Nannestad p.39: indtil 1532.
- 261 *Frederik I's danske Reg.* p.539. Brevet er atter overstreget.
- 262 *Frederik I's danske Reg.* p.322.
- 263 Staring p.429: »*Provincia Daciae habebat multos conventos, sed propter Lutheranos fere redacta est ad nihilum. Provincialis est vir doctissimus et scripsit contra Lutheranos*«. I de følgende år forsøgte Audet at få oplysninger om Danmark, bl.a. gennem den nedre-tyske provincial Theodoricus de Gouda. Den 29. september 1532 skrev han således til Theodoricus: »Vi kan kun være bedrøvet, når vi læser, hvad I har skrevet om Danmark. Det ville være rart at få oplysninger om Sachsen, Böhmen og de øvrige provinser« (»*Non possum[us] non tristari legentes quæ scripsistis de Dacia, aestat ut habeatis informationem de Saxoniam Boemia et caeteris*«, *Carmeliterbücher* bind 41 fol.328 nr. F 34). Den 29. august 1533 skrev han igen: »Forøvrigt bedrøver det os mest [at høre om] det vældige tab for ordenen i provinserne Sachsen og Danmark; angående Böhmen og Polen skal man ikke undlade at få sikre oplysninger om vore brødre, thi det er nu på tredje år, at vi ikke har fået brev fra dem« (»*Caeterum dolemus supra verum modum de tanta religionis nostrae jactura in Provinciis Saxonie et Daciae, de Boemia et Polonia nil debe intentionum relinquere, ut habeat certa inde notitia de Fratibus nostris, si quidem jam tertio anno nullae de eis ad nos datæ sunt litteræ*«. *Carmeliterbücher* bind 41 fol.328 nr. F 35). Den 29. april 1535 indberettede Theodoricus: »Tilstanden i provinserne rundt omkring er endnu uændret, men England, Danmark og Øvre-Tyskland bliver ved deres falske meninger (»*Status Provinciarum in circuiu nostro au dum est inmutatus sed manent Anglia Dacia et Germania Superior in suis malis conceptibus*«. *Carmeliterbücher* bind 41 fol.331 nr.F 40). Påny den 28. september 1536 skrev han: »Vi frygter, det er sket for vor provins Danmark, thi den har længe givet efter for rystelserne« (»*De Provincia nostra Daciae timemus actum fore, diu namque quassata succumbet*«. *Carmeliterbücher* bind 41 fol.336 nr.F 49). Endelig den 14. eller 19. januar 1538 sendte Theodoricus sit sidste brev om Danmark - et brev der skal omtales nærmere senere - og den 21. oktober 1538 bad generalen ham om at meddele provincialerne for Böhmen og Polen, Danmark, Sachsen og England, at det kommende generalkapitel var flyttet til Vicenza. *Carmeliterbücher* bind 41 fol.344 nr. F.62.
- 264 Josef Andersson p.259 nr. 33
- 265 Hofman p.32-33 nr.6.
- 266 *Aarsberetninger* III tillæg p.29.
- 267 Huitfeldt p.1336.
- 268 Rørdam 1869-71 p.781, Lindhardt III p.345.
- 269 Cf. franciskanernes uddrivelseskronike, SM II p.331-367 passim.
- 270 *Gamle Fundatzer og breve* p.217.
- 271 *Frederik I's danske Reg.* p.259.
- 272 Fastslået bl.a. ved Lage Urnes synodalstatutter 1517, Lindhardt III p.222.

- 273 Brev af 3. september 1523. Paulus Helie, *Skrifter* I p.161-164, Heises oversættelse p.192-194.
- 274 Cf. nekrologen i *Skibykrøniken*, Paulue Helie, *Skrifter* VI p.116-117, Heises oversættelse p.128-130.
- 275 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.136, Heises oversættelse p.165-166.
- 276 *Roskilde domkapitelregnskab 1530*, J.O. Arhning p.35 note 117.
- 277 Hans Tavsén p.97: »*thine Cannicker*« og p.114: »*saa bliffue thu affholden aff thine Cannicker*«.
- 278 Paulus Helie, *Skrifter* V p.93-322.
- 279 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.291-296, VII p.196-197.
- 280 *Danske Kirkelove* I p.5.
- 281 C.T. Engelstoft 1860-1862 p.105.
- 282 Poulson p.50-51: »*Mendicantes autem Monachi, qui beneficia a Rege promissa, accipere noluerunt, sed potius peregrare suis seditiionibus, ejecti sunt toto regno, ut seditiosi: pauci manierunt i.e. vix unus & alter ex uno Monasterio, qui hic nutriuntur otiosi, sed sine Cappa, donec quidem fortè possint Ecclesie servire*«.
- 283 *Danske Kirkelove* I p.80.
- 284 *Aarsberetninger* III tillæg p.30-31: den 14. maj 1536 blev St. Nicolai kloster indrettet til hospital.
- 285 *Danske Magazin* 3.række VI p.188: *Tegnelser* 1538.
- 286 *Danske Magazin* 3.række VI p.78: *Tegnelser* 1536.
- 287 *Danske Magazin* 3.række VI p.104: *Tegnelser* 1536.
- 288 *Gamle Fundatzer og Breve* p.218 = *Aarsberetninger* III tillæg p.10-11.
- 289 *Aarsberetninger* III tillæg p.33 = *Danske Kirkelove* I p.179.
- 290 *Danske Magazin* 3.række VI p.188: »*The gramwncke vdj Helssingøør en leigde vdi iij vgger, att mwe bliffue her vdi riiget och vdtrette theres sager och beholde hues kleder, fitalle och anden dell som the haffue, vndtagen hues brygtøg, bagertøg och anden kyrckens clenodier oc ornamentes schall bescriffuis och holdes tilstede*«.
- 291 J. Oskar Andersen 1942 p.127-131.
- 292 Den 27. januar 1538, altså ganske kort tid efter de danske munkes ankomst, genindviiede han i Köln karmeliterklostrets kirke, efter at den var blevet vanhelliget ved et mord, *Carmeliterbücher* bind 47c fol.165 og bind 47d fol.485r, cf. Postina p.16. Om Skodborgs forhold til franciskanerne, se Schlager p.62.
- 293 *Carmeliterbücher* bind 41 fol.342-343 nr.F 58 (14. januar) og bind 47b fol.159r (19. januar): »*Hoc quoque anno in toto regno Daniæ, edicto regio expulsi sunt omnes religiosi quarumcumque Religionum, nolentes exuere habitum Religionis suæ. Vnde quotquot n[ost]ræ Religionis fr[at]res exules arriserint pro[vinci]am v[est]ram Alemaniæ inferioris, humaniter recepti ac benigne tractati providens ipsis de bonis conventibus: Solus autem pt. Andreas pro[vinci]alis illius pro[vinci]æ clam et secreto manet in habitu Religionis in ipso regno, conniventibus quibusdam officialibus regni. Totam autem suppellectilem c[on]niventium deposuerunt apud quosdam singulares fautores quatenus suo tempore, transeunte persecutionis tempestate, cum clarior arriserit et affulserit aura, facilius queant repullulare*«.
- 294 Cornelius de Gouda, der studerede i Danmark 1523, er den eneste munk med tilknytning til Danmark, som findes omtalt i den nedre-tyske provins arkivalier; i årene 1542 til 1544 var han prior for klostret i Schonhoven, *Carmeliterbücher* bind 47b fol.176r, 184r og 191r.
- 295 *Aarsberetninger* III tillæg p.52 = *Kanc. Brev.* 1571-1575 p.20.
- 296 *Helsingør Almindelige Hospital, Regnskaber 1544-1575* B nr. 31-33, B 1544

forside: »Register paa huss oc jorde som doctor Anders tilhørd oc efter hans dødt tilkommer the arme i hospitalit«; side 15v uden årstal: »Register paa the huss oc Jorder som doctor Anders haffuer hagdt wnder siig oc nu tilkommer the fattige i Helligesthuss efter mester Anderss eygen handtschrifft siden her i boghen satt«. Den omtalte side mangler. Doktor Anders kan også være identisk med sognepræsten mester Anders Jepsen, der omtales sidste gang 1543. Om denne se Rørdam 1869-71 p.779-783.

- 297 Indskrift i *Mod Malmøbogen*: »est manus fratris Antonij pueri Pauli Helie nati in Hollandia vixit aliquando in Sorø, mortuus Roschildiæ 15«. Paulus Helie, *Skrifter* III p.291. Ordene fra *nati* må vel referere til broder Antonius, cf. Bøggild-Andersen p.29 note 3. Da Sorø kloster efter reformationen fungerede som et munkeasyl og -fængsel, er det ikke sikkert, at hans ophold her var frivilligt, se Nørlund p.120-123.
- 298 Paulus Helie, *Skrifter* V p.322.
- 299 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.149, Heises oversættelse s.189.
- 300 Heise 1894-95 p.446.
- 301 Heise 1890 p.10-11.
- 302 Dette var den almindelige opfattelse i 17.årh., udtrykt bl.a. af den ældre Rensen i *Lutherus triumphans* og den yngre i *Atlas Danicus* I p.312. Se Engelstoft 1848 p.545-546 noter.
- 303 Rørdam 1891 p.336, Kornerup p.637, mens Ellen Jørgensen 1917 p.12 er i tvivl.
- 304 Schmitt p.156-162; udtrykket snart-snart stammer fra Heise 1894-95 p.447.
- 305 Brix p.101.
- 306 Fx. Brix p.99, J. Oskar Andersen 1936 p.12 og 1944-45 p.149, 446, Scholtens 1953 p.182-185, Bøggild-Andersen p.27, 34-35 og Mesters p.231.
- 307 Rørdam 1891 p.336.
- 308 Bøggild-Andersen p.35, Lindhardt III p.416 og Stybe p.52.
- 309 Scholtens 1953 p.185.
- 301 Heise 1894-95 p.447.
- 311 ACG I p.402; Poul Helgesen var dog ikke selv tilstede; såvel Vilh. Lorenzen som J. Oskar Andersen har gjort brug af *Generalkapitelakterne*, men da de standsede deres undersøgelser i 1536, bemærkede de ikke bekræftelsen.
- 312 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.149. Heises oversættelse p.189. verbet *respondebant* er med Engelstoft, Rørdam. Heise og Bøggild-Andersen rettet til *respondebunt*.
- 313 Paulus Helie, *Skrifter* III p.291-292. Bøggild-Andersen p.31-32 giver følgende oversættelse: »Vend, vandringsmand, dit blik mod denne grav, og stands et øjeblik dit skælvende fjed: måske vil din vandrings møje blive dig lettere, når du læser om den ædle mands beklagelsesværdige skæbne. Thi her hviler, dækket af den kolde jord, Povl, som var det til Maria helligede Karmelbjergs største hæder, og en endnu større for dig, vort fædreland Danmark. Ham har nu du, fjendske død, ombragt med dit sværd... Næppe har det folkerige Europa set en mere fremragende mand, fra hvis mund den hjertegibende gudindens ord har strømmet. Som den vandrige elv styrter ned fra den bjergfødte kilde, således havde din spådomsgudinde skænket dig, Povl, ordets gave. Men du har ikke formået at afbøje den dødbringende skæbne; parcen har ikke skånet dig for din veltalenheds skyld. Ingen dødelig har spundet skæbnetrådene tilbage; ens sidste dag kommer netop som den er fastsat. Nu hviler han i rolig fred hos de himmelske; hvorfor ophører da du, læser, at skride frem ad den vej, du er slået ind på?«. Sætningen om jomfru Marias Karmelbjerg (»*Paulus Carmeli Mariani gloria montis maxima*«) er den eneste hen-

- tydning til Poul Helgesens ordensstand.
- 314 Paulus Helie, *Skrifter* VI p.53-149, 153-199 og III p.59-284.
- 315 *Gamle Fundatzer og Breve* p.218 = *Aarsberetninger* III tillæg p.10-11.
- 316 *Carmeliterbücher* bind 41 fol. 342-343 nr. F 58 og bind 47b fol.159r.
- 317 Cf. Brix p.99.
- 318 Bøggild-Andersen p.29-32.
- 319 Scholtens 1953 p.183-184, Staring p.301 note 3. Martinus Cuper, der var prior i Mechelen, var dog tilstede som den nedre-tyske provins diffinitor, ACG I p.400.
- 320 Cf. generalens brev af 29. august 1533, citeret ovenfor i note 263. Ligger der ikke en tabt Theodoricusindberetning bag, må det næsten have været tilfældet.
- 321 ACG I p.401-402.
- 322 Bøggild-Andersen p.26.
- 323 Cf. Sven Ljung i KL VI sp.506.
- 324 Således ellers Schmitt p.137 og til dels J. Oskar Andersen 1936 p.30 note, der pegede på den frater Christiernus Trugelli, der studerede i Louvain 1507, som mulig forfatter.
- 325 Schmitt p.137, Paulus Helie, *Skrifter* III p.291.
- 326 *Constitutiones 1324*, MHC p.112; de følgende *Constitutiones 1369* forbød munkene at testamentere deres bøger til folk udenfor ordenen; skete det, skulle man nægte munken begravelse på klosterkirkegården. Et lignende forbud indeholdt også Soreths *Constitutioner* fra 1462-1469, Smet 1975 p.81, og mere generelt Humphrey p.79-80.
- 327 Bøggild-Andersen p.35 mente, at de gejstlige i Roskilde havde overtaget Poul Helgesens manuskripter og bøger ved hans død, men dette strider som lige nævnt mod ordenslovene. Det er derfor mest sandsynligt, at broder Antonius har bragt manuskripterne med sig til Roskilde og dér udlånt *Skibykrøniken* til den flittige franciskanermunk Peder Olsen. Om dennes brug af *Skibykrøniken* se Bøggild-Andersen p.14, 20 og 24-26 samt J. Nybo Rasmussen 1976 p.150-151 og 157.
- 328 1.Kong 19.10.
 Korrekturnote: Efter udarbejdelsen af manuskriptet er jeg blevet opmærksom på en note i de trykte *Generalkapitelakter*, der viser, hvor vanskeligt det er at drage slutninger om skik og brug på basis af ordensregler og bestemmelser. Thi om prioren i Mechelen Martinus Cuper hedder det i ACG I p.400 note 4, at han efter valget til provincialprior den 11. august 1540 »*permansit tamen secundum consuetudinem utriusque provinciae Alemaniae prior in suo convento*«. En fornyet undersøgelse af de øvre-tyske provinsakter giver til resultat, at mindst 4 af de 10 provincialprior, der fungerede 1421-1529, samtidig var lokalpriorer - for kortere eller længere tid. Jeg må derfor tage forbehold overfor min noget kategoriske afvisning af, at Anders Christensen var prior i Helsingør, samtidig med at han beklædte embedet som provincial.

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE

UTRYKTE KILDER

Landsarkivet for Sjælland, København

Hospitalsarkiver, Helsingørs Almindelige Hospitals arkiv,
Gamle Fundatzer og Breve angaaende Helsingørs Hospital (1 pakke).
Regnskaber 1544-1575, B nr. 31-33 (1 pakke).

Stadtarchiv, Frankfurt am Main

Carmeliterbücher,

41/42 Archivilogium Rheno-Carmelitanum, id est archivii provincialis Carmelitanum Alemanniæ Inferioris descriptio exaratum per me Fr. Philippum a S. Johanne anno 1691 (2 bind).
47a/47b/47c/47d/47e Scripta et monumenta Jacobi Milendunck Carmelitæ (+ 1682) (5 bind).
87b/87c Acta capitulorum provincialium Germaniæ Inferioris 1480-1523, 1524-1541 (2 bind).

TRYKTE KILDESAMLINGER & ÆLDRE LITTERATUR

Acta Capitulorum Generalium ordinis B.V. Mariæ de Monte Carmelo I, ed. Gabriel Wessels O. Carm., Romæ 1912 (ACG).
Acta Pontificum Danica II-V, ed. Alf. Krarup og Johs. Lindbæk, København 1907-1913 (APD).
Aktstykker udgivne af Fyens litteraire Selskab 1.samling, Odense 1841 (*Akt. Fyen*).
Allen, C.F., *Breve og Aktstykker til Oplysning af Christian den Andens og Frederik den Førstes Historie* I, Kjøbenhavn 1854.
A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100-1600, Scania, Halland, Blekinge III, ed. J. Balling, Copenhagen 1976.
Chrysostomus, Oluf, *Lamentatio ecclesiae, Hafniæ 1529 = Skrifter fra Reformationstiden*, ed. H.F. Rørdam, Kjøbenhavn 1885-1890.
Daniel a Virgine Maria, *Vinea Carmeli*, Antverpiæ 1662.
Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsøgelse I, ed. H.F. Rørdam, Kjøbenhavn 1883.
Danske Magazin 6. bind, Kjøbenhavn 1752; 3.række III, Kjøbenhavn 1851; 3. række VI, Kjøbenhavn 1860.
De expvlstone Fratrum Minorvm = Scriptorum Minores Historiæ Danicæ mediæ ævi II, 1, ed. M.Cl. Gertz, København 1918-1920 (SM).
Kong Frederik den Førstes danske Registranter, ed. Kr. Erslev og W. Møllerup, København 1879.
Helgesen, Poul, *Skibykrøniken, Lektor Povl Helgesens historiske Optegnelser-bog*, oversat af A. Heise, København 1890.
Helie, Paulus, *Skrifter* I-VII, ed. P. Severinsen, Marius Kristensen, Hans Ræder og Niels K. Andersen, København 1932-1948.
de Hofman, Hans, *Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve etc.*, IX. Appendix til Aalborg Stifts Foundationer, København 1763.
Huitfeldt, Arild, *Danmarckis Rigis Crønike*, Kjøbenhavn 1650-1652.
Kancelliets Brevbøger 1571-1575; 1576-1579, ed. L. Laursen, København 1899-1900 (*Kanc. Brev.*).

- Kjøbenhavns Diplomatarium I-IV*, ed. O. Nielsen, København 1872-1879 (Kjøb. Dipl.).
- Lunds ärkestifts urkundbok IV-VI*, ed Lauritz Weibull, Lund 1909-1939 (LÄU)
- Matricule de l'Université de Louvain III = Publications de la Commission royale d'histoire Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique*, ed. A. Schillings, Bruxelles 1958.
- Matrikel der Universität Greifswald I*, ed. E. Friedländer, Berlin 1893.
- Die Matrikel der Universität Rostock I*, ed. A. Hofmeister, Rostock 1889.
- Monumenta Historica Carmelitana I*, ed. Benedictus Zimmerman O.C.D., Lirinæ 1907 (MHC).
- Münter, Frederik, *Den Danske Reformations Historie I*, København 1802.
- Nannestad, Fredericus, *Hilaria Aarhusiensia*, Hafnia 1748.
- Nye danske Magazin* 5. bind, København 1827.
- Nielsen, H. Grüner, *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630*, I, København 1912.
- Olivarius, Christiern, *De vita et scriptis Pauli Eliæ Carmelitæ*, Havnix, 1741.
- Peder Smed og Adser Bonde*, ed. Svend Mogensen, København 1936.
- Pedersen, Christiern, *Danske Skrifter V*, ed. C.J. Brandt, København 1856.
- Poulson, Paulus *Bibliotheca Aarhusiensis seu Biographia Episcoporum Aarhusiensium*, Hafniæ 1725.
- Regum Daniæ Series collecto Magno Matthiæ = Monumenta Historiæ Daniæ II,2*, ed. H.F. Rørdam, København 1887.
- Repertorium Diplomaticum regni Danici Mediævalis* 1.række III; 2.række IV-VII, ed. Kr. Erslev, W. Christensen og A. Hude, København 1906-1935 (Rep.).
- Resen, Hans Povlsen, *Lutherus triumphans*, Hafniæ 1617 = *Kirkehistoriske Samlinger* 4.række I, København 1889-91.
- Saxo, *Gesta Danorum I*, ed. J. Olrik og H. Ræder, København 1931.
- Scriptores Rerum Danicarum V og VIII*, ed. J. Langebek, Hafnia 1783-1834 (SRD).
- Suhm, P.F., *Samlinger til den danske Historie II*, 1, København 1781.
- Tausen, Hans, *Suor til then falske og vchristelige underwiisning som lector Powell screff til Raadet y Københaffn om then Papistiske Messe*, 1531 = *Smaaskrifter af Hans Tavsens*, ed. HF. Rørdam, København 1870.
- Thura, Albert, *Regiæ Academiæ Hafniensis Infantia et pueritia*, Flensburg-Altona 1734.
- De ældste danske Archivregistraturer IV*, København 1875 (ÆA).
- Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv II-IV*, København 1855-1865 (Aarsberetninger).

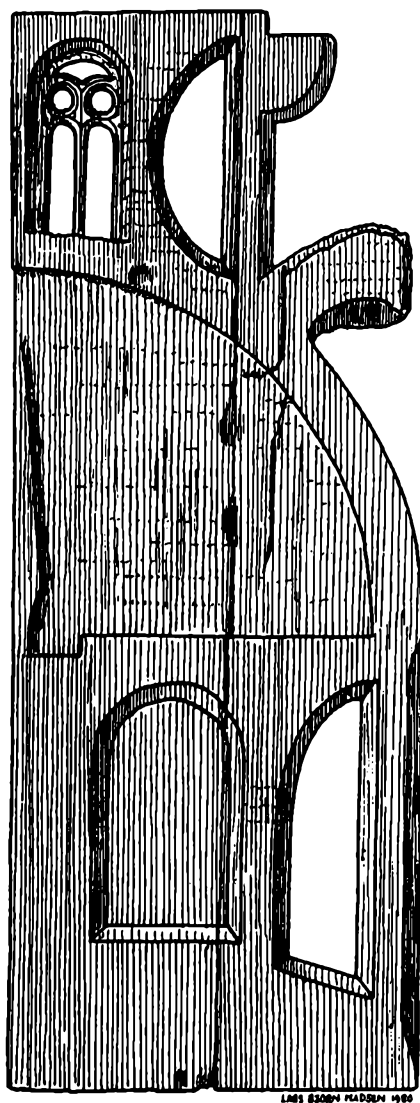
NYERE LITTERATUR

- Andersen, J. Oskar »Den tyske Original til 'Peder Smid og Atzer Bonde'«, *Kirkehistoriske Samlinger* 5.række IV, København 1907-1909.
- Andersen, J. Oskar, *Paulus Helie* 1: Ungdomsaarene, København 1936.
- Andersen, J. Oskar, »Poul Helgesen«, *Dansk Biografisk Leksikon IX*, København 1936 (DBL).
- Andersen, J. Oskar, »Jørgen Skodborg«, *Dansk Biografisk Leksikon XXII*, København 1942 (DBL).
- Andersen, J. Oskar, »Frans Vormordsen«, *Dansk Biografisk Leksikon XXVI*, København 1944 (DBL).
- Andersen, J. Oskar, »Skibykrønikens Kildeforhold og Affattelsestid«, *Historisk Tidsskrift* 11. række, I, København 1944-46.

- Andersson, Josef, »Ur Axel Urups Arkiv«, *Historisk Tidskrift för Skåneland* II, Lund 1904-1908.
- Andrén, Åke, »Fasta«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* IV, København 1959 (KL).
- Ahrnung, J.O., *Roskilde Domkapitels Historie* II, udg. af Troels Dahlerup, København 1970.
- Bagge, Povl, »Dyveke«, *Dansk Biografisk Leksikon* IV, København 1935 (DBL).
- Bencard, Mogens, »Carmelite Art and Architecture in Denmark«, *Carmelus 4, Romae* 1957.
- Bencard, Mogens, »Karmeliterkirke og -kloster«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* VIII, København 1963 (KL).
- Berg, Harald, »Till frågan om Huitfeldts s.k. förlorade källor«, *Archivistica et mediævistica* Ernesto Nygren oblata, Samlingar och studier utg. av Svenskt arkivsamsfund 1, Stockholm 1956.
- Brix, Harald, »Om Poul Helgesen«, *Analyser og Problemer* II: Undersøgelser i den ældre danske Litteratur, København 1935.
- Bøggild-Andersen, C.O., »Studier over Poul Helgesen 1: Nogle Skibykrønike-Problemer«, *Historisk Tidsskrift* 11.række V, København 1956-1959.
- Dahlerup, Troels, »Karmeliterordenen«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* VIII, København 1963 (KL).
- Dalsager, Johs. S., *Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450-1950*, København 1950.
- Danmarks Kirker* II, 1: Frederiksborg Amt, ed. Erik Moltke og Elna Møller, København 1964.
- Deckert, O.Carm., Adalbert, *Die Oberdeutsche Provinz der Karmeliten nach den Akten ihrer Kapitel von 1421 bis 1529*, = *Archivum Historicum Carmelitanum* I, Rom 1961.
- Engelstoft, C.T., »Paulus Eliæ, en biographisk-historisk Skildring fra den danske Reformationstid«, *Nyt historisk Tidsskrift* 2.række II, Kjøbenhavn 1848.
- Engelstoft, C.T., »Kirkeordinantsens Historie«, *Nye Kirkehistoriske Samlinger* 2, Kjøbenhavn 1860-1862.
- Fjellander, Sture, »Kring Vårfruklostret i Sølvesborg«, *Blekingeboken* 29, Karlskrona 1951.
- Galster, Kjeld, »Paulus Helie mod Christian II«, *Kirkehistoriske Samlinger* 6, række II, København 1936.
- Grandinson, K.G., »Bidrag till kännedomen om Vårfruklostret i Örebro«, *Meddelanden från föreningen Örebro läns Museum* XI, Örebro 1933.
- Græbe Hans, *Ribe, Skt. Katharinæ kloster*, Ribe 1978.
- Hallberg, Svante, Norberg, Rune og Odenius, Oloph, »Medeltida Karmeliter-sigill«, *Från bergslag och bondebygd, Örebro Läns Hembygdsförbunds årsbok*, Örebro 1962.
- Hallingskov, Lisbeth, »Paulus Helie's lære om nadveren«, *Dansk teologisk Tidsskrift* 23, København 1960.
- Hansen, Poul-Erik, *Poul Helgesens historiske Forfatterskab*, København 1943.
- Helander, Sven, »Tidegård«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* XVIII, København 1974 (KL).
- Heimbucher, Max, *Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche* II, Paderborn 1934.
- Heise, A., »Paulus Eliæ og Martin Reinhard«, *Nye kirkehistoriske Samlinger* 5, Kjøbenhavn 1869-1871.
- Heise, A., Indledning til *Skibykrøniken*, København 1890.

- Heise, A., Anmeldelse af Ludwig Schmitt S.J., »Der Karmeliter Paulus Heliä«, *Historisk Tidsskrift* 6. række V, København 1894-1895.
- Hoogeweg, H., *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern* II, Stettin 1925.
- Hornby, Rikard, *Danmarks gamle Personnavne* 1, København 1936-1940.
- Humphrey, K.W., *The Book Provisions of the Mediaeval Friars 1215-1400 = Studies in the History of Libraries and Librarianship* 1, Amsterdam 1964.
- Hvidtfeldt, Johan »De første Oldenborgere 1448-1533«, *Poliitikens Danmarks-historie* 5, København 1963.
- Jensen, Chr. Axel, *Helsingør i Sundtoldstiden* I-II, udg. af Lauritz Pedersen. København 1926.
- Jørgensen, Ellen, »Lektor Povl i Helsingør«, *Fra Frederiksborg Amt, Aarbog 1917*, Helsingør 1917.
- Jørgensen, Ellen, »Anders Christensen«, *Dansk Biografisk Leksikon* V, København 1934.
- Jørgensen, Kaare Rübner, »Karmeliterne i Sæby kirke«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1978, København 1978.
- Koch, H.H., *Die Karmeliten klöster der niederdeutschen Provinz 13. bis 16. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau 1889.
- Kornerup, J., »Skibby kirke og dens Malerier«, *Kirkehistoriske Samlinger* 5. række V, Kjøbenhavn 1909-1911.
- Lansink O. Carm., H.G.J., *Studie en orderwijs in de nederduitse provincie van de karmelieten gedurende de middeleeuwen*, Nijmegen 1967.
- Lindbæk, Johs., *De danske Franciskanerklostre*, København 1914.
- Lindhardt, P.G. og Andersen, N.K., *Den danske Kirkes historie* III, København 1965.
- Little, A.G., »Corrodies at the Carmelite Friary of Lynn«, *The Journal of Ecclesiastical History* IX, London 1958.
- Ljung, Sven, »Herretitel«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* VI, København 1961.
- Lorenzen, Vilh., *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*, København 1914.
- Lorenzen, Vilh., *De danske Dominikanerklostres Bygningshistorie*, København 1920.
- Lorenzen, Vilh., *De danske Karmeliterklostres Bygningshistorie*, København 1924.
- Madsen, Victor, *Katalog over det kongelige Biblioteks Inkunabler* II, København 1938.
- Matthiessen, Hugo, *Helsingør i Sundtoldstiden* II, København 1926.
- Mesters, O. Carm., Gondulphus, »The Carmelite Province of Denmark 1410-ca. 1540«, *Carmelus* 3, Romae 1956.
- Møller-Christensen, Vilh., *Bogen om Æbelholt Kloster*, København 1958.
- Neergaard, Carl, »St. Nicolai Kloster i Helsingør«, *Kirkehistoriske Samlinger* 4. række 1, København 1889-1891.
- Nørlund, Poul, *Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne, skrevet af gamle Soranere* I, København 1923.
- Otto S.J., Alfred, »Skapular«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* XV, København 1970.
- Paludan-Müller, C., *Herredagene i Odense 1526 og 1527*, Kjøbenhavn 1857.
- Peters, Hans, »Hvilke skrifter af Erasmus af Rotterdam har Paulus Helie læst?«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1969, København 1969.
- Postina, Alois, *Der Karmelit Eberhard Billick = Erläuterungen und Ergänzungen zur Janssens Geschichte des deutschen Volkes* II, 2-3, Freiburg im Breisgau 1907.

- Rasmussen, Jørgen Nybo, »Tiggerordner«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder XVIII*, København 1974.
- Rasmussen, Jørgen Nybo, *Broder Peder Olsen som de danske franciskanernes historiskriver*, = *Skrifter udg. af det historiske Institut ved Københavns Universitet VI*, København 1976.
- Rørdam, H.F., *Kjøbenhavns Kirker og Kloster i Middelalderen*, København 1859-1863.
- Rørdam, H.F., *Kjøbenhavns Universitet fra 1537 til 1621 I*, København 1868-1869.
- Rørdam, H.F., »Om Reformationens Modstandere i Helsingør«, *Nye kirkehistoriske Samlinger V*, København 1869-1871.
- Rørdam, H.F., *Historiske Samlinger og Studier vedrørende danske Forhold og Personligheder, især i det 17. Aarhundrede I*, København 1891.
- Rørdam, H.F., »Lektor Frants Vormordsen«, *Kirkehistoriske Samlinger 5. række II*, København 1903-1905.
- Saggi O. Carm., Ludovico, »La mitigazione del 1432 della regola Carmelitana«, *Carmelus 5*, Romae 1958.
- Schlager, Patricius, *Geschichte der kölnischen Franziskanerordensprovinz während des Reformationszeitalters*, Regensburg 1909.
- Schmitt, S.J., Ludwig, *Der Karmelit Paulus Heliä*, = *Ergänzungsheft zu den Stimmen aus Maria-Laach 60*, Freiburg im Breisgau 1893.
- Scholtens, O. Carm., Sixtus, »The Last Days of Paul Helias«, *The Sword 16*, 1953, Downers Grove, Illinois 1953.
- Scholtens O. Carm., Sixtus, »Recent Studies on the Carmelites and the Reformation in Denmark«, *Carmelus 12*, Romae 1965.
- Simson, Paul, *Geschichte der Stadt Danzig 1*, Danzig 1913.
- Smet O. Carm., Joachim, »Carmelites«, *New Catholic Encyclopedia III*, New York 1967.
- Smet O. Carm., Joachim *The Carmelites, A History of the Brothers of Our Lady of Mount Carmel*, Carmelite Institute, Rome 1975.
- Staring O. Carm., Adrianus, *Der Karmelitergeneral Nikolaus Audet und die katholische Reform des XVI. Jahrhunderts*, = *Textus et Studia Historica Carmelitana 3*, Rom 1959.
- Stybe, Svend Erik, *Fra folkevækkelse til enevælde af Guds nåde*, København 1975.
- Valkner, Kristen, *Paulus Helie og Christiern II - Karmeliterkollegiets opløsning*, Oslo 1963.
- Walde, O., »En bok ur Paulus Helies bibliotek«, *Kirkehistoriske Samlinger 6. række V*, København 1945-1947.
- Wijmen O. Carm., Leo van, *La congrégation d'Albi (1499-1602)*, = *Textus et Studia Historica Carmelitana XI*, Rome 1971.
- Zimmerman, O.C.D., Benedictus, »Carmes (liturgie de l'ordre de)«, *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie 2.2.*, Paris 1925.

Der er ikke meget bevaret fra karmelitermunkenes klosterkirke i Helsingør, men en vange til en af korstolene vidner om fordums herlighed.

Om Sct. Mariæ Kirke

Af Knud Klem

Tidligere forskere

Årbogens redaktør har bedt mig, i tilslutning til bogens øvrige afsnit, om at skrive om klosterkirken. Det gør jeg særdeles gerne. Kirken er en af de prægtigste bygninger i denne af forsynet så begunstigede arkitekturby, og jeg tror ikke, at jeg er i stand til at fremføre synspunkter, som ikke allerede er fremsat af de kyndige forskere, som har beskæftiget sig med kirken. Først var det den fremtrædende forsker, magister Chr. Axel Jensen, og sidst har Nationalmuseet i sit store kirkeværk viet kirken et helt bind. Her behandles kirkens bygningshistorie af Elna Møller og kalkmalerierne af Ulla Haastrup, der tillige sammen med Marie Louise Jørgensen og Erik Moltke har beskæftiget sig med inventar og gravminder, men det er naturligvis fristende at yde et lille bidrag som supplement til årbogens behandling af klosteret. Jeg vil gerne benytte lejligheden til forud for omtalen af kirkens restaurering at redegøre nærmere for de restaureringer af Storck, som er gået forud for denne.

Grundlæggelsen

Den kendte forfatter fra reformationstiden Christiern Pedersen giver denne oplysning: *Der man skrev 1400 på det 30de år stiftede han (Erik af Pommern) Vor Frue Kloster i Helsingør,* og den datering er utvivlsomt rigtig. Et pavebrev af 16. oktober 1431 stadfæstede klosterets grundlæggelse, og klosterets opførelse påbegyndtes hurtigt derefter, men uheldigvis udbrød en brand i 1450 *søndagen næst før påskedag*. Der blev ingen god påske det år, da branden ganske ødelagde klosteret, men der er ingen tvivl om, at genopførelsen af kirken iværksattes hurtigt efter og gennemførtes med stor kraft. Omkring 1488 indstiftede Johan Oxe et trefoldighedsalter, så da må kirken have været i brug, men næppe færdig, for i 1493 fik klosteret af rigshofmester Poul Laxmand 900 lybske mark for indstiftelse af nogle messer, og det siges udtrykkeligt, at pengene skulle anvendes til kirkebyggeri, muligvis til hvælvinger, samt til klosterets fratergang.

Kirkebyggeriet

Lad os først omtale hovedpunkterne i kirkens ydre tilværelse. Kirkebyggeriet må være afsluttet omkring 1500. De yngste af de bevarede kalkmalerier blev udført omkring 1525, og da karmeliterne i 1530 solgte deres tegllade til rådmand, senere borgmester Sander Lejel, tør man vel gå ud fra, at de ikke længere havde brug for at fremstille teglsten til kirke- og klosterbyggeriet. På dette tidspunkt havde karmeliterne forlængst i klosterets umid-

delbare nærhed foretaget endnu et byggeri, idet de i 1516 med Kristiern den Anden's tilladelse havde indrettet et hospital for *fattige, syge, udlændske skibmænd og skibsfolk til ro, lise, hjælp og trøst*. Det blev begyndelsen til Karmeliterhuset, hvor det omfattede stueetagen i den østlige halvdel af Karmeliterhusets fløj mod Hestemøllestræde, nu en del af Helsingør Bymuseum.

Efter reformationen

Som bekendt fulgte reformationen hurtigt efter kirkens opførelse. Et lejebrev fra 1537 tyder på, at klosteret da endnu var i virksomhed, men ved kongebrev af 10. maj 1541 blev klosteret overdraget til Helsingør Hospital. I årene derefter stod kirken øde, og ved Frederik den Andens brev af 29. november 1573 fik hospitalet overladt kirkebygningen med henblik på dens nedbrydning. Denne tilladelse blev dog til alt held ikke anvendt, bortset fra at søndre fratergang blev nedbrudt, formentlig for at kunne anvende teglstenene derfra ved tilmuring af de øvrige fraterganges åbne arkader med fremstilling af almindelige vinduer. Munkene havde formentlig forlængst fundet ud af, at åbne arkader ikke var velegnede for det danske klima og i hvert fald var uanvendelige i et hospital. I stedet bestemte Frederik den Anden, ved brev af 19. december 1576, at Vor Frue Kirke skulle repareres og benyttes til gudstjeneste.

Tyske Kirke

Omkring 1577 tømtes kirken for 371 vognlæs halm og andre urenheder, der kørt ud på Sanden. Der var adskillige tysktalende folk i Helsingør, men dem havde man altså ikke tænkt på i 1573. Præsten, der modtog sit kald af kongen, skulle prædike hver søndag formiddag i den tyske kirke og fra 1582, da Kronborg Slotskirke var kommet til, tillige i denne, et tilhørsforhold der er bibeholdt til i dag. Naturligvis gav præstens virksomhed anledning til vanskeligheder i forholdet til den danske præst ved Sct. Olai, og i 1592 blev det da fastslået, at præsten ved den tyske kirke ikke havde noget at gøre med den bosiddende befolkning i Helsingør eller med slottets daglige tjenere. I 1642 bestemtes, at tyske borgere måtte lade sig betjene af den tyske præst, dog mod at yde den danske præst fuld betaling, for det var naturligvis ikke alene de gejstlige pligter, men også betalingen derfor det drejede sig om. Forholdet har nok stadig givet anledning til vanskeligheder, for den anførte ordning måtte fastslås ved en række breve senere. I 1740 bestemtes, at Øresunds toldbetjente og Kronborgs betjente skulle høre til den tyske kirke, ligesom tyskerne på Hammermøllen skulle overgå til den tyske menighed, når præsten i Tikøb gik af. Det er dog næppe sandsynligt, at dette sidste skete, for i 1757 fik ejeren af Hammermøllen, overkrigs-

kommissær Stephan Hansen, kaldsret til Tikøb Kirke, et forhold der overførtes til grev Heinrich Carl Schimmelmänn, da han i 1768 erhvervede geværfabrikken, og han indrettede ved kgl. bevilling af 5. oktober 1770 et kapel på Hellebækgård.

Af hensyn til de danske menighedsmedlemmer blandt Toldkammerets og de tyske familiers tjenestefolk skulle der holdes dansk gudstjeneste hver søn- og helligdags eftermiddag af en hertil ansat kapellan. Samtidig tillod kongen, at der indførtes dansk sprog ved hver fjerde fredagstjeneste. I 1782 blev der foretaget en deling således, at til den tyske kirke hørte Kronborg Slot, Marienlyst Slot og Øresunds Toldkammer med deres betjente, Helsingør garnison samt alle tyske bortset fra dem, der havde været længe i byen og ved giftermål var medlemmer af den danske menighed, hvortil yderligere kom de, der blev bragt døde i land fra de forbipasserende skibe. Endelig oprettedes ved reskript af 1. september 1819 et særligt Sct. Mariæ sogn, der kom til at omfatte Kronborg, Marienlyst Slot, garnisonen og den nordøstlige del af byen. Sognepræsten var forpligtet til at prædike på tysk hver fjerde søndag. Fra 1851 faldt den tyske gudstjeneste helt bort.

Kirkebygningen

Men nu til selve kirkebygningen. Den er bygget i teglsten hvilende på syldsten af kamp. Der er især forneden benyttet munkskifte, hvor en *løber* i almindelighed veksler med en *binder* (mursten med den korte side udad). Dette skifte er især benyttet forneden, d.v.s. i den del af bygningen der var opført før branden i 1450. Der ses også *polsk skifie* (løber - binder - løber), men vistnok især i den del af bygningen, der er rejst efter branden. Iøvrigt er disse munkskifter ikke altid at iagttage klart, men her må vi vel også tage kirkens restaurering i vore dage i betragtning, da den kan sløre det oprindelige billede.

Gavlene

Kirken er et treskibet langhus på otte fag. Både det høje hovedskib og de lavere sideskibe er skjult under den samme vældige tagflade. Derved kan bygmesteren udfolde sig stærkt i gavlene, af hvilke især østgavlen må fremhæves. Den er stærkt symmetrisk og har meget lange, smalle og dybe blændinger. I midten over det store vindue adskilles fire blændinger af tre hængestave. De lavere, dybtfalsede vinduer i gavlens sider, der giver lys til sideskibene, tillader, at blændingsfelterne forneden afsluttes i to højder, mens midtertrinenes dybe blændinger næsten når ned til det høje vindues sålbænk. Østgavlen må fremhæves ved sin skønhed og store sjældenhed i dansk gotisk arkitektur.

Vestgavlen har en mere almindelig udformning. Gotikens lodrette inddeling af trappegavlene modvirkes af en vandret

virkning gennem blændingernes sålafslutning midt på facaden. Blændingerne har hér en rigere nuancering med anvendelse af hængestave og en varieret anvendelse af cirkelblændinger og dråbeformede blændinger. De høje spidsbuede vinduer har meget dybe karmfals. I det nordligste af vinduerne kan man i falsen iagttage anvendelsen af en anden formsten foroven end i den nederste del af falsen, hvilket formentlig må angive byggehøjden ved branden 1450. Gavlens tresidede smalle trappetårn ved siden af hovedindgangen trykker denne og det høje vindue lidt mod nord og sluger vinduets søndre karmfals.

Østgavlen før restaureringen. Man bemærker de lange, dybe fals, som er så sjældne inden for ældre dansk gotisk arkitektur. De øverste trappetrin har cirkelrunde blændinger over tre hængestave. I siderne er blændingerne spidsovale. Ved restaureringen blev det høje vindues glasrunder ført tilbage til sin oprindelige dybde. Klokkestablen er fjernet.

Kirken set fra sydvest efter restaureringen. Bag den parkerede bil er den fladbuede indgang til klosteret. Taget blev på midten forsynet med en tagrytter, der iøvrigt er fornyet ved en reparation i 1977.

Vestgavlen har en mere traditionel udformning, men er af en sjælden charme. Beskueren kan iøvrigt give sig selv et lille kursus i udformningen af gavle ved at sammenligne kirkens gotiske vestgavl med renæssancegavlen på Karmeliterhusets vestfløj (Per Brahes hus), der vender ud mod kirkepladsen.

Tungest virker vel kirkens søndre langmur, der trykkes noget af den uhyre tagflade, men indtrykket heraf afsvækkes ved zigzag murstensmuringer mellem de otte høje dybtfalsede vinduer. Iøvrigt bør tilføjes, at kirken i 1589 undergik den væsentlige ændring, at det gamle høje tag blev fjernet og erstattet med et delt tag, således at sideskibene fik egne tage. Måske er det først ved denne lejlighed, at søndre fratergang blev nedbrudt, men i hvert fald opførtes i 1589 samtidig et tårn. Det hvilede på højkirkens vestligste fag og havde en klokkestol til to klokker og plads til en tredje. Dette tårn viste sig trods forskellige reparationer vanskeligt at vedligeholde og blev derfor nedtaget i 1777. Deri-

mod bibeholdtes det delte tag til restaureringen i 1905-1906, under hvilken det gamle tag rekonstrueredes med sin gamle tagrejsning, der lod sig konstatere i østgavlen.

Inden vi går indenfor i kirken, skal vi omtale den store restaurering udført af H.B. Storck. Restaureringer i ældre tid udførtes efter helt andre principper end i vore dage med ringere respekt for det oprindelige. Grellest udtrykkes dette af 1800-årenes store arkitekt F. Meldahl (1827-1908), da han af brygger Carl Jacobsen blev bebrejdet principperne for hans indretning af Frederiksborg Slots lokaler. Meldahl svarede, at han havde udsmykket slottet, som Christian den Fjerde ville have gjort det, hvis han havde haft en bedre smag, og at arbejder på denne konges tid ofte lå på et lavmål. I betragtning af at Meldahl var herregårdsrestaurator i stor stil og beklædte de højeste faglige embeder i landet og desuden var medlem af Frederiksborgmuseets bestyrelse, må hans betragtning have været en temmelig stor belastning for det unge museum. Lykkeligvis besad ikke alle arkitekter, som arbejdede med restaureringer, den samme selvbevidsthed, men desuagtet var der mange nødvendige erfaringer på området at arbejde sig frem til.

H.B. Storck (1839-1922) havde langtfra Meldahls opfattelse. Hans virksomhed som restaurator begyndte ved genopførelsen af Viborg Domkirke, hvor der på grund af kirkens dårlige tilstand måtte ske en nedbrydning, og hvor kun krypten forblev oprindelig. Ved dette arbejde fortsatte Storck dog videreførelsen og tilendebringelsen af den ansvarlige arkitekt N.S. Nebelongs arbejde efter dennes død. Når Carl Brummer siger, at denne nyopførelse *efter nyere tiders arkæologiske forandringer ikke er tilfredsstillende*, må denne vurdering forekomme yderst hensynsfuld. I århundredets senere del udførte Storck adskillige restaureringer. 1878-80 gjaldt det Helligåndskirken i København. Denne kirke var oprindelig sydfløjen af det Helligåndskloster, som blev oprettet under Christian den Første, og som i 1530 blev omdannet til hospital, mens kirken i 1536 blev sognekirke. Markant ved kirkens ydre var det tildels af Christoffer Valkendorf bekostede tårn, udført af Hans Steenvinkel den ældre, og hvis spir blev færdigt i 1594. Kirken blev stærkt beskadiget i 1728, men genopbyggedes. Ved restaureringen foretog Storck en udmærket rekonstruktion af spiret, vistnok hovedsagelig på grundlag af v. Wijks prospekt over København 1611. Der var sket en del ændringer ved kirken i slutningen af 1600-årene, og Storck foretog også nogle rokeringer. Christian den Fjerdes portal fra 1620 restaureredes, og den anden portal, der

var blevet ændret i 1774, flyttedes til midt på vestgavlen, hvor den nu i stærk fornyet stand danner hovedindgangen. I det ydre fik kirkens gavle ny afdækning i renæssancestil. Det meste af inventaret udskiftedes med renæssance-imitationer. Jerngitteret mod Strøget, der i 1855 erstattede en nedbrudt hegnsmur, suppleredes med et tilsvarende gitter langs Valkendorfs-gade.

Konserveringen betragtes som harmonisk, men det indtryk af malerisk ælde, der inden restaureringen var over kirken, forsvandt.

Ved restaureringen 1879-81 bragte Storck Vor Frelsers Kirke i Horsens i hovedsagen tilbage til sin oprindelig skikkelse, og i 1888 fuldførte han Horsens Klosterkirke, *således som han mente den skulle have været fuldført omkring 1400* (Elna Møller).

I 1887-88 stilledes Storck overfor en vanskelig opgave ved restaureringen af Ledøje Kirke. Kirken er oprindelig en gårdkirke hørende til en senere forsvundet gård i nabolaget og indrettet i to etager, således at den øverste kirke var beregnet for herskabet og underkirken for almuen. Da gården forsvandt, var også formålet med overkirken borte, og den fjernedes formentlig allerede i middelalderen. Storck ønskede nu at genfremstille overkirken, samtidig med at den underste kirke restaureredes. Der blev foretaget en del moderne tilføjelser, som var uden forlæg på stedet. I underkirken forøgedes korbuen og korets hvælving i alt væsentligt. Ved istandsættelsen blev der faret særlig hårdt frem mod skibet, af hvis murflader kun mindre partier nederst i gavlmuren står med de gamle sten. De oprindelige murflader er nu så godt som kun bevaret i koret. Derimod fremhæves, at overkirken er kyndigt og smukt rekonstrueret og svarer i plan, opbygning og målforhold ret nøje til underkirken. Kunne mange detaljer således med føje kritiseres, må det for samtiden have stået som noget af en bedrift at genfremstille denne ejendommelige kirkeform. I vore dage ville man sikkert være meget tilbage derfor.

Efter en sådan kraftanstrengelse må det næsten siges at have været en banal opgave i 1890-92 at genopføre et tårn på Maribo Domkirke, men nye problemer opstod i 1890-92 med restaureringen af Bjernede Kirke, der er den eneste fuldt bevarede rundkirke på Sjælland. Her karakteriseres restaureringen som en konsekvent tilbageføring af kirken til dens oprindelige skikkelse, en korrekt genskabelse af den romanske bygning, men den *bispehue*, som kirken havde før restaureringen, forsvandt, hvorved kirken virker mere stiv og berøvet meget af sin gamle charme, men dette er vel de fleste restaureringers følgevirkning.

Inden vi vender os til Helsingør, må vi omtale en meget værdifuld restaurering 1900-1909 af Valdemarernes gamle Sct. Bendts Kirke i Ringsted, der oprindeligt dannede nordfløjen i det gamle Benediktinerkloster fra omkring 1134. I årenes løb er kirken undergået mange ændringer dels ved ombygninger dels ved forfald. I 1877 fremsatte Storck forslag til kirkens restaurering, der dog først blev gennemført i 1900-1909. Ved restaureringen blev kirken ført tilbage til sin oprindelige romanske skikkelse, så vidt det var gørligt. Tidligere nedrevne dele som korsarmskapperne og kirkens vestfag genopførtes på de gamle fundamenter, og sideskibene fik nye romanske vinduer. Vindueshvelv i kor og skib ombyggedes, og tårnet over korskæringen fik et enkelt pyramidespir. Vestgavlen nyopførtes på grundlag af en tegning fra 1750. Sct. Bendts er en af de kirker her i landet, der rummer de rigeste og værdifuldeste middelalderlige kalkmalerier. De fleste er i tidens løb overkalkede. Kun en skjoldfrise har fået lov at stå fremme. Jacob Korerup fandt i 1868 korets kalkmalerier, som han restaurerede i 1880. De øvrige malerier afdækkedes og istandsattes af Storcks medarbejder Mads Henriksen. En del af malerierne er hårdt restaurerede. Der findes i kirken adskillige skjoldfriser med skjolde, der førtes af folk, der er begravet i kirken, skjoldfriser der er forøgede i tidens løb. I sin nuværende tilstand er den moderne rekonstruktion af skjoldfrisen udført under ledelse af Storck og på grundlag af en heraldisk-genealogiske betænkning i 1904 af arkivar A. Thiset, især på basis af nogle angivelser af Søren Abildgaard i 1757, en opgave der må siges at have været meget vanskelig. Som helhed karakteriseres Storcks restaurering af kirken dog som ypperlig, omend noget hårdhændet. Et af resultaterne er bl.a., at den tidligere hvidkalkede kirke nu i sit indre står med de røde mursten, som den så ud oprindeligt.

Storcks restaureringsarbejder i Helsingør ligger tidsmæssigt så nogenlunde samtidig med Sct. Bendts og iøvrigt også med Sct. Hans Kirke i Stege, hvor han i 1900-1902 *så vidt muligt* havde rekonstrueret forsvundne middelalderlige detaljer og samtidig opført et nyt sakristi på korets nordside, hvor der tidligere fandtes et middelalderligt, der var nedrevet i løbet af 1800-årene.

Ved Sct. Mariæ i Helsingør havde man følt sig generet af fugtige mure, fordi afløbsforholdene i terrænet udenom kirken var dårlige. I 1886 blev der afholdt syn i kirken af nogle håndværkermestre, kirkeværgen og sognepræsten. Synets forløb viste, at man i virkeligheden havde forhåbninger om store ting. Man enedes om, at det var bedst om en arkitekt, der var fortrolig med

Sct. Mariæ Kirke

Vestgavlen før restaureringen. Den afvalmning, der var et resultat af tagets ændring i 1589, har borttaget de øverste trappeafsatsler, hvis blændinger Storck ved restaureringen har retableret cirkelrunde, på siderne spidsovale. Ved tagændringen i 1589 blev det høje spidsbuede vindue tilmuret, og man tilføjede en cirkelrund blænding og derunder en lang hængestav, som igen er fjernet ved vinduets åbning. I det nordlige vindue til venstre ses forneden halvrunde false, foroven false med rektantet profil, der må angive byggehøjden ved branden i 1450.

middelalderlig arkitektur, foretog en opmåling af kirke og kloster og af terrænet uden om komplekset og derefter fremsatte forslag til hovedstandsættelse. Det var uheldigt, at kirkens gulve lå en halv meter under det omgivende terræn, hvorfor de dårlige afvandringsforhold gav fugtige mure. Man foreslog desuden det delte tag erstattet af den gamle tagform og at ændre vestgavlens top, ligesom man overvejede at opføre et nyt spir. Desuden søgtes den søndre fratergang genskabt. Det drejede sig altså simpelthen om den restaurering, der senere blev gennemført. Man forstod, at en restaurering i høj grad ville berøre kirkens indre. Her anbefalede man, at man gik varsomt til værks over for de mange pulpitter, trapper, lukkede stole og gravsten, af hvilke ikke få var af værdi. En middelalderkyndig arkitekt kendte man, og der kan ikke være tvivl om, at det var et resultat af forslaget fra

Restaureringen

synet, at kirke- og undervisningsminister J.P. Scavenius den 24. juli 1891 anmodede Storck om at udarbejde tegninger og overslag til en restaurering. Storck påtog sig opgaven og indsendte den 30. august 1893 opmålinger, forslag og overslag til ministeren om restaurering af kirken og præstegården.

Inden forslaget blev vedtaget og kom i gang, fik Storck en anden opgave i Helsingør, idet han i 1897-98 genopførte spiret på Sct. Olai Kirke. I 1737 var det tidligere spir, udført 1614 af den københavnske tømmermester Fiet Kragen, nedstyrtet i et vejr. Storcks spir har ikke sin forgængers fine slankhed, der havde givet det kælenavnet *Helsingørs jomfru*, men det har dog nu i næsten et århundrede været et markant indslag i Helsingørs fysionomi og som sin forgænger benyttet som sømærke og synligt fra landevejene syd fra, længe før man når frem til byen. Man havde i årenes løb adskillige gange drøftet en genopførelse uden at nå frem til en vedtagelse. Nu bragte private bidragydere menighedsrådet ud over sine økonomiske bekymringer desangående.

I den mellemliggende tid var forberedelserne til kirkens restaurering igangsat. I sommeren 1900 påbegyndtes oprensning over hvælvingerne og en udgravning af fraterhaven. Her fandt man fundamenterne af den søndre fratergang mod kirken. Selve restaureringen påbegyndtes i februar 1904 med anvendelse af murermester C. Licht og tømmermester J.W. Unmack som de største entreprenører. Efter at gulvet var sænket til gammel højde i 1904, istandsattes murværket, og de påtænkte større ændringer kunne påbegyndes. Efter det givne opdrag fjernede Storck det delte tag og genfremstillede det gamle med dettes oprindelige tagrejsning, som kunne iagttages i østgavlen. Han anbragte på det nye tag en tagrytter midt for rygningen. Den har et kobberklædt spir med vejrhane. Spiret er udført i gotiseret form med en lanterne kronet af spidsgavle.

For vestgavlens vedkommende var der som nævnt i toppen den vanskelighed, at de øverste skifter af trekantgavlen var fjernet og erstattet med an afvalmning. Det skete i 1780, da man fjernede arrene af det i 1777 nedbrudte tårn, der som før nævnt hvilede på kirkens vestligste fag. Her foretog Storck en fornyelse efter østgavlens afslutning af afslutningen af de fem midterste blændinger, men kun for de to ydres vedkommende var der forlæg for en nedad afrundet blænding over tvedelingerne. Det vides ikke, om den afrundede blændingsform var cirkulær eller havde den dråbeform, som Storck gav den.

I Sct. Bendts, der var en af landets ældste teglstenskirker, var

det naturligt ved restaureringen at lade murene stå med røde sten. Måske var det ikke lige så naturligt ved den langt yngre Sct. Mariæ Kirke, men det valgte Storck i hvert fald med fuld tilslutning af det særlige kirkesyns beslutning den 8. september 1905. Dermed skiftede kirken ganske karakter, men vi har i den forløbne tid vænnet os til at betragte dette som en særlig skønhed. Men det må have virket stærkt på kirkegængerne de første gange, da de i december 1907 påny mødte til gudstjenesten, ikke mindst fordi kirken hidtil havde haft de høje spidsbuede vinduer i nordsiden. Efter at den søndre fratergang langs kirken var blevet fjernet, var disse fire vinduer blevet udført i 1598 udfor fjerde til syvende fag fra øst. Nu var lyset fra dem borte, og lysforholdene i kirken ganske ændret, og nu fik hovedskibet sit lys fra de høje spidsbuede vinduer i gavlene, der dog delvis er dækkede, for østvinduet vedkommende af altertavlen og i vest af pulpitur og orgel. Søndre sideskib har alle høje, spidsbuede vinduer og er derfor stærkt belyst. Højkirken ligger i halvllys, mens nordre sideskib på grund af den genopførte fratergang er meget sparsomt belyst, idet det må klare sig med gavlenes vinduer.

Højkirkemurene er tvedelt ved arkadebuer forned og vægblændinger foroven, der især iagttages i sydvæggen. På nordvæggen hænger denne buedeling sammen med, at kirken er sydfløjen i klosteranlægget, der har sin søndre fratergang langs kirkens nordmur i to stokværk, og tvedelingen følger det niveau, der angives af gulvet i fratergangens andet stokværk.

Sct. Mariæ Kirke har ikke som andre kirker et særligt korparti, men der har sandsynligvis været et særligt liturgisk kor, der må have omfattet kirkens østlige halvdel. Her må vel da have været en slags afskiltring på tværs af kirkerummet udfor det midterste par arkadepiller.

I nordre sideskib findes tre døre. Den ene i første fag fra øst fører ind til sakristiet, den anden i tredje fag fra øst har ført ind til det liturgiske kor. Den er iøvrigt fornyet ved restaureringen, idet den var tilmuret, hvilket muligvis skete ved kirkens omdannelse til tysk kirke, da man ingen forbindelse havde med den gamle klosterinstitution, og fratergangen forsvandt. Den tredje dør, der sidder i det vestligste fag, fører fra fratergangen ind til sideskibet. Den var tilmuret fra den tyske kirkes tid, men kom ved restaureringen frem påny. Også i fratergangens øvre stokværk har der været døre, idet der må have været nogle pulpiturer. Den brede, faldede dør til det tidligere omtalte tårn sidder omtrent udfor midten af sideskibets andet fag fra øst, en anden sidder i tredje fag. Begge disse er tilmurede. Den sidstnævnte er iøvrigt

fornyed i forbindelse med ommuringen af den ydre halve sten ved Storcks restaurering.

I fratergangens sydøstre hjørne i øvre stokværk aner man et ældre forsvundet tårns meget kraftige øst-, syd- og vestmur. Det blev ganske vist noget sløret ved restaureringen, men kan iagttages på et fotografi i Nationalmuseet, der er optaget før restaureringen. De nævnte mure er som sagt meget kraftige og er i forbandt med kirkens nordmur, som hér og i faget øst for er lidt sværere end ellers. Her i sydøsthjørnet blev ved restaureringen fjernet et vindfang, som vi ved blev fornyet i 1827, men som utvivlsomt stammede fra 1597, da der har været et behov for et vindfang ved denne indgang til den tyske kirke.

Hvad angår genopbygningen ved restaureringen af den søndre fratergang kendte man som foran anført dens fundamenter fra udgravningen i 1900, hvorimod trappen til overetagen er frit komponeret.

Kalkmalerier

Over døren til sakristiet står en indskrift i sort farve på tyndt hvidtekalk i minuskler med stort initial; *Eric (uc) VII*, hvorefter i næste linie følger begyndelsen til en sætning, der indledes med *Q(u) i*, hvilket betyder som og formentlig begynder en meddelelse om, at Erik den Syvende (d.v.s. af Pommern) er kirkens fundator. Det er altså en særdeles vigtig meddelelse, der bekræfter Christiern Pedersens ord, som vi anførte i indledningen. Indskriften er skjult under et maleri af Caspar Keilhau, der forestiller Jesus hos Farisæerne.

Der har utvivlsomt tidligere været en rigere udsmykning med kalkmalerier. Rimeligvis har der været kalkmalerier på østvæggen i hovedskibet, i nordre sideskibs hvælvinger samt på dele af søndre sideskibs vægge, der smykkede kirken, mens den var hvid. Da restaureringen tog sin begyndelse, har de i hvert fald været borte. Det er især bemærkelsesværdigt, at der ikke er nogen hovedfremstilling af klosterets værnehelgen Jomfru Maria. På korets østside var der rester af et kalkmaleri, som ikke blev restaureret, men som aftegnedes i en akvarel af Mads Henriksen, der ligesom ved den samtidige restaurering af Sct. Bendts optræder som Storcks medarbejder. Ulla Haastrup gør opmærksom på, at disse nu forsvundne malerier viser nær sammenligning med nogle af dekorationerne i refektoriet (Lazarussalen), og musikstuen over sakristiet, hvorfor værkstedet sikkert har arbejdet både i kirken og i klosteret. Det anføres, at de viser slægtskab med kalkmalerierne i Birgittes kapel i Roskilde Domkirke, der er dateret 1511.

Desværre foreligger der ingen beretninger om kalkmalerier-

Kirkens ældste kalkmaleri fra omkring 1440 i det spidsbuede spejl over døren til sakristiet med stiftens navn Eric(us) VII samt begyndelsen til en sætning, som må have indeholdt en oplysning om, at Erik af Pommern var kirkens fundator.

nes restaurering, og tre detailfotografier, som optoges under restaureringsarbejdet, er de eneste, som sammen med Henriksens akvareller giver indtryk af kalkmaleriernes bevaringstilstand efter afbankningen af hvidtekalken. Reparation på grund af revner har medført store pudsfornyelser, men malerierne synes dog at have været ret velbevaret selv efter en håndhædet afdækning. Henriksens restaurering karakteriseres som overmaling, og der er eksempler på misforståelser. Bl.a. viser et bevaret fotografi, at en vrængemaske i søndre sideskib er udført under restaureringen uden grundlag i den oprindelige udsmykning, selv om man tør gå ud fra, at figurerne i det store og hele er opmalet på ældre spor, men hverken figurstil, ornamentik eller malemåde kan i detaljer fastslås. Man kan derfor heller ikke bedømme den middelalderlige kunstners koloristiske evner på grundlag af de restaurerede billeder.

Søndre sideskib har en lang fremstilling af Kristi barndoms- og lidelseshistorie, således at denne illustreres for en menighed af analfabeter, hvilket har været formålet med disse billeder. Kristi historie følges lige fra Mariæ bebudelse til de alvorlige begivenheder i påsken med bønnen i Getsemane have, hudstrygningen, vandringerne til Golgata og korsfæstelsen.

I fjerde hvælvingsfag fra øst ses i vestkappen et våbenskjold, hvor der er fremstillet en sort potte med hank og på hjelmen to fjer. I samme kappe findes portræt af en mand med højpuldet hat med skygge. Han holder et skriftbånd med navnet *Hans Pot-horst*. Denne mand kender vi særdeles vel. Han var admiral i

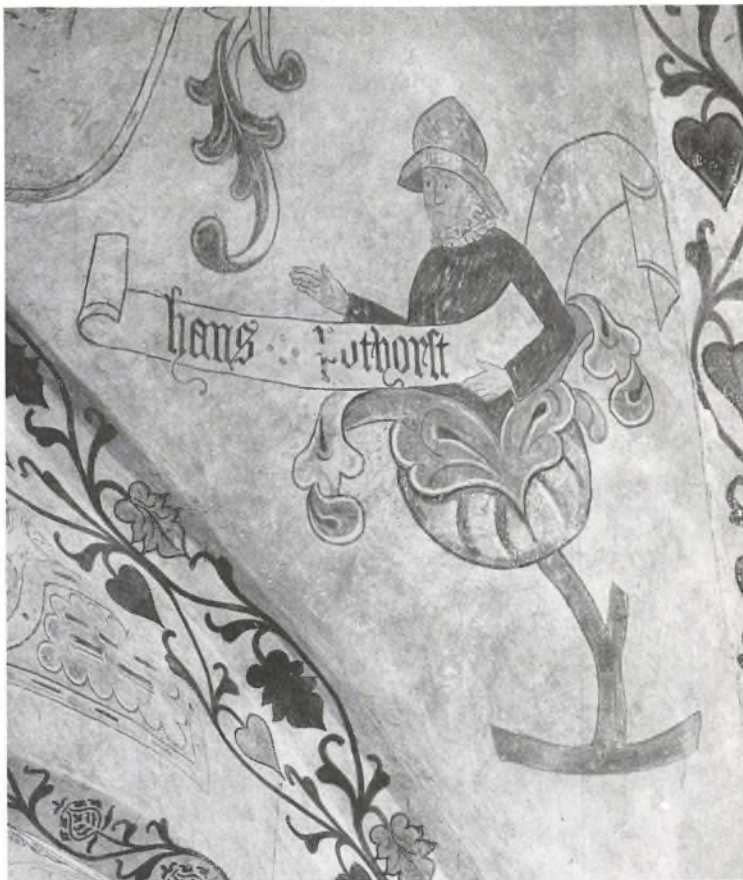
Christian den Førstes tjeneste og opererede sammen med en kollega Didrik Pining i de nordlige have, og den kongelige tjeneste ytrede sig utvivlsomt også som sørøveri. Der kan ikke være tvivl om, at det er Hans Pothorst, som i 1480'erne har bekostet denne fremstilling af kalkmalerierne her i søndre sideskib. Den slags gaver forekommer jævnligt, men vi kan måske forestille os, at han havdet et og andet at sone med denne gave, hvis han ellers havde nogen opfattelse af det betænkelige ved sin adværd. Iøvrigt udførte han jo blot den opgave, kongen havde pålagt ham. Andre fyrster bar sig ad på samme måde, bl.a. har dronning Elisabeth den Første af England senere ikke noget særlig godt ry på sig i så henseende. Om Pining ved vi, at han 1490 var kongens høvedsmand på Island, og sammen kom de to herrer til Amerika, som de sandsynligvis opdagede i 1471, altså 20 år før Columbus, hvilket verden desværre ikke havde nogen erindring (eller oplysning?) om senere, så det i verdens øjne ikke var danskerne, som havde fundet frem til Amerika.

Om kalkmalerierne skal iøvrigt kun anføres, at de - bortset fra den omtalte stifterindskrift - forekommer i forskellige tidsrum fra omkring 1440 til omkring 1525. I østhælvets østkappe i midterskibet findes et krucifiks omgivet af kirkens velgører Poul Laxmands fædrene og mødrene våben, Laxmand og Brahe, og da Poul Laxmand 1482 blev høvedsmand på Krogen og omkring 1484 blev gift med Inger Munk (Lange), må billedet være malet mellem 1482 og 1484. Endvidere ses på østvæggen på hver side af det store midtskibsvindue med sorte minuskler malet *frater godekyn (us)*, der var prior i klostret indtil 1493.

Inventar

Man går næppe det nuværende alterbillede, der er malet af J.L. Lund i 1840 og forestiller Mariæ bebudelse, for nær ved at sige, at dets forgængere var interessantere. Den tyske kirkes første altertavle var udført af Hans Thor Brügge fra 1593 med et maleri af Kristus som 12-årig i templet, men det solgtes i 1636 til Søborg Kirke, hvor det endnu kan ses. I 1637 udførtes en ny altertavle af egetræ, men efterlignende i opbygning og bemaling stenskulptur (marmor og alabast, senere opmalet). På topstykket ses Christian den Fjerdes kronede monogram i kartouche. I midten foroven Kristus med sejrsfanen, på flankerne figurer forestillende Ezechiël og Daniel samt Esajas og Jeremias. Det oprindelige maleri, som indsattes i altertavlen, havde en fremstilling af bønnen i Getsemane, der går tilbage til Hendrick Goltzius i 1596. Ved Storcks restaurering blev Lunds billede nedtaget og erstattet med Hendrick Goltzius' motiv, men det blev efter menighedsrådets ønske påny erstattet med Lunds billede.

Portræt af Hans Pothorst der findes i en kappeflig i søndre sideskib, hvis frezker Christian den Førstes admiral utvivlsomt har skænket kirken.

Det gamle billedes lærred var da stærkt mørnet. Det blev op-hængt østligt i nordre sideskib, men har nu i en årrække været til restaurering på Nationalmuseet og tænkes efter færdiggørelsen af restaureringen påny indsat i altertavlen.

Dommedagsbilledet

Af størst interesse var dog så absolut det store dommedags-billede med portrætter af kong Christiern den Anden og dronning Elisabeth. Det er malet på træ og i en ramme, der er buesvejset foroven, en form som er velkendt i Nederlandene.

Øverst sidder Gudfader med kejserkrone og ved siden af ham Kristus med T-formet kors i venstre hånd, og mellem dem svæver Helligånden. Nedenunder ses Kristus som verdensdommer med sværd og lilje og med fødderne hvilende på verdenskuglen. Han flankeres af Maria og Johannes Døberen samt to apostelgrup-per. Rundt om dem svæver basunengle og engle med andre in-

strumenter. I dommedagsscenen i billedets midte er fremstillet de saliges redning, bistået af engle og Sct. Mikael, mens de for-dømtes straf er vist i tavlens højre side med foroven bag Døberens smådjævle, flyvende i røgskyer, og med forneden en nøgen kvinde bag dronningen. Et udtryk for menneskers sans for sladder har forestillet sig, at denne kvinde skulle forestille Dyveke, hvilket vel må siges at være utænkeligt på netop denne stiftertavle, selvom hun er anbragt blandt de fortabte.

I forgrunden nederst ses de to stifters portrætter af kong Christiern den Anden og dronning Elisabeth, begge klædt i rigt mønstrede brokadesdrakter. Dronningens overdragt med hvide, pelsbesatte ærmer er røde. Også underdragstens snævre ærmer er røde med hvide håndlin. De knæler begge ved kostbare, draperede bedepulte. Ved kongens fødder ses tre hunde, hans pragthjelm og panserhandske. Kongen sidder rank og majestætisk uden ydmyghed. Dronningen er fremstillet som en ung pige. Der er tilstræbt portrætlighed. Dronningens habsburgske underlæbe er endog tydeligt gengivet. Kongeparret er uden børn. De blev gift i 1514 og fik deres første barn 1518 (året efter Dyvekes død).

Der er ved undersøgelsen af dommedagsbilledet anvendt både røntgen-, infrarøde- og kvartlysoptagelser. De viser dels diverse konserveringer gennem tiden og endog ændringer af portrætterne under deres fremstilling. Der ses på begge portrætter flere øjenpar, og det kan konstateres, at kongen på den første portrætudførelse var gengivet uden hat. Der er gjort nøjere rede for alt dette i Nationalmuseets Kirkeværk (Frederiksborg Amt, 357 ff), der henleder opmærksomheden på et portræt af Christiern den Anden udført af estlænderen Michel Sittow 1514-15 nu i Statens Museum for Kunst. Dette billede havde kongen set og syntes så godt om, at han forlangte sit barhovede portræt på tavlen erstattet med Sittows baretklædte, hvilket medførte, at også dronningens hoved måtte ændres. Måske er ændringerne udført af Sittow, hvilket dog ikke kan anses for givet. Nationalmuseet antager, at altertavlen er udført mellem den 20. april 1514, da ægteskabskontrakten blev indgået, og selve brylluppet den 12. august 1515. I 1593 blev dommedagstavlen erstattet med Hans Thor Brøgges og kom senere til Kunstkammeret, muligvis allerede ved dets oprettelse omkring 1650, men i hvert fald inden 1690, på hvilket tidspunkt den findes i Kunstkammerets katalog. Den flyttedes i 1824 til Christiansborg Slot, hvor den i 1825 restaureredes af landskabsmaleren, professor J.P. Møller, og i 1843 afgaves den med kongelig tilladelse til Nationalmuseet, der altså har ejendomsret til billedet og desuden anvender det i

sit gotiske kirkeinteriør. En tilbageførelse til dets oprindelige hjemsted ville desuden medføre, at Christian den Fjerdes arrangement fra 1637 måtte borttages, og det ville ud fra et historisk synspunkt være urimeligt.

Parisersættet

Når vi nu har beskæftiget os med dommedagsbilledet som Sct. Mariæs gave til Nationalmuseet, kan det være rimeligt også at nævne det såkaldte *Parisersæt* i emaljarbejde og af forgyldt sølv fra 1333, bestående af kalk, disk og kande, hvoraf dog kun kalk og disk har tilhørt kirken, der fik dem foræret af Frederik den Andens dronning. Det er et meget fornemt stykke middelalderligt kunsthåndværk. Iøvrigt er i diskens bund også en fremstilling af Kristus som verdensdommer.

Da det ikke er hensigten her at give en turistvejleder, skal kun anføres nogle eksempler på kirkens inventar, og da først og fremmest prædikestolen der er udført 1597 af Tyge Snedker. På rygskjoldet ses Christian den Fjerdes kronede monogram og hans valgsprog *regna firmat pietas*. I felterne ses rigsvåbnet samt de fire evangelister og hoveddyderne. Over opgangen til prædikestolen fra søndre sideskib anføres i en topkartouche, at prædikestolen blev skænket af slotshøvedsmand Detlev Holck, hvad der dog ifølge Nationalmuseets Kirkeværk er en mild overdrivelse, eftersom prædikestolen kostede 100 daler, hvoraf Holck kun ydede de 20, der måske netop medgik til opgangen.

Pulpiturer

Der er bevaret to pulpiturer. Kongestolen fra omkring 1653 med Frederik den Tredies og dronning Sofie Amalies monogrammer samt rokokopulpituret med opgang fælles med kongestolen og formentlig fremstillet af snedkeren Claus Harms fra København 1743-44. Endvidere må nævnes stolen, skænket 1639 af kirurgen Blasius Møller og anbragt vestligt i nordre sideskib, fem fag lang og et fag dyb med ganske enkle fyldinger samt østligt i samme sideskib en kirkekiste fra omkring 1700 og i sakristiet en tilsvarende kiste fra 1600-årene. En jernbeslagen pengeblok er i 1636 skænket og udført af Christian den Fjerdes kunstsmed Caspar Fincke. 1622-30 havde han været mestersmed på Hammermøllen, og han var fra 1630 kongens klejnsmed på de nordsjællandske slotte (efterfuldt 1650 af sin søn Morten). Han er især kendt for sit hovedværk 1618-20 - det pragtfulde gitter til Christian den Fjerdes gravkapel i Roskilde Domkirke med hans fagstolte indskrift i smedejern *Caspar Fincke bin ich genant, diser arbeit bin ich bekant*. Han har desuden udført gitteret på Rundetårn, der netop i disse år efter mere end tre århundreders forløb er under restaurering på Nationalmuseet. Casper Fincke blev i 1612 medlem af Helsingørs smedelav. Han købte bindings-

værksejendommen med det grønne tømmerværk på hjørnet af Sct. Annægade og Sct. Olaigade i kirkernes nærhed.

Et andet værdifuldt smedejernsarbejde i kirken er på alter-skranken med messingknopper over de lodrette stænger, der på midten har forgyldte vulster. Der ses et krucifiks samt givernes navne: Bendix Hansen og Christina Christens D (atter) og årstal-let 1695.

Et positiv omtales omkring 1586, der 1590 blev gjort færdigt af Hans Organist. 1634-36 tilkom et nyt orgel opstillet af Johan Lorentz, der har udført så mange orgler under Christian den Fjerde, f.eks. også det der findes i Kronborg Slotskirke. Sct. Mariæ orgel benævnes i vore dage Buxtehudeorglet og ikke med urette, idet Diderik Buxtehude, søn af Sct. Olais organist Hans Jensen Buxtehude og boende i sit endnu bevarede barndoms-hjem Sct. Annægade 6a, i årene 1660-68 var organist ved Sct. Mariæ. I denne periode foretoges en reparation af orglet ved den hamborgske orgelbygger Hans Christoffer Frietsch og under stærk medvirkning af Buxtehude, hvorved det endnu ikke 30-årige og naturligvis langfra nedslidte Lorentz-orgel udvidedes betydeligt. Nye orgler udførtes i 1854 af Marcussen og Søn i Åbenrå og igen i 1960 ved Th. Frobenius & Co., Kongens Lyngby. Ved dette sidste arbejde konstateredes flere betydelige rester fra Buxtehudes tid, især 27 piber af rygpositivet, som var sat ud af funktion, men som nu påny er kommet i virksomhed. Instrumentet har 29 stemmer fordelt på hovedværk, rygpositiv, brystværk og pedal. Ved restaureringen 1959-60 fandtes endvi-dere nogle dekorationer på orgelhusets sidefelter. Udover at orglet i sin sidste skikkelse har fået tilføjet værdifulde led af Frietschs under Buxtehudes medvirkning udførte reparation, er orgelfacaden og orgelhusets dekoration bevaret fra Buxtehudes tid. Facaden har tre tårne med mellemliggende pibefelter. Mid-tertårnets topstykke bærer Christian den Fjertes kronede mono-gram støttet af løver, figurer af David, flankeret i syd af Paulus, i nord af Moses med lovens tavler.

På grund af, at Buxtehude i vore dage er kommet til ære og værdighed og som følge af hans utvivlsomme medvirkning ved orglets reparation i hans korte virkeperiode i kirken, er det rimel-igt nu at tale om Sct. Mariæ Buxtehudeorgel, og det gør ud-over de kirkelige handlinger god fyldest ved de musikfestivals, som arrangeres i Helsingør i vore dage med kirken som midt-punkt.

Blandt det øvrige inventar skal nævnes de meget smukke ba-rokke stolestader fra omkring 1730. Det fornemme stoleværk

har gavle med glatte pilastre og øverst udskårne, dobbelte muslingeskaller. Stadelågerne har frisefyldning med spejl. Kirken har seks salmenummertavler i Louis XVI, skænket 1790 af *et selskab*. Der er tre lysestager, den ældste fra 1500 og en anden er 1634 skænket af hattemager Jan Jansen, en tredje er fra 1690.

Af kulturhistorisk interesse er den i søndre sideskibs vestre ende opsatte mindetavle 1785 for *Øresunds Toldkammers Fri-skole*, der oprettedes ved justitsråd Søren Dolmers initiativ og virkede i ejendommen Stengade 42 fra 1786 indtil skolens ophævelse i 1798, hvorefter dens elever sendtes ud til bønder på landet. Ved 300-års jubilæet opsattes en mindetavle for Buxtehudes virksomhed ved kirken 1660-68. I nordre sideskib er ophængt en række oliemalede præsteportrætter, et udslag af en tysk efterreformatorisk skik der indgår som en naturlig udsmykning i Helsingørs tyske kirke. Af disse portrætter skal kun nævnes Just Valentin Steman, der virkede under Frederik den Tredie, og Christopher Bluhme, en søn af Christian den Sjettes kendte hofpræst.

Epitafier

Der findes otto epitafier ophængt i kirken: kirurgen Blasius Møllers (jfr. barnestolen) der bærer årstallet 1637, der vel er året for udførelsen af portrætmaleriet, mens selve epitafiet nok er udført efter sønnen Baltzers død i 1619. Her er desuden epitafier for Heinrich Homeister fra Braunschweig i brukbarok 1623, et for Hye Lutiens, Willem Hybens m.fl. opsat 1634 og sandsynligvis udført af en af de nederlandske stenhuggere, som arbejdede i Helsingør. Hans Steenwinkel den yngres hustru var datter af Willem Hybens. 1637 opsattes et epitaf i messing over stykke- og klokkestøber Hans Kemer, der var knyttet til Christian den Fjerdes gethus (kanonstøberi) i Helsingør. 1638 opsattes et epitafium i brukbarok over kgl. brønd- og bygmester Hans Reiman m.fl. Et epitaf i bly omkring 1710 er sat over kommandant på Kronborg Hans Erasmus von der Pfordten. Endelig er der et fra cirka 1720 over inspektør ved Øresundstolden Johan Friderich Meyer samt et fra omkring 1786 over Jes Vester Biørnsen, der var præst i kirken, og hvis portræt findes blandt præsteportræterne.

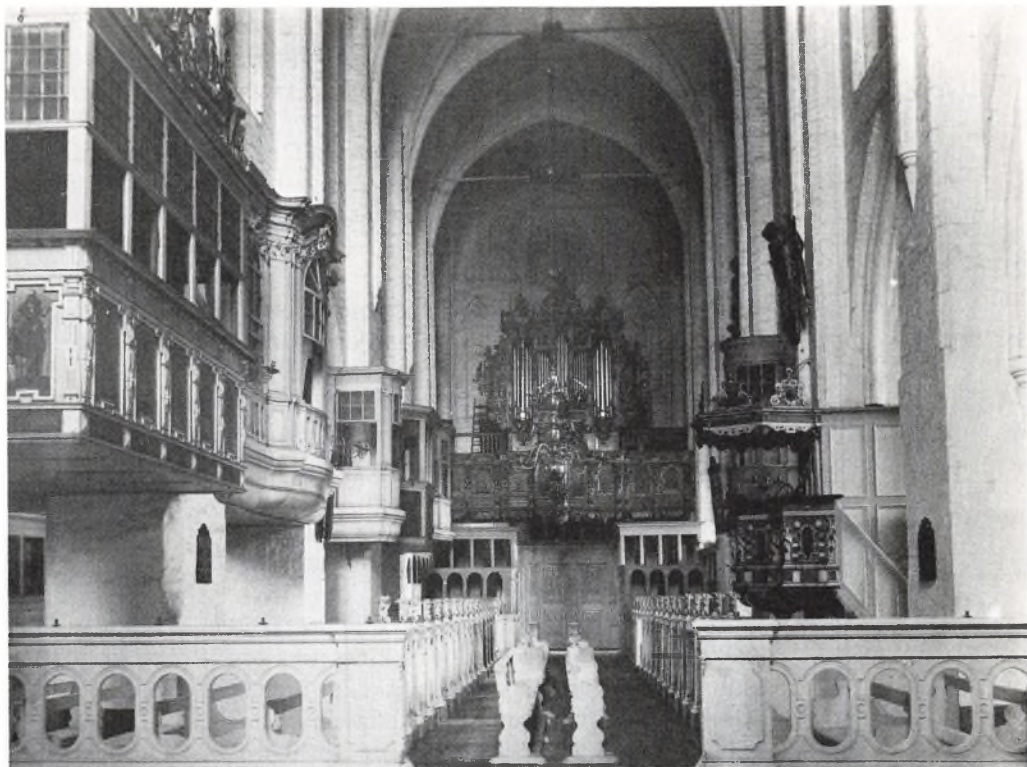
Gravsten

Ved Storcks restaurering blev alle gravsten taget op af midtskibet og lagt i sideskibene eller i koret. I nogle barndoms-erindringer fortæller en helsingørsk dame, at ved gravenes åbning lå flere af de begravede som om de sov og med et prægtigt ornat, men da luften kom til, faldt de sammen som støv. Der findes 55 bevarede sten i kirken, og adskillige af dem har været anvendt flere gange, men kun få kan omtales her. Interesserede

Interiør af kirkens midter-skib efter restaureringen set fra koret. Man bemærker, at prædikestolen samt de eneste tilbageværende pulpiturer kongestolen og rokokostolen har skiftet plads. Opmærksomheden henledes ligeledes på den prægtige udsmykning af orgelfacaden samt de smukke salmetavler i Louis XVI stil.

henvises til Nationalmuseets Kirkeværk og de litterære kilder, der anføres dér. (D.K. Frederiksborg Amt, 466ff.). Der optoges 30 kisteplader, af hvilke de fleste overgik til Helsingør Bymuseum. Der er eksempler på, at borgere har ejet gravsteder både i Sct. Mariæ og Sct. Olai. Af gravstenene skal blot omtales den ældste fra omkring 1498 (over rådmann Niels Olsen) og den yngste fra 1799 over bøsse-maker Henrich Hansens enke f. Matson samt den over Peder Pedersen, kgl. majestæts *fodermarskalk som blev ihjelskudt af sin Wven uden for Helsingør den 20. martii anno 1618*, og den over stenhuggeren Hans von Antwerpen, der var yngste bror til Cornelis Floris. Han kom til Helsingør 1568 og blev 1577 og 1595 udnævnt til bygmester og tilsynsmand på Kronborg (i kæmnerregnskaberne betegnet Hans von Andorp). Hans gravsten, der er af kalksten, blev fundet i klostergården under Storcks restaurering. Den er meget velbevaret. Over skrifttavlen ses to kranier på hver side af et timeglas. Foreden er et bomærkeskjold flankeret af til venstre pensel,

Interiør af midterskibet i den hvidkalkede kirke før restaureringen set fra koret mod orglet. Man bemærker de mange pulpitter og lukkede kirkestole. Prædikestolen til højre og kongestolen samt rokokopulpituren til venstre sidder på deres oprindelige pladser.

vinkel, mejsel (?) og lodbrædt (?) og til højre to murskeer og en murhammer.

De i kirken begravede var fortrinsvis folk knyttet til Øresunds Toldkammer og militæret samt præster ved kirken, men der var også nogle danske. Under koret hvilede kommandant på Kronborg Hans Erasmus von der Pfordten, død 1710 (jfr. epitafiet) og præst ved kirken J.V. Stemann, død 1689, under hvis virksomhed Frederik den Tredie lod kongestolen opsætte, hvor han hyppigt hørte den af ham yndede prædikant. Endvidere hviler oldermænd i købmandslauget Johan Adam Spæth, der var født i Anhalt 1702 og kom til Helsingør, hvor han i 1760'erne byggede sit bekendte sukkerraffinaderi ved Svingelport, der endnu er bevaret som et af byens smukke rokokkohuse. Han døde 1778.

Andre steder i kirken begravedes stamfaderen til slægten van Deurs, Arent Simonsen van Deurs, død 1669, borgmester Fr. Bartels, død 1701, købmand Bendix Hansens, død 1699 (fr. alter-

skranken) og tolder Gødert Braem, død 1655, med hvem Christian den Fjerde drev mange studehandler (i bogstavelig forstand) og kgl. agent, købmand Carl Fr. Godenius (1713-84), der indrettede sin sundklarerergård i Strandgade 85-87, der senere udbyggedes af den engelske købmand David Fenwick, der nedattes i kirken 1776. Blandt de øvrige bør også nævnes mere borgerlige folk som færgelaugsinspektør Joh. Martin Scheidtmann, der på grund af en fremskreden tuberkulose ikke kunne passe sit arbejde som søofficer og derfor med denne motivering og efter en hjertegribende ansøgning benådedes med sit færgelaugsinspektørembede, som han dog kun kunne nyde i ganske kort tid til sin tidlige død i 1812. Hans kisteplade er blandt dem, der er overgivet til Helsingør Bymuseum. Blandt de yngste begravelser under kirkegulvet var færgemand og kaptajn ved brandkorpset Anton Jansen, der døde i 1873.

Der har i Sct. Mariæ såvel som i Sct. Olai tidligere været adskillige pulpiturer, men om dem har vi kun spredte oplysninger. De ældste er fra tiden omkring restaureringen i 1744, da rokokopulpituret opsattes. Vi ved, at der i 1758 opsattes et pulpitur, men ikke hvor det anbragtes. Brandtaksationen 1761 taler om seks nye, indelukkede stole på kirkegulvet og 38 åbne stole, og i løbet af 1800-årene omtales adskillige brøstfældigheder, reparationer og nedtagelse af et ikke nærmere angivet antal stole og pulpiturer. Da restaureringen tog sin begyndelse, var der dog talrige pulpiturer tilbage. Trods anmodningen om at gå forsigtigt til værks var Storck i dette spørgsmål temmelig brutal. Han nedtog 10 gamle stole, der blev borttransporteret, og bevarede kun de to omtalte: kongestolen og rokokopulpituret. Lykkeligvis blev de smukke barokke stolestader bevaret også med deres døre, hvis værdi man ved det lokale syn i 1886 stærkt havde understreget. Ved restaureringen skete samtidig det, at prædikestolen flyttedes fra kirkens nordside til sydsiden, og at de to eneste tilbageværende pulpiturer som en følge deraf flyttedes fra syd til nord.

Litteratur:

- Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, Helsingør Sct. Marie Kirke udgivet af Nationalmuseet, København 1965.
Niels Friis: Buxtehude hans by og hans orgel. Helsingør Sct. Marie Kirkes orgel gennem tre hundrede år. Helsingør 1960.
Chr. Axel Jensens bidrag »Kirker og Klostre« i Laurits Pedersens »Helsingør i Sundtoldstiden 1426 - 1857«, I p.191-250, København 1926.

Kalkmalerierne i Helsingør Karmeliterkloster

Af Rolf Læssøe

At Karmeliterklosterets kalkmalerier indtager en fremtrædende plads i dansk middelalderkunst er almindeligt anerkendt. Men en tilbundsående analyse af udsmykningerne foreligger ikke. Den fyldigste og mest indgående omtale findes hos Francis Beckett¹. Senere har andre forfattere i forskellige oversigtsværker og mere eller mindre *en passant* omtalt malerierne og både citeret Beckett og føjet enkelte nye betragtninger til, der undertiden modsiger Becketts.

Denne artikels mål er et forsøg på at samle og udrede de tråde, der binder litteraturen sammen med de eksisterende udsmykninger for at skabe en slags orden i kaos. Samtidig skulle artiklen kunne læses som en præsentation af og introduktion til emnet for den, som endnu ikke har stiftet bekendtskab med det.

De første kalkmalerier, der møder den nutidige besøgende, og som i sin tid mødte klosterets munke, befinder sig i munkegangens nordvestlige hjørne. For nordenden af den vestlige gang ses over et blændet vindue de forholdsvis velbevarede rester af en monumental udsmykning i noget over legemlig størrelse, fig. 1. To figurers hoveder med glories er bevaret, og man må forestille sig, at deres kroppe har nået ned i nærheden af gulvhøjde, og at således hele faget har været bemalet. Figurenes gule glories identificerer dem som hellige personer. Den skæggede mand i fagets midte fremviser en pisk og et ris. Sammen med det martrede udtryk i hans ansigt identificerer disse attributter ham som *Kristus som Smertensmand*. Til venstre for ham ses den øverste halvdel af et hoved, også med glorie, og til højre for hovedet skæftet af et sværd, der har peget ned mod figurens hjerte. Personen kan herigennem, og på grund af placeringen ved siden af Kristus som Smertensmand, identificeres som Jomfru Maria i sin rolle som den smertefulde Guds Moder - *Mater Dolorosa*².

Over den brede dør fra den vestlige munkegang ind til vestfløjens næst-nordligste rum findes de utydelige rester af en anden og mindre komposition. En kvinde med glorie knæler til venstre for en stående Jomfru Maria med Barnet på armen, omgivet af en gylden strålekrans eller såkaldt solgisel. Barnet rækker sin hånd frem mod den knælende kvinde. Billedet lader sig identifi-

Malerierne i
munkegangen

Fig. 1. Den ene af munkegangens to delvist bevarede udsmykninger. Kristus som smerensmand.

cere som en fremstilling af den hellige Katharina af Alexandrias mystiske trolovelse med Kristusbarnet, en fremstilling der kan symbolisere et liv viet til Gud og således synes relevant i klosterets sammenhæng. Ifølge legenden var St. Katharina en meget belæst og lærd kvinde, hvorfor hun ansås at være skytshelgen for lærdom. Dette har ført til den formodning, at den dør, over hvilken maleriet er anbragt, førte ind til klosterets bibliotek³, men dette synes ikke at kunne verificeres.

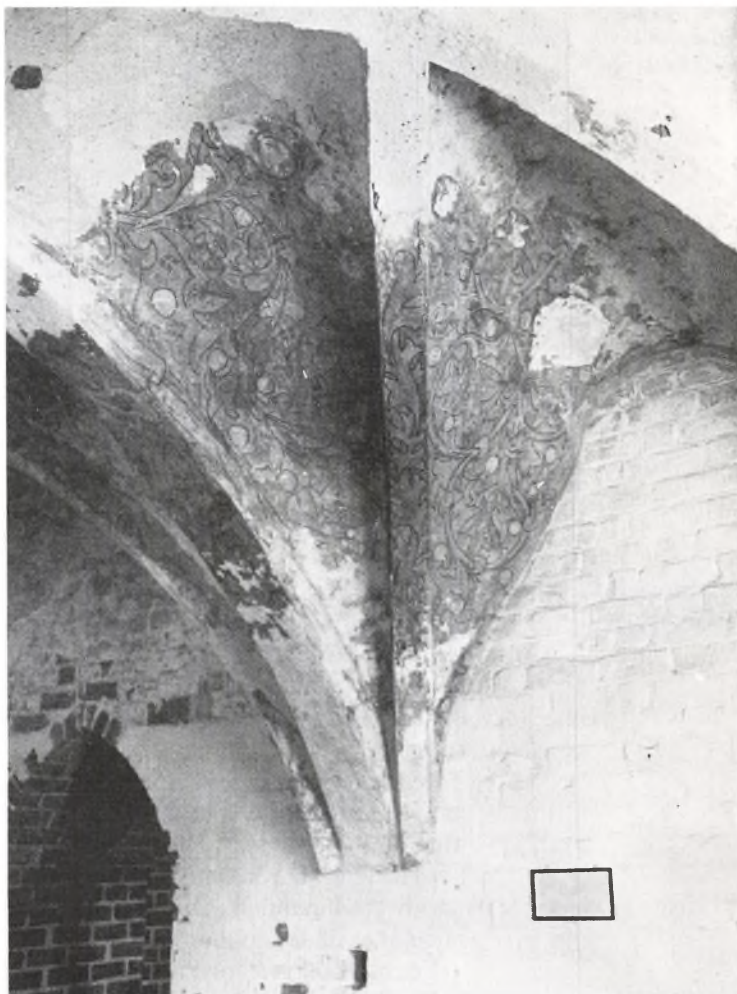
Kalkmalerierne i klosterets munkegang er yderst sparsomme rester af tidligere udsmykninger. Kristusbilledet med Mater Dolorosa har, som sagt, været en monumental udsmykning, der givetvis har udfyldt hele det pågældende fag. Det er nærliggende at mene, at munkegangene mange andre steder, måske overalt, har været udsmykket med sådanne malerier, omend intet sikkert kan siges herom. I Ribes dominikanerkloster er der fundet spredte spor af malerier i gangene, og da dette kloster og karmeliternes i Helsingør er de bedst bevarede anlæg i landet, kan man gætte på, at sådanne udsmykninger har eksisteret, også i andre klostre fra tiden⁴.

De omtalte kalkmalerier er klart sengotiske i deres stil og kan dateres ret sikkert til ca. 1510.

Hvad klosterets nordligste rum, ofte kaldet priorcellen, har været anvendt til, ved man ikke. Det består af to rektangulære, hvælvede fag med kraftige ribber. Både hvælvkapperne, ribberne, gjordbuen samt enkelte steder på murene har mere eller mindre velbevarede rester af en kalkmalet dekoration, der synes

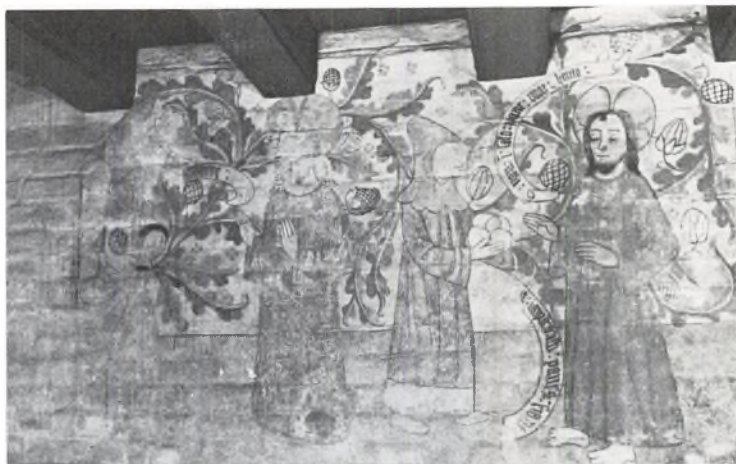
*Priorcellens
dekoration*

*Fig. 2. Rester af nordvest-
rummets ornamenterede
dekoration.*

at have dækket hele værelset. Udsmykningen har en helt anden karakter end billederne i munkegangen, idet der her er tale om en helt ornamental dekoration. Et tæt løvværk af stiliserede planteslyng med brede blade har bredt sig over hele rummet, fig. 2. I det grønne løv ses her og der røde, kuglerunde bær og pinjekogler, og rundt omkring sidder der gule fugle i rankerne. På den vestlige side af gjordbuen ses tydeligt resterne af et skriftbånd, hvis minuskler dog er for utydelige til at kunne læses. Store dele af dekorationen er desværre afskallet, og partierne nærmest ved de to vinduer er stærkt falmede. Smukkest står den del af deko-

Fig. 3. Kristus og den samaritanske kvinde og fristelsen i ørkenen.

Refektoriets kalkmalerier

rationen, der befinder sig inderst i det sydøstlige hjørne af rummet.

Klosterets i ikonografisk henseende mest udsmykkede rum er refektoriet, munkenes spisesal, i den nordlige fløj af anlægget. Rummet omtales også som *Lazarus-salen* efter en billedserie bestående af fem felter, der illustrerer historien om den rige mand og den fattige, syge Lazarus. Der findes dog også andre billeder i rummet.

Malerierne findes på rummets syd- og vestvæg og er anbragt næsten helt oppe under det flade loft i en serie af rektangulære billeder i tværformat, der tilsammen danner en frise i hele væggen længde. De enkelte billeder, hvis underkant flugter, er kun adskilt fra hinanden af en smal lodret stribe, enten af den hvide puds eller malet op med sort eller gult.

Fra øst mod vest forestiller billederne på sydvæggen følgende:

Længst mod øst en fremstilling af Kristus og den samaritanske kvinde ved Jakobs brønd, fig. 3. Scenen er hentet fra Johannesevangeliets kap. 4, hvor Jesus har sat sig ved brønden for at hvile sig. En kvinde fra Samaria kommer for at hente vand og Jesus ber hende: »Giv mig noget at drikke« *Vulgata* har ordene: *Dicit ei Jesus: Da mihi bibere*, hvoraf de tre sidste anes på skriftbåndet mellem de to figurer. Pointen i historien er dobbelt. Dels fortæller den om Jesu antiracisme, idet jøder og samaritanere normalt ikke omgikkes og slet ikke drak af samme kar, og dels fører den frem til Jesu ord: *Enhver som drikker af dette vand, vil tørste igen, men den, som drikker af det vand, jeg giver ham, han skal til evig tid ikke tørste; men det vand, jeg giver ham, skal i ham blive et*

Fig. 4. »Der var en rig mand, som klædte sig i purpur og fint linned og levede hver dag i lyst og pragt« (Lukas, 16-19).

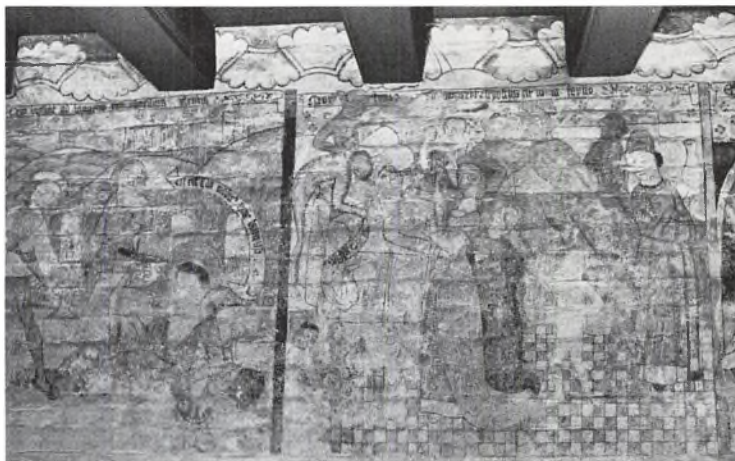
kildespring til evigt liv. (Johs. 4:13-14). Denne scene, fremstillet i munkenes spisesal, kan udlægges som en påmindelse til hvidebrødrene om dels at udføre deres filantropiske gerning i samfundet uden hensyn til modtagerens tro og moralske habitus (den samaritanske kvinde afslørede sig som »letlevende«), dels at erkende at vand og drikke i sig selv var af sekundær betydning i forhold til den nære forbindelse med Gud. Det sidste syntes der, som sagt, også at være peget på i St. Katharinas trolovelsesscene i munkegangen.

Til højre for scenen med den samaritanske kvinde fremstilles en af fristelserne i ørkenen, fig. 3. Djævelen i rød dragt og gul hætte viser sig for Jesus. På skriftbånd er deres replikker gengivet. Djævelen: »*ut lapides isti panes fiant*«, hvortil Kristus svarer: »*non in solo pane vivit homo*«. (Da sagde djævelen til ham: »*hvis du er Guds søn, så sig til stenen der, at den skal blive til brød*«. Jesus svarede ham: »*der står skrevet: Mennesket skal ikke leve af brød alene*«). Lukas 4:3.4.

Dette billedes udsagn i forbindelse med munkenes spisesal er naturligvis parallelt med det første, idet budskabet her har været rettet mod den faste føde, som munkene indtog, og har manet dem til beskedenhed i deres måltider. Det parallelle understreges yderligere af, at disse to scener udspiller sig indenfor den samme billedramme - de danner tilsammen eet billede. Den stærkt svungne ornamentik, der danner baggrund for figurene, synes at være den samme som ses i de sparsomme rester af St. Katharina-billedet.

Adskilt fra det første billede af en smal, uopmalet, lodret linje

Fig. 5. Lazarus i gården ved den rige mands hus og den rige mands død.

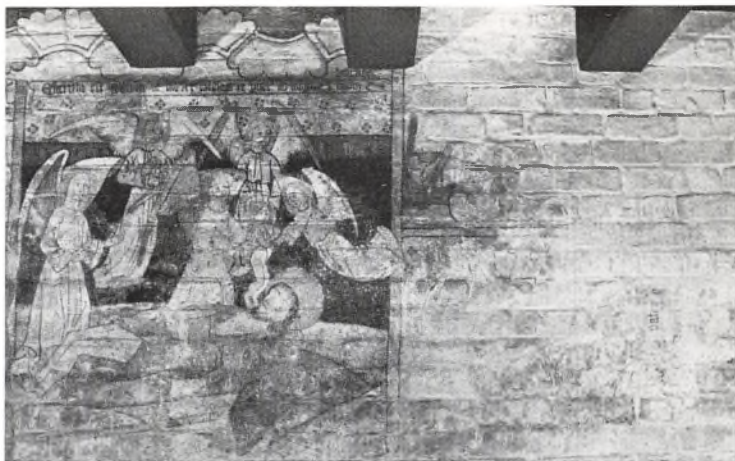
begynder den serie på fem billeder, der har givet rummet dets navn: Lazarus-salen. Historien om den rige mand og Lazarus stammer fra Lukasevangeliet kap. 16:19-31 og er en af de såkaldte eksempelfortællinger, som Jesus skal have fortalt sine disciple. Scene for scene svarer billederne nøje til Lukasevangeliets tekst, omend enkelte tilføjelser er interessante.

Det første billede i serien, fig 4, illustrerer ordene: *Der var en rig mand, som klædte sig i purpur og fint linned og levede hver dag i lyst og pragt* (Lukas, 16:19). Man ser den velklædte rigmand siddende ved et veldækket bord. Otte tjenestefolk sørger for ham og de to kvinder, som er hans gæster og sidder på hver sin side af ham. Den ene holder ham i hånden, mens den anden, som måske er hans hustru, med sin gestus og misfornøjede mine synes at ville holde ham tilbage fra den anden kvinde. Tilstedeværelsen af de to kvinder er ikke nævnt i teksten, omend »*lyst og pragt*« kan have inspireret maleren til at indføje dem. Helt umuligt synes det dog heller ikke, at der kan være tale om en inspiration fra et nu ukendt kirkespil - en ikke uhyppig inspirationskilde til tidens kalkmalerier.

De fire figurer i billedets forgrund er gjort små for ikke at dække for hovedpersonerne. At der ikke er tale om et hierarkisk, omvendt perspektiv fremgår af, at de fire tjenere til højre i billedet har normal størrelse. Det ternede gulv viser intet forsøg på at skabe perspektivisk virkning, og den eneste, men også effektfulde anvendelse af perspektiv, ses i bordets skrånende kant.

Øverst til højre i billedet ses fire fag af et blyndfattet vindue. I

Fig. 6 Lazarus' død.

det ene fag er indsat et lille skjold med et mærke, der minder om mange andre kalkmaler-værksteders bomærker, hvorfor det naturligt må udlægges som et sådant. Billedets komposition er velafbalanceret, omend der er en vis stivhed i arrangement og linjeføring.

Foroven afgrænses billedet af et skriftbånd med Lukasevangeliets tekst, og mellem dette og loftet løber et stiliseret bladornament i hele billedseriens længde.

Det følgende billede i serien fremstiller den næste scene i historien: *Men en fattig mand, der hed Lazarus, lå ved hans port, fuld af sår. Og han ønskede blot at spise sig mæt i det, der faldt af fra den riges bord; ja, endog hundene kom og slikkede hans sår.* (Lukas 16:20-21). Lazarus ligger i forgården til den rige mands hus, under åben himmel, og to tjenere går forbi ham, mens den ene tilkaster ham nogle levninger, og den anden holder sig for munden, vel på grund af stanken, fig. 5. En lav rød mur med rundbuede vinduesåbninger deler billedet i forgrund og baggrund. Bag muren ses grønne bakker og længst tilbage en middelalderby med mange tårne. Denne by refererer måske til den helige stad, *det ny Jerusalem*, et billede på Paradiset, der omtales i Johannes' Åbenbaring, kap.21 og kan være vist her for at betone Lazarus' uskyldighed, og at han snart skal være hos Gud. Et skriftbånd i en bue udenom Lazarus' glorie fortæller os, hvem han er, og resten af teksten findes som i det første billede i serien på det skriftbånd, som afgrænser billedet for oven.

Så skete det, at den fattige døde og blev båret af englene hen i Abrahams skød. Også den rige døde og blev begravet. Da han

slog øjnene op i Dødsriget, hvor han var i pine, ser han Abraham langt borte og Lazarus i hans skød (Lukas 16:22-23). Det tredje billede i serien fremstiller den rige mands død. Han ligger i sin seng omgivet af sine børn, hustru og to gejstlige, der har givet ham den sidste olie, fig. 5. At det har været forgæves ses af de to små djævle, der peger fingre ad præsterne. Den rige mands sjæl kommer ud af hans mund i form af en lille nøgen menneskeskikkelse og modtages af gule djævle, der står ved hovedgærdet og rundt om hans seng. En af dem griber fat i ham med den ene hånd, mens han løfter en stok med den anden for at slå rigmanden i hovedet. Der er ingen tvivl om, hvor den sjæl skal hen. Skriftbåndet foroven fortæller, at den rige mand døde og blev begravet i Helvede, og en af djævlene ved hovedgærdet bærer et skriftbånd med ordet: *forbandet*.

Det fjerde billede er vel nok seriens smukkeste, fig. 6. Den natsorte baggrund fremhæver på en fin måde de fem lyse engle, der tager imod Lazarus' sjæl ved hans død. Han ligger i forgrunden, stokken er gledet ham af hænde og fra hans mund henter englene hans lille nøgne sjæl med hænderne i from bedestilling. Øverst i billedet er himlen skematisk fremstillet som en lys stribe med skabelonmalede stjerner. Scenen er den samme, som den vi først så Lazarus i: forgården til den rige mands hus, men det er nat, og åbningerne i den lave mur er lukket med skodder.

Det femte og sidste billede i Lazarusserien er meget utydeligt, og det er umuligt at skelne detaljer. Dog anes det, at billedet har været delt midt over i to lige store dele af en horisontal linje. Det er derfor nærliggende at forestille sig, at der øverst har været en fremstilling af Lazarus i Abrahams skød - Paradiset, og at man nederst har kunnet se den rige mands sjæl i dødsriget. Lukas-evangeliets historie fortæller, at den rige mand fra Helvede bøn-faldt Abraham om at vise ham barmhjertighed, men at Abraham svarede ham: *Mit barn, husk på, at du har fået dit gode, mens du levede, og Lazarus ligeså det onde; nu trøstes han her, men du pines (Lukas 16:25).*

Billedernes funktion i munkenes refektorium er klart den at mane til mådehold og at fortælle om det, der venter hinsides som belønning for et liv i ydmyghed og fattigdom. Således er de parallelle til de tidligere omtalte malerier af Kristus og samaritanerinden og fristelsen i ørkenen. Samtidig synes nogle af Lazarusseriens billeder at give et realistisk billede af et rigmandshjem i senmiddelalderen. Motivisk er billedet af den rige mands selskab beslægtet med januarfremstillingen i brødrene Limbourgs tidebog *Les Tres Riches Heures du Duc de Berry* fra 1413-

Fig. 7. Korsfæstelsescenen på refektoriets vestvæg.

16, selvom en direkte forbindelse ikke er trolig.

Maleriet på refektoriets vestvæg fremstiller korsfæstelsen. Kristus på korset i midten, omgivet af Maria, Johannes og en kutteklædt skikkelse - en karmelitermunk?⁵, fig. 7. Til højre for hovedscenen står Jomfru Maria med Barnet i solgisel, en ret velbevaret fremstilling. Mod nord på vestvæggen er der et højt blændet vindue, der har ført ind til *priorcellen*, hvor man også kan finde spor af det i murværket⁶. I refektoriet optræder det nu som en niche. Rester af skriftbånd, en glorieskive o.a. over nichen viser, at den har været helt tilmuret eller endnu ikke gennembrudt, da maleriet blev påført, ligesom enkelte fragmenter, bl.a. af en gul glorieskive til højre for nichen viser, at hele vestvæggen har været bemalet. Mellem billedets overkant og loftet ses spor af et bladornament af samme udformning som det over Lazaruserien, men her mindre og mere ujævnt tegnet.

Musikstuens udsmykning

I Martin A. Hansens roman *Lykkelige Kristoffer* kommer hovedpersonens ven, klerken Martin, kort efter reformationen til Helsingør, hvor »*Han boede hos de fem gamle Karmeliterbrødre, som Fattigdommen kun gjorde mere gæstfri, saa de ikke tog det så nøje med en Mund mere. De havde forlængst afgivet Kirken og det øvrige Kloster med Undtagelse af et Par Celler, det skønne Bibliotek og Sygehuset...*

Omgivet af den svage Lugt af gamle Mænd dyrkede han sine afmaale Studier hos Fædrene i Biblioteket, hvis Ruder vender ud mod det altid skiftende Sund, og hvis Hvælving er dækket af tætte, grønne, freskomalede Ranker, som sidder man under Kronen paa Kundskabens Træ«.

Det rum, som romanforfatteren her lader sin klerk optræde i, er den såkaldte musiksal eller -stue i den østlige fløjs øvre stokværk, stødende op til kirkekoret. Værelset er det med kalkmale-rier mest overdådigt udsmykkede i klosteret. Fig. 8-10.

De er i øvrigt udført *al secco* - på tør grund og ikke freskoma- lede, og rummets oprindelige funktion er uvis. Musikstuen har tre krydshvælvede fag, hvis kapper, ribber og gjordbuer er fuld- stændig dækket af et tæt, livligt svunget planteslyng, åbenlyst udført af samme maler eller værksted som den tidligere omtalte *priorcelle*. Men i modsætning til denne sidstnævntes beskedne figurlige udsmykning i form af de gule fugle, udmærker musik- stuens dekoration sig ved et væld af menneskelige, himmelske og dyriske skikkelser. I det midterste fags hvælving optræder i hver sin kappe fire musicerende engle på baggrund af det grønne plan- teslyng. Deres opadbøjede ben i de lange kjortler får dem til at synes svævende foran den frodige baggrund, som hermed forle- nes med en mere abstrakt karakter. Denne understreges af de talrige små nøgne, menneskelige figurer, der færdes i løvet, en enkelt bevæbnet med bue og pil, en enkelt med kølle. Ved siden af englen i den nordligste hvælvkappe i midtfaget optræder en lil- le figur, der med fingrene krænger mundvigene ud til siden og vrænger ad beskueren, ikke ulig en af konsolstenene i Laxmands- salen. Imellem planteslynget findes de samme røde bær og gule frugter som i den såkaldte priorcelle. Den sydlige gjordbue i musikstuen er på undersiden forsynet med billedet af en gren med afhugne kviste, den spænder fra væg til væg og illuderer at

Fig. 8. Harpespillende en- gel i »musikstuen«.

Fig. 9-10. Vildmand og drillepind i musikstuen.

være en støtte for bladhænet, som om det var en pergola. En sådan findes ikke på den nordlige jordbue.

Vægfelterne i musikstuen har en mere rødlig tone end hvælvenes grønt dominerede og synes udført af en anden maler, der dog har holdt sig til en lignende, stærkt svunget planteornamentik. Hvælvfelter og vægfelter er adskilt af en rød bræmme.

Som sagt vides intet sikkert om rummets oprindelige funktion. Maleriudsmykningens karakter kunne tyde på, at den har været mere verdslig end f.eks. Lazarussalens. Man har formodet, at rummet har været brugt som øvelseslokale for munkenes musik og sang⁷. En åbning i murværket fra musikstuen ud til kirkecoret har ført til den antagelse, at syge munke herfra kunne overvære gudstjenesten⁸.

Malerne

Hvem har udført malerierne i karmeliternes Helsingørkloster? Det eneste, vi har i form af en signatur, er tegnet i vinduet til den rige mands gildestue i Lazarusseriens første billede. Men da det ikke er kendt andre steder, fører det os ikke vidt. Det eneste at gøre er da dels at sammenligne de forskellige malerier i klosteret med hinanden for derigennem muligvis at udskille forskellige malere og værksteder fra hinanden, dels at sammenligne dem med andre malerier og udsmykninger, herunder indlysende naturligt dem i klosterets *fjerde fløj* - Helsingør Sct. Mariæ Kirke.

Munkegangens stærkt molesterede malerier synes, som før nævnt, at have noget tilfælles med refektoriets østligste billede - Kristus og samaritanerinden og fristelsen i ørkenen. Disse fire billeder synes igen forskellige på flere punkter fra Lazarusserien.

Bladornamentet over de fem Lazarusbilleder fortsætter, som nævnt, over korsfæstelsesscenen på refektoriets vestvæg, men tegningen er så anderledes, at man må formode, at den er malet af en anden.

At malerierne i *priorcellen* og i musikstuens hvælvinger er udført af samme maler eller værksted, synes der ikke at kunne herske megen tvivl om. Disse har iøjnefaldende paralleller i samtidig dansk kalkmaleri. St. Birgittes kapel i Roskilde er udsmykket med et tilsvarende grønt rankeværk med røde bær, pinjekogler og blomster, noget mere stramt i udførelsen end i Helsingør, men åbenlyst malet af et beslægtet værksted - muligvis det samme. De bærer dateringen 1511⁹.

På den anden side Sundet, i Malmø St. Petri Kirke er det rigt udsmykkede Kræmmerkapel dekoreret med en lignende planteornamentik, der dog er noget anderledes end både Helsingørs og Roskildes. Kræmmerkappellets bemaling er blevet dateret til et sted mellem 1520 og -28¹⁰.

Munkegangen og Lazarussalens kalkmalerier har, med hensyn til deres ophavsmænd, givet anledning til forskellige opfattelser. Francis Beckett¹¹ tilskrev den samme, unavngivne maler billederne i munkegangen og billedet længst mod øst på refektoriets sydvæg - samaritanerinden og fristelsen. Disse tre billeder, hævdede han, er muligvis udført af den samme maler, som i kirken nordlige sideskib har malet englen Gabriel¹². Lazarusserien og korsfæstelsesscenen, begge i refektoriet, tilskriver Beckett den samme maler, der har dekoreret *priorcellen* og musikstuen. Efter hans hovedværk i klosteret kalder Beckett ham *Lazarusmesteren*¹³«. *Disse graalige Engleskikkelser med sorte Omrids, sikkert og flydende tegnede, udmærket bevægede, binder Malerierne (i musikstuen) sammen med Refektoriets Lazarus-billeder*«.

Englene i billedet af Lazarus' død og i musikstuen synes dog nok så forskellige, som det også er blevet påpeget fra anden side¹⁴. Alene englenes vinger og den mere elegante tegning i musikstuens engle synes at pege på forskellige ophavsmænd. I værket *Danmarks Kirker*¹⁵ kædes klosterets kalkmalerier i Lazarussalen og musikstuen sammen med en nu forsvunden udsmykning i kirken. Denne kendes fra en akvarel af Mads Henriksen fra ca. 1901-6 samt fra to fotografier taget af Egil Rothe i 1906¹⁶. Billedet fremstillede en korsfæstelsesscene, og en af grundene til at antage en fælles ophavsmand eller værkstedssammenhæng med klosterets malerier er, at »*Det T-formede krucifiks og Kristi stilling svarer nøje til det bevarede krucifiks i Lazarussalens malerier*«¹⁷. Forfatteren af afsnittet i *Danmarks Kirker* kon-

kluderer, at alle malerier i klosteret er udført af den samme maler eller af samme værksted, som har malet det forsvundne billede på kirkekorets østvæg. Mod denne opfattelse skal anføres endnu et citat: »*Lazarusmesteren, som vi uden at kende hans navn, kalder ham, har derimod ikke malet de andre billeder i refektoriet, Kristus og samaritanerinden eller endevæggen med den korsfæstede Kristus mellem Maria og Johannes*«¹⁸.

En gordisk knude?

Med så forskellige opfattelser rumsterende i vor litteratur om emnet må man håbe, at der snart vil blive skåret igennem og offentliggjort en dybere undersøgelse, der kan kaste et klarere lys over Helsingør Karmeliterklosters enestående kalkmaleriudsmykninger.

Noter og henvisninger:

- ¹ Francis Beckett, *Danmarks Kunst*, bd. II. København 1926, pp.358 ff. et passim.
- ² Eigil Rothe, *Undersøgelser om fremkomne Kalkmalerier i Vor Frues Kloster i Helsingør*, 1901. Håndskrevet dokument i Nationalmuseets 2. afd.'s arkiv. Rothe identificerer de to figurer i munkegangen som St. Katharina og St. Gervasius. Alle senere forfattere har dog holdt fast ved tydningsen som Kristus og Mater Dolorosa.
- ³ Beckett, op.cit., p.363.

- ⁴ Vilhelm Lorenzen, *De danske Karmeliterklostres Bygningshistorie*, København 1924 p.53.
- ⁵ Beckett, op.cit., p.362.
- ⁶ Omstændighederne omkring dette vindues oprindelige placering er nærmere omtalt i Kenno Pedersens artikel i nærværende skrift.
- ⁷ Christian Axel Jensen i, *Helsingør i Sundtoldstiden*, bd. I, udg. af Laurits Pedersen, København 1926., p.212.
- ⁸ Johs.S. Dalsager, *Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450-1950*, København 1950, p.24. Den delvist verdslige karakter af Musikstuens dekoration har yderligere givet anledning til den tanke, at dette skyldes »at *senmiddelalderens nye klosterbygninger under tiden husede kongen og hans mænd*«. - Erik Lassen, *Dansk Kunsthistorie*, bd. I, København 1972, p.340.
- ⁹ Oplyst på et skriftbånd i kapellet.
- ¹⁰ Beckett, op.cit., p.371.
- ¹¹ Ibid., p.361 ff.
- ¹² Ibid., p.361.
- ¹³ Ibid., p.364.
- ¹⁴ Erik Lassen, op.cit., p.342. Man kunne måske forestille sig, at forskellen på Lazarusseriens engle og musikstuens skyldes, at de sidstnævnte er blevet restaureret - det vil her sige opmalet - af Mads Henriksen, der også restaurerede kirkens kalkmalerier i årene lige efter 1900. Der foreligger ingen restaureringsrapporter fra kirke og kloster, men et usigneret, udateret og ufuldendt håndskrevet dokument i Nationalmuseets 2.afd.'s arkiv meddelte: *Musiksalens dekoration er restaureret af Mads Henriksen*. Håndskriften synes at være Chr. Axel Jensen.
- ¹⁵ *Danmarks Kirker*, Frederiksborg Amt, p.337 ff.
- ¹⁶ Ibid., p.350, fig.42.
- ¹⁷ Ibid.
- ¹⁸ Erik Lassen, op.cit., p.338.

Litteratur om Helsingør Karmeliterklostres kalkmalerier (kronologisk ordnet)

- Eigil Rothe*, Undersøgelsesberetning om fremkomne Kalkmalerier i Vor Frue Kloster i Helsingør. Juni 1901. Nationalmuseets 2.afd.'s arkiv. 11 håndskrevne sider.
- Chr. Axel Jensen* (?), Helsingør. Karmeliterklosteret. Kalkmalerier. - Nationalmuseets 2.afd.'s arkiv. 2 håndskrevne, udaterede og usigtede sider.
- Vilhelm Lorenzen*, *De danske Karmeliterklostres Bygningshistorie*, København 1924.
- Laurits Pedersen* (ed.), *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857*, bd. I, København 1926. Afsnittet, Kirker og Klostre af Chr. A. Jensen.
- Francis Beckett*, *Danmarks Kunst*, bd. II, København 1926,
- Erik Zahle* (ed.), *Danmarks Malerkunst*, København 1937.
- R. Broby-Johansen*, *Den danske Billedbibel*. København 1947.
- Johs. S. Dalsager*, *Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450-1950*. København 1950.
- Mogens Bencard*, *Carmelite Art and Architecture in Denmark*. *Carmelus* (ital. tidsskr.) IV, 1957. p.50-84.
- Danmarks Kirker*, Frederiksborg Amt (Hæfte 4) p.337 ff.
- Niels M. Saxtorph*, *Jeg ser på Kalkmalerier*. København 1967.
- Erik Lassen*, *Dansk Kunsthistorie*, bd. I, København 1972.

Karmeliterklosteret i Helsingør¹

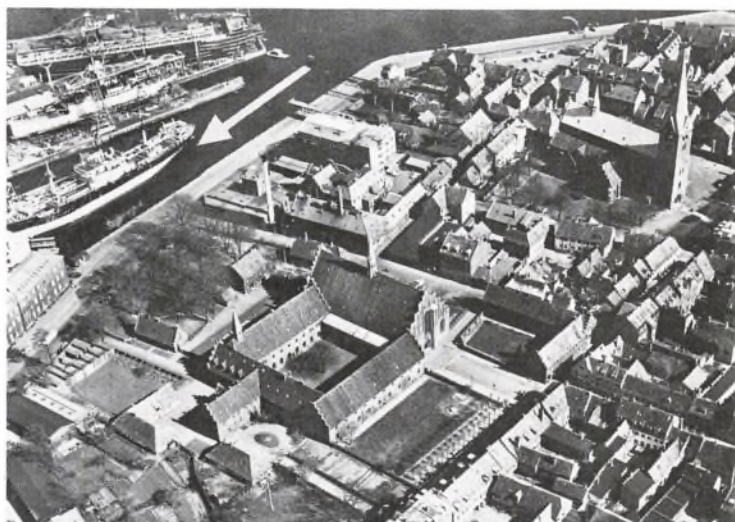
Af Kenno Pedersen

Tre klostre

Klostrene, og livet som udfoldede sig der omkring, var en væsentlig del af det middelalderlige Helsingør. Opmuntret og støttet af kongemagten havde flere munkeordener i begyndelsen af 1400-årene etableret sig i den driftige sundtoldsby. Tre klostre, alle tilhørende de såkaldte tiggermunke, var omkring 1441 under opførelse i byen². Kun karmeliternes storslåede klosteranlæg er bevaret. Sortebrødrenes Sct. Nikolaj Kloster blev revet ned i anden halvdel af 1500-årene. Men i den lille karré mellem Gråbrødrestræde og Munkegade genfinder vi muligvis klosterkirkens grundrids³. Gråbrødrenes Sct. Anna Kloster, der formentlig lå sydøst for det nuværende Marienlyst Slot, er helt forsvundet.

Karmelitermunkene

Det var et ganske anseligt jordstykke, karmelitermunkene fik overladt af kong Erik af Pommern i 1430. Grunden, som utvivlsomt er identisk med den, som omgiver klosteret i dag og som afgrænses af Hestemøllestræde, Sct. Annagade, Kongensgade og Havnegade, var på henvend 8 hektar. De helsingørske karmelitermunke eller hvidebrødre, som de også kaldes, opnåede hurtig pavelig stadfæstelse. Allerede året efter, den 16. oktober 1431, giver pave Eugenius IV sin tilladelse til »at der på et

Luftfoto af den østlige del af Helsingør med Karmeliterklosteret centralt placeret i bybilledet. Sydvest for klosteret ses det to-længede Karmeliterhus og syd herfor den store Sct. Olai Kirke.

grundstykke, jord og mark, som er skænket af Danmarks konge til dette formål, grundes et kloster af karmeliterordenen, med kirke, klokke og klokketårn og andre nødvendige bygninger til og bolig for brødrene«.

Byggeriet

Hvorledes etableringen og byggeriet som sådan forløb, ved man ikke ret meget om. Man har formentlig i begyndelsen klaret sig med et mindre kapel.

Egen teglgård

Men noget af det første munkene er gået i gang med efter etableringen har været opførelsen af én eller flere teglovne. Egen teglgård har været ganske uundværlig ved et så stort og omfattende teglstensbyggeri, som et kloster var. Karmelitermunkenes teglgård har ligget på arealet mellem byggepladsen og den nuværende Kongensgade. Stedet omtales som »Teglovnsbakken«, og et godt stykke op i tiden benævntes den østlige del af Kongensgade netop Teglovnsstræde⁵.

Ildsvåde

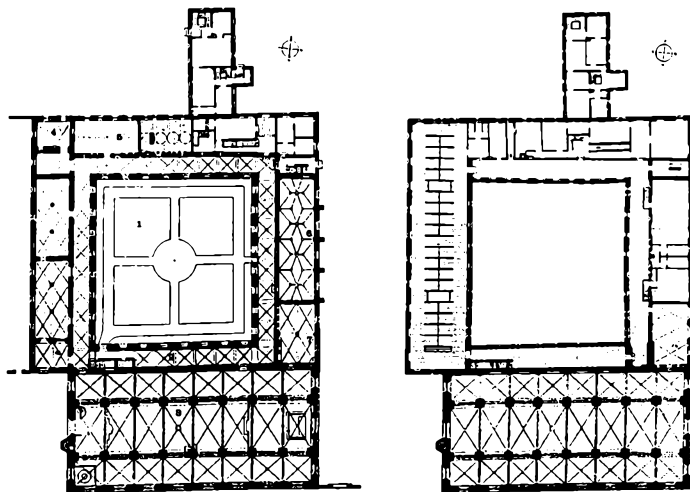
»Søndagen nest for palmesøndag« (22. marts) 1450 ramtes klosteret af ildsvåde. Selvom klosteranlægget næppe er brændt ned til grunden, har det været en overordentlig alvorlig situation for karmelitermunkene. Dette understreges af det kongebrev, som Christian den Første kort efter branden udstedte, og i hvilket alle gode mennesker opfordredes til at yde munkene al mulig hjælp og støtte i deres bestræbelser for at genopbygge og færdiggøre klosteret, »der nu er brændt i grunden for dem«. Opfordringen bar tilsyneladende frugt, idet byggeriet hurtigt synes at være kommet i gang på ny.

Karmelitermunkene synes navnlig at have satset på at fuldende deres kirke og sakristi, således at de kirkelige handlinger kunne påbegyndes. Herfra flød en væsentlig del af indtægterne⁶.

Færdiggørelsen

Endnu i slutningen af 1400-årene arbejdedes der på fuldendelse af kirken og klosteret. Men det var unægtelig også et meget omfattende og ambitiøst projekt, man var gået i gang med. Mens kirkefløjen i det store og hele synes at være fuldendt efter de oprindelige planer, taler bygningsarkæologiske forhold for, at man ved opførelsen af de tre andre fløje er gået noget videre end oprindeligt planlagt. Det firefløjede klosterkompleks har i det store hele stået færdigt omkring 1500. I alle tilfælde havde man i 1516 kapacitet til at påbegynde opførelsen af et hospital til »fattige syge udlandske skibsmænd og skibsfolk til ro, lise, hjælp og trøst«. Hospitalet udgjorde en del af det nuværende Karmeliterhus i Hestemøllestræde. Når munkene i 1530 afhænder deres teglgård til borgmester Sander Lejel, kan det måske tages som udtryk for, at man er færdig med at bygge⁷. Den lange byggeperiode til trods fremtræder anlægget særdeles helstøbt, og kun

Grundplanen over Karmeliterklosteret og Sct. Mariæ Kirkes nederste og andet stokværk. Fratergården (1), søndre korsgang (2), kirken (3), portnerrum (4), refektoriet (5), kapitelsalen (6), sakristiet (7).

Det ældste anlæg

ved en nærmere betragtning afsløres en lang række uregelmæssigheder, som hver for sig er væsentlige brikker til forståelsen af klosterets bygningshistorie.

Det må nok erkendes, at det er relativt lidt, der er tilbage af karmelitermunkenes ældste klosteranlæg, eller rettere af det som med sikkerhed kan henføres til tiden før branden i 1450. I virkeligheden er det også et spørgsmål om, hvor langt man egentlig var nået med byggeriet på dette tidspunkt. Det siges udtrykkeligt i Christian den Første's brev af 24. maj 1450, at klosteret kun er »begyndt at bygges«. Der kan dog næppe herske tvivl om, at klosteret har haft samme udstrækning som det nuværende anlæg, de enkelte bygninger har været mindre og formentlig uden korsgange. Man har fra begyndelsen stilet efter et klosteranlæg med grundmurede bygninger omkring en firkantet gård. Husene har ligget mere eller mindre uafhængigt af hinanden, forbundet af spærremure i flugt med ydermuren i de enkelte bygninger⁸.

Nordhuset

I nordfløjens sydmur ses i dag spor efter hvælvinger, dørsteder og vinduespartier svarende til en ældre korsgang med en anden fagdeling end den eksisterende. Midt for gjordbuen, mellem tredje og fjerde hvælvfag fra øst, har man således et stort, fladbuet dørsted. Sporene efter et tilsvarende dørsted kan ses i fratergangens østligste hvælvfag. Mellem 6. og 7. samt 8. og 9. hvælvfag findes desuden, men i et noget lavere niveau, to mindre fladbuede dørsteder. Kun det østlige af disse er i funktion og fører ned til en dyb kælder. Det andet dørsted må formodes at have haft en

lignende funktion, inden det blev tilmuret. En del af den oprindelige kælder må i så fald være blevet tilkastet. Gulvniveauet i fløjen har rimeligvis ligget noget lavere end det nuværende. Kælderens dybde, kælderdørenes placering og forskellige detaljer i nordmuren kunne tyde i denne retning. For denne antagelse taler samtidig det tilmurede dørsted i skillemuren mellem de to nordligste rum i vestfløjen.

De skjoldbuelinier, der ses efter de oprindelige eller planlagte hvælv, har i størrelse ikke været væsentlig forskellige fra de nuværende, men har haft vederlag og gjordbuer midt i disse. Sporene findes kun i 3.-7. fag fra øst, men kan meget vel have strakt sig længere på begge sider af disse fag. Under flere af hvælvingssporene ses forskellige vinduer eller lysslidser, ganske smalle, med skråfasede murkarme og foroven afsluttede med fladbuer eller trappestik. På nordsiden er en del af disse lysslidser ordnet i smalle fladbuede nicher⁹.

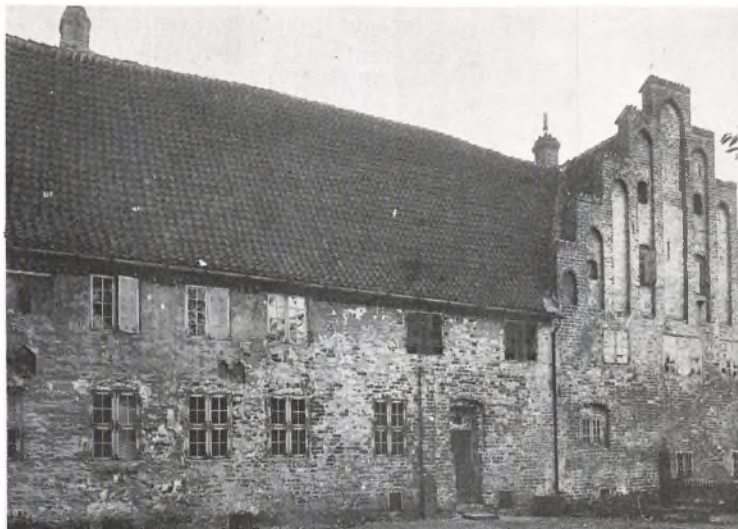
Den tilmurede åbning, der ses i det nordvestligste rum, og som ind mod den såkaldte Lazarussal har retvinklede lodkarme og fire skråfasede fladbuestik, har muligvis været anvendt i forbindelse med en lektorstol ved nordhusets vestgavl. Dette giver en rimelig forklaring på den høje placering af åbningen. Der kan næppe være tvivl om, at man i den svære mur står overfor den oprindelige vestgavl, som har flugtet med gavlen på kirken. En lodfuge på nordmurens yderside, 86 cm fra døren i vestfløjens nordgavl, angiver således tydeligt et hjørne.

Udstrækningen af nordhuset mod øst kan ikke bestemmes eksakt, da den østlige del er stærkt ommuret¹⁰. En lodfuge i østkanten af det næstøstligste hvælvfag er søgt tolket som et muligt hjørne, men da der som tidligere antydet i virkeligheden er tale om et dørsted, har nordhuset i hvert fald strakt sig forbi dette, muligvis længere, sådan at gavlen har ligget på linie med kirken¹¹. Øst for det omtalte dørsted ses endvidere resterne af en forholdsvis lavtbyggende, fladbuet åbning. Der er antagelig tale om en niche ud mod fratergangen.

Også i fløjens nordmur findes rester af det ældre nordhus, om end mere sparsomt, idet denne mur allerede i middelalderen blev stærkt ændret og ombygget. Hvor højt det oprindelige nordhus har været er vanskeligt at afgøre. Muligvis angiver det lille lisenagtige pillefremspring, der iøvrigt ikke findes magen til i klosteret, og som når op til underkanten af de øvre vinduer, den oprindelige højde¹².

Rimeligvis kan de tre fladbuestik øst for det lisenagtige pillefremspring, hvor det midterste buestik bryder en to stens bred

Nordfløjens nordvestlige hjørne inden restaureringen. Det lisenagtige pillefremspring angiver muligvis den oprindelige højde på nordhuset, mens en lodfuge omtrent ud for pumpen angiver den gamle vestgavl.

tilmuring, henregnes til det ældste nordhus ligesom de tre til fire skifter høje murblændinger, der er rester af vinduer med skråfasede karme. Det samme gør sig uden tvivl gældende for den store tilmurede åbning godt og vel halvanden meter fra den oprindelige gavl. Blændingen er i alle tilfælde ældre end de nuværende fire vinduer ind til Lazarussalen. I Lazarussalens nordvæg ses endvidere tre spareblændinger og en lysslids magen til den, som kendes i korsgangsmuren¹³.

Østhuset

Samtidig med nordhuset opførtes et østhus, og der kan i den forbindelse næppe være tvivl om, at den ældste del af kælderen under den nuværende fløj har været en del af det ældste østhus. Kælderen har oprindeligt kun omfattet et stort rum med et mindre kvadratisk aflukke i det sydvestlige hjørne med udgang gennem en døråbning fra øst. I modsætning til det yngre kælder-afsnit nord for den svære tværskillemur omtrent midt i den nuværende kælder er det oprindelige kælderrum karakteristisk ved de mange og tætsiddende vægnicher, både i langvæggene og gavlmurene. De små, højtsiddende kældervinduer er næppe samtidige med disse vægnicher, som de i flere tilfælde griber forstyrrende ind i. Endelig er murværket indtil vindueshøjde opmuret i et stenformat, der er betydeligt mindre end det, der ellers er anvendt i klosteret¹⁴.

Fra det lille aflukke har der i sin tid været adgang til et nu tilkastet kælderagtigt rum under det nuværende sakristi. Overdelen af dørstedet i kælderen ses i sakristiets nordvæg tæt over

gulvet. Skiftehøjden i dette murparti, som også er opført i det lille stenformat, passer ikke til sakristiets langvægge. Hvor langt kælderrummet har strakt sig mod syd kan ikke umiddelbart påvises, men muligvis helt hen til kirken. Det lille stenformat kan således følges et stykke i sakristiets vestvægs nederste skifter. Kælderens oprindelige udstrækning mod nord lader sig heller ikke bestemme nøjagtigt. Det lille stenformat kan ganske vist følges i nogle skifter over gulvet i korsgangen, men det er ikke muligt at fastslå et tydeligt hjørne¹⁵.

Det har formentlig fra begyndelsen været meningen, at østhuset og kirken skulle bygges sammen. Herfor taler fortandingen i kirkens udvendige nordøsthjørne samt over den sydligste af østhusets stræbepiller. En tilsvarende fortanding kan netop anes i ydermuren til østhusets korsgangsparti udfor jordbuen mellem tredje og fjerde fag regnet fra syd. Under den to stens brede jordbue står endvidere en smal murpille, der på den ene side er afbrudt af sakstimuren, på den anden side af Laxmanssalens vestmur, og er altså ældre end begge murpartier¹⁶.

Den brede jordbue mellem tredje og fjerde hvælv i korsgangen antyder ligeledes et spring i opførelsestid. Hertil kommer, at hvælvrribbene i de tre sydligste korsgangsfag er muret kantstillet, mens resten er muret på fladen.

Det har formentlig fra begyndelsen været meningen, at østhuset og kirken skulle bygges sammen. Under den to stens brede jordbue mellem tredje og fjerde fag i korsgangen ses rester af en murpille, der på den ene side er afbrudt af sakstimuren, på den anden side af Laxmanssalens vestmur, og altså ældre end begge disse partier. Der er med andre ord tale om østhusets oprindelige sydgavl.

Vestfløjen før restaureringen. Døren i gavlen gav adgang til Latinskolen, mens døren næsten helt oppe ved nordgavlen var indgangen til Helsingør almindelige Hospital. Se endvidere side 119 f.

Da sakristi og kirke med tilhørende korsgange er opmuret i forbandt, må de formodes at være opført samtidig. Endvidere har der fra begyndelsen været afsat et dørsted i kirkens nordøstlige fag, der har givet adgang til sakristiet. Det er iøvrigt den eneste dør ind til dette rum. Adgangen mellem korportal og østfløjens andet stokværk synes også at være planlagt fra starten. Sakristiet er dog næppe bygget før efter branden i 1450, men det kan ingenlunde udelukkes, at østvæggen med dens to spidsbuede vinduer er ældre.

Den lange murflugt, der findes i kirkens østgavl, østfløjens ydermur og nordfløjens østgavl, genfindes forsåvidt i kirkens vestgavl, skillemuren mellem vestfløjen og dens korsgang, og dens tidligere vestgavl i nordhuset.

Såvel vestfløjens skillemur som fløjens søndre gavlmur er muret ind på kirkens nordvesthjørne, hvor den nordligste blanding i kirkegavlen i øvrigt dækkes halvt af vestfløjens sydgavl, og følgelig er yngre end kirken. Rester af en fortanding viser dog, at skillemuren i det mindste har været forberedt, da kirkefløjen byggedes. Muren er på den anden side ældre end fløjens gavlmure og skillevægge, som alle er muret op mod denne, hvilket taler for at muren oprindeligt har været spærremur for fratergården. Hertil kan føjes, at muren kun har nedre stokværks højde, og at der såvel ved kirken som ved nordfløjen er store portagtige åbninger. Endelig svarer sporene efter dørsteder i muren ikke helt til de nuværende rum- og hvælvinddelinger i vestfløjen.

Skillemurens anselige tykkelse synes på en måde at være

Vestfløjen

mere berettiget ved en ydermur i en bygning end ved en spærremur i ét stokværks højde. De omtalte dørsteder i skillemuren og den svære skillevæg, der er muret op mod nordfløjens gamle vestgavl, men i forbandt med den nuværende vestmur, og som nærmest denne har været udstyret med en lavtsiddende døråbning, antyder da også, at der har stået en vestfløj, ældre end den nuværende. Men hvorvidt denne er opført før eller efter branden i 1450 må indtil videre stå åbent¹⁷.

Efter branden

Da byggeriet på klosteret blev genoptaget efter branden, kom kirke og sakristi til at nyde fremme på bekostning af de øvrige bygninger. Sakristiet havde, som tidligere nævnt, været planlagt fra begyndelsen og kunne således umiddelbart indpasses mellem østhuset og kirken. Vestvæggen i sakristiet blev forhøjet og bygget ind over østhusets sydgavl, som herefter blev nordgavl i sakristiet, og et overliggende forholdsvis fladloftet rum omdannedes til den nuværende »musiksal«. Samtidig opførtes den tilstødende korsgangs tre fag, hvor det sydligste blev underdel for et tårn. Det er antagelig det klokketårn, der omtales i pavebrevet.

Tårnet

Hjørnehvælvingen med retkantede kvartstensribber begrænses mod nord og vest af brede gjordbuer, som i andet stokværk har båret usædvanlig kraftige mure. Da øst- og vestmuren i tårnet er opmuret i forbandt med kirkens nordmur, må disse formodes at være opført samtidig. Antagelig er tårnarrangementet blevet opgivet samtidig med ombygningen af østfløjen omkring 1500. Senest på dette tidspunkt er der blevet rejst en tagrytter på kirkens rygning og muligvis også en på østfløjen.

Inden restaureringen var det muligt at iagttage forskellige detaljer i tårnpartiets murværk, som blandt andet viste, at andet stokværk havde været overhævet, og at tårnet i sin tid må have hævet sig over østfløjen i dennes lavere skikkelse. Overhælvningen af andet stokværk må i øvrigt rejse spørgsmålet om adgangen til de øvrige etager i klokketårnet. Tårnpartiet har dog næppe alene skulle tjene som klokketårn. Fra tårnets andet stokværk har der været adgang til kirken, muligvis et pulpitur. Et par bomhuller under det fladbuede dørsted antyder dette. Den fladbuede, faldede dør i tårnets vestvæg må forudsætte en form for øvre etage over den søndre korsgang. Der har formentlig været en lignende dør i nordmuren, så der har været forbindelse mellem den søndre og østre omgangs øvre etage. Et trappearrangement i den nordlige del af østfløjen har dannet forbindelsen mellem de overhævede korsgange og de øvre omgange. Muligvis har der også været et trappearrangement i fratergårdens sydvestre hjørne. Det er i det hele taget overordentlig vanskeligt at få klar-

Der er ikke meget tilbage af Karmeliterklosterets store tårn i det sydøstlige fratergangshjørne, men i andet stokværk er der tydelig spor efter dette.

lagt noget endeligt om hele det søndre korsgangsparti, der har været nedbrudt, da det kun er hjørnepillerne ved østre og vestre korsgang, der er oprindelige. Resten af korsgangspartiet er nyopført ved restaureringen i 1900-07¹⁸.

Sakristiet

Sakristiets indre har fra starten været overhvælvet med fire rektangulære krydshvælv. Den murede korspile midt i rummet, hvor hvælvenes jordbuer samles, har skråfasede led og er måske lidt yngre end vægpillerne, som har afbuede formsten, nemlig trekløver mellem rundstavled. I ydervæggen er der udsparet en række fladbuede gemmenicher. Resterne af en kamin er bevaret i rummets sydøstre hjørne. Helt efter sædvane ligger sakristiet fuldkommen isoleret fra den øvrige østfløj og fra korsgangen. Der har kun været forbindelse med kirken ad den tidlige omtalte dør i korets østligste fag. Ind mod sakristiet er dørstedet uhyre enkelt med fladbue og retvinklet fals¹⁹.

Musiksalen

Det fladloftede rum over sakristiet blev samtidig med ombygningen af fløjen omkring 1500 overhvælvet med tre langstrakte øst-vestgående krydshvælv med fladt spændte, svagt spidsede jordbuer og en tilsvarende helstens vægbue mod kirkemuren. Salen er iøvrigt det eneste hvælvede rum i klosterets andet stokværk. Både i øst- og vestvæggen er der en enkelt, forholdsvis lille niche. Væggen ind mod kirken har derimod tre store blændingsnicher, hvor der i den midterste findes en åbning²⁰.

Svarende til det tilbagespring, som kan iagttages i tårnmurvær-

Interiør fra sakristiet. Midt i rummet ses den murede korspille, der bærer de fire krydshvælv. I langmurene ses en række fladbuede gemmenicher. Tæt over gulvet anes det øverste af dørstedet i kælderen under Laxmanssalen.

ket, angiver den lille afsats over det højeste vægblændingsstik i kirkemuren antagelig en første bygningshøjde på sakristi, tårn og korsgang. Tagsporet i nordgavlen viser endvidere, at omgangen ikke var inddraget under tagfladen, og der har derfor kun været tale om en foreløbig afdækning af sakristiafsnittet, indtil resten af østfløjen kom til rejsehøjde. Hertil svarer sporene efter en fladloftet overdækning af »musiksalen«, og dens hvælv, der ikke er muret i forbandt med væggen, må henføres til omkring 1500, hvor østfløjen som nævnt blev forhøjet og ombygget²¹.

Musiksalens vinduer er væsentligt forskellige fra sakristiets to spidsbuede vinduer. Østvæggens sydligste vindue er forholdsvis smalt, fladbuget i spidst spejl og med retkantet karm. En stump savskifte ses i selve spejlet (blændingen). De to nordlige vinduer er langt større og bredere end noget andet vindue i klosteret og har skråfasede karmfals²².

Laxmanssalen

Laxmanssalen er i det væsentlige bygget over det tidligere østhus, og såvel vest- som østfacaden gør et ret ensartet indtryk, omend sidstnævnte må være noget fornyet i forbindelse med restaureringen 1900-07. Bomhullerne, der således ses på ældre fotografier, og som i øvrigt antyder, at dette murparti er opført i et stræk, er væk nu. Alle buestikkene, både spidse og flade, var uberørte før istandsættelsen, og de to nordre vinduer intakte. De to sydlige vinduespartier har derimod indgået i de to store gennembrud, der blev lavet ud til den tilbygning, som Helsingør almindelige Hospital lod opføre i 1753-54²³. Langskillemuren i

*Østfløjen med Helsingør
almindelig Hospitals til-
bygning fra 1753-54. Mel-
lem denne og klokkestab-
len ses sakristiets to spids-
buede vinduer. Ovenover
ses de tre karakteristiske
vinduer indtil musiksalen.
Se endvidere side 107 og
110.*

Laxmanspartiet er rimeligvis noget ældre end østfacaden, da de tilmurede dørsteder i øvre stokværk sidder så lavt, at de umuligt lader sig forene med Laxmanssalens hvælv. Hertil kommer, at dørstederne tilsvarende vanskeligt lader sig forene med salens vinduer. Fra anden side ved man, at Laxmanssalen og det overliggende rum må være bygget færdig i tiden 1493-1500. Den moderne ommuring af nordmuren i Laxmanspartiet gør det overordentlig vanskeligt at klarlægge dette murpartis forhold til nordfløjen. Begge de fladbuede dørsteder i nordmuren ville i dag give adgang til et trapperum, som i sin nuværende skikkelse er indrettet omkring 1900-07, men uden tvivl har der også i middelalderen været et trappearrangement på dette sted. Dette ses også af døren mellem fløjens øvre omgang og trapperummet. Indtil restaureringen fandtes der endvidere i tagværket over trapperummet en underbygning for en tagrytter, som muligvis i sin funktion har været af middelalderlig oprindelse. Over den lille afsats i muren ind mod Laxmanssalen ved siden af det øverste af de omtalte dørsteder, som iøvrigt på nordsiden omgives af en fals med vandret binderstik magen til dørene i øvre stokværk, er der endvidere en anselig, fladbuet blænding²⁴.

Da man omkring 1500 var færdig med østfløjen eller i hvert fald stod færdiggørelsen temmelig nær, må nord- og vestfløjen i det store hele også have stået færdige. Byggegangens relative kronologi er vanskelig at fastlægge for klosterets fløje, men enkelte holdepunkter kan dog påpeges. Nordfløjens fratergang

Trapperum

Kronologien i opførelsen

Vestfløjen

eller korsgang, som i hovedtrækkene svarer til klosterets øvrige korsgange, udmærker sig ved en langt rigere profilering af arkadebuerne. Profilen dannes af en trekløverformsten, hvortil der er føjet både en hulstav og en rundstav. Hulstaven findes i øvrigt kun magen til i kirkens vestre norddør. Noget afvigende er imidlertid de ydre buestik i den vestlige arkade, der har to halve trekløverled. Et enkelt halvt trekløverled forekommer også i den østlige arkadebue. Undersøges sammenbygningen mellem nord- og vestfløjen viser det sig, at nordfløjens korsgang først kan være opført efter den vestre, der på sin side forudsætter, at nordfløjens ældste del allerede på dette tidspunkt har været ført op i to stokværk. Vestfløjen må med andre ord være yngre end det gamle nordhus og rimeligvis samtidig med ombygningen af dette, men ældre end nordfløjens fratergang²⁵.

I korsgangen er der således i forlængelse af den vestre gårdmur en meget bred gjordbue, som bærer en tilsvarende skillemur i øvre stokværk, der foroven er afsluttet med en udkragende savnitgesims, som fortsætter ind bag nordfløjens øvre omgang²⁶. Hertil kommer, at skifterne ikke stemmer helt overens i selve gårdhjørnet, hvor vestfløjmurten fortsætter ind bag nordfløjmurten²⁷. I øvre stokværk kunne det derimod se ud, som om der var opnået forbandt. Skiftehøjden passer heller ikke i nordre korsgang, hvor der er en lodfuge under det vestligste hvælvingsvederlag. Fugen skyldes muligvis en fortanding, som alligevel ikke er blevet benyttet²⁸.

Hvorvidt den nuværende vestfløj også er fuldt opført på dette tidspunkt, eller man har nøjedes med en foreløbig afdækning af korsgangens øvre del, er uvist. At den vestre langmur er opført i et stræk, kan der næppe være tvivl om. Murstensmålene synes overalt at være ensartede, ligesom vinduerne er ret ensartet fordelt i langmuren.

I nedre stokværk er de spidsbuede med løber prydstik, i øvre stokværk som sædvanlig fladbuede. Der er tilstræbt en vis farvevekslen mellem lyse og mørke sten i stikkene. På den nordlige del af vestfacaden er der i modsætning til de øvrige facader i klosteret, bortset fra kirkens sydmur og et enkelt sted på østsiden mellem de to sydligste vinduer ind til »musiksalen«, gjort forskellige mere eller mindre fuldstændige tilløb til rudeværksmønstre af mørke bindere. Sydgavlen synes i øvrigt at have noget slægtskab med kirkens vestgavl i blændingernes gruppering. De cirkel- og elipseformede blændinger er således indskrevet mellem højblændingernes spidsbuer og spidserne af tvillingbuerne. I modsætning til de andre gavle har sydgavlen en gennemløbende

udkragende »sålbænk«. Den enklere nordgavl, med lodrette spidsbuede blændinger, er delvis bygget ind over en del af det gamle nordhus²⁹. Selvom vinduerne i den bemærkelsesværdige blændingsdekoration i gårdfacadens sydlige del er noget smalle end de vinduer, der iøvrigt indgår i fløjens andet stokværk, er der næppe tale om en aldersforskel. Skifterne i muren er gennemløbende, og der ses ingen øgninger. Gårdmuren fortsætter mod syd med en bred jordbue over mod kirkemuren, og i øvre stokværk går muren ligeledes igennem til kirken³⁰. Samtlige rum i vestfløjens nederste stokværk er overhvalvet. Hvalvene er tilstræbt ensartede rektangulære med retkantede ribber som i fratergangen. Enkelte ribber er dog delvis profilerede. Fra syd til nord er rummene på henholdsvis 1, 3, 3, 1 og 1 fag, hver med et stort, spidsbuet vindue mod vest. Gennem en fladbuet, retvinklet, profileret dør er der adgang fra kirkepladsen til det sydligste rum, der gennem flad- og spidsbuede døre står i forbindelse med fratergården og fløjens to store sale, der hører til de største hvalvede klosterrum i Danmark. De seks hvalv i den sydligste sal hviler på to firekløverformede piller på en rundmuret base. I den nordlige pillesal er pillerne korsformede og uden base. Tværvæggene er som tidligere nævnt hverken i forbandt med langskille-muren eller ydermuren mod vest. De to enfags rum, der følger efter pillesalene, afviger i deres opbygning lidt fra de øvrige rum i denne fløj. Gavlrummet er muligvis overhvalvet senere end de øvrige rum, hvad opmuringen og kalkmalerierne, der er meget lig dem, som findes i »musiksalen«, kunne tyde på, men også det forhold, at hvalvingerne griber forstyrrende ind i en oprindelig niche i den tykke tværmur, kunne tyde i samme retning. En ejendommelig bræddebeklædt, tragtformet åbning ind mod naborummet tolkes sædvanligvis som en taletragt og antyder dermed en middelalderlig indgang til klosteret foruden den nuværende i det nordvestlige hjørne. Den smalle, tilmurede dør vest for taletragten, tæt op ad vestmuren, har muligvis haft forbindelse med en sådan indgang i fløjens næstnordligste fag. En dør i gavlrummets nordvæg fører ud til den nuværende præstegårdshave.

I den tykke tværvæg forbinder en stor, bred spidsbuet åbning i dag gavlrummet med naborummet, der åbner sig til klostergangen med en bred, fladbuet åbning. Denne må i slutningen af middelalderen have været delvis tilmuret, såfremt kalkmaleriet, forestillende St. Catharinas Trolovelse, over buesticket i fratergangen har været fuldstændigt³¹. Arkaderne i vestfløjens gårdfacade er indbyrdes noget forskellige, om end de alle har trekløverformsten i retkantede åbninger. De fem nordlige arkader har

Den sydlige del af vestfløjen set fra fratergården, mens denne var under restaurering. Store dele af gårdmuren blev fornyet ved den lejlighed. Yderst til venstre blev en helt ny søndre fratergang opført.

ge, om end de alle har trekløverformsten i retkantede åbninger. De fem nordlige arkader har prydløberskifte over buerne, de tre søndre har derimod rulleskiftestik, som stumper noget om buefoden³².

Fløjens andet stokværk har udgjort en helhed, da langskille-muren ikke er ført op over nederste stokværk. Der findes heller ikke spor efter skillevægge. Om adgangen til andet stokværk i den helt overhævede vestfløj har været ad den nordre, øvre omgang og senere også ad den søndre omgang med trappen i nord-østhjørnet som eneste forbindelse mellem nederste og øverste stokværk, eller fra et trappegalleri i fratergården, hvor den mærkværdige blændingsdekoration i gårdfacaden nærmest kirken kunne tænkes at være resterne fra et sådant, lader sig vanskeligt afgøre. Lignende kendes fra Helligåndsklosteret i Ålborg og fra Dominikanerklosteret i Ribe. Franciskanerklosteret i Ystad havde en ydre trappe af sten³³.

Nordfløjen

Såvel nordfløjens korgang som gårdfacadens andet stokværk gør indtryk af at være opført i en støbning. Særegent i forhold til de øvrige vinduespartier i klosteret er vinduerne i øvre stokværk udført med indvendige »bænke« i dukkeformat, kun to skifter høje³⁴.

Den række vinduer, der på nordsiden vest for udløberfløjen griber ind i savsnitsgesimsen, hører uden tvivl til fløjens yngre

Der eksisterer desværre ikke ret mange fotografier fra den store og omfattende restaurering af Karmeliterklostret 1900-07, men hér er et fra vestfløjens stueetage. Se endvidere side 112-113.

del. Vinduerne er spændende, forsåvidt at murkarmene er af formsten med dobbelt afrundet profil, og i blændingernes trappepuredede øvre afslutning er der små buestik, mindende om fyldholter. Sidstnævnte genfindes ikke andre steder i klosteret, men dog øverst i kirkens vindeltrappetårn³⁵. De fladbuede vinduer i de karakteristiske tvillingtagstiksspejle, der ses nedenfor denne vinduesrække, hører som tidligere nævnt ligeledes til fløjens yngre del. Lignende vinduer har indgået i den østre del af fløjen. De dobbelte tagstik (spærstik) indgår også på forskellig vis i fløjens kamtakkede østgavl. Gavlen er prydet med langagtige blændinger, foroven afsluttede af konsolbårne, vinkelstillede sten. Det er et motiv, der også forekommer i kirkens imponerende østgavl³⁶. Det smalle, fladbuede vindue i spidsbuespejl i østgavlens nordre del er placeret mellem stue og første sal, hvilket kunne tyde på en noget anden vindues-og etageinddeling end den nu gældende³⁷.

Østfløjen

Hvorledes forholdet har været mellem denne og østfløjen kan ikke umiddelbart klarlægges, idet dette hjørneparti ved hovedstandsættelsen blev stærkt restaureret. Da det udvendige murværk i nordfløjens østgavl og østmuren i Laxmanspartiet er meget ensartet, såvel i opmuringen som i stenmaterialet, kunne det tyde på, at dette afsnit er opført samtidig. Derfor taler endvidere det forhold, at den nederste søndre kamtak på østgav-

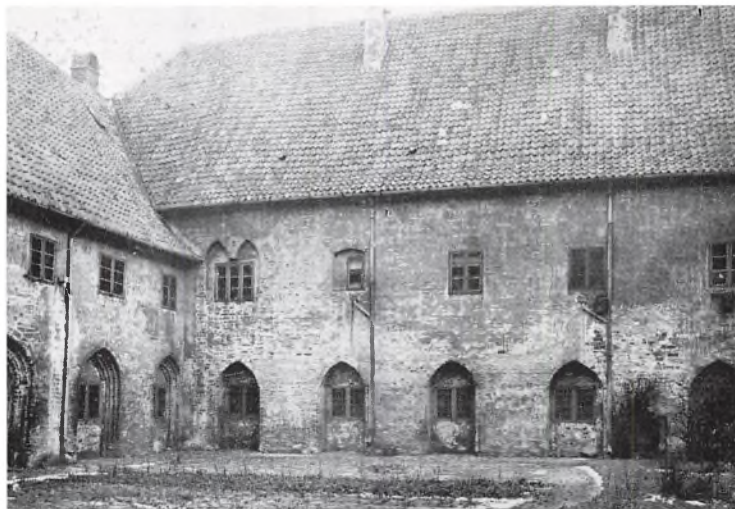
len, i forbindelse med forhøjelsen af Laxmansafsnittet, er muret sammen med dette. Men det er også tænkeligt, at der i denne forbindelse kun er tale om en ombygning af østgavlen³⁸.

Østfløjens gårdfacade er i sin nuværende skikkelse højere end de andre gårdmure, hvilket selvfølgelig hænger sammen med den tidligere omtalte ombygning af Laxmanspartiet, hvor der blev bygget 16-17 skifter til i højden. De to forholdsvis lavtsiddende, tilmurede dørsteder over Laxmanssalen antyder, at der allerede før ombygningen af dette afsnit eksisterede eller var under opførelse en korsgang og en omgang her. På den anden side er den østre korsgang tydeligt yngre end nordfløjen. Sidstnævnte er således muret op til det gamle østhus, (i hvertfald for det nedre stokværks vedkommende), ligesom den østre korsgangs ydermur skærer den nordligste arkade i nordfløjens korsgang.

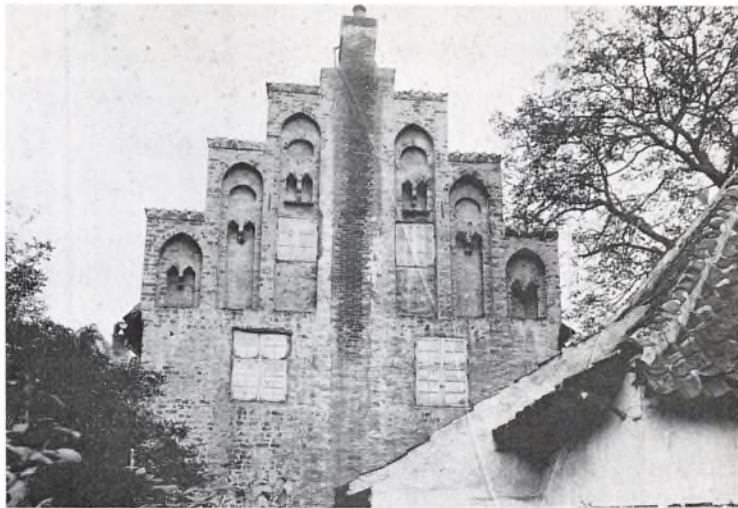
Den østre fratergang er, som tidligere nævnt, ikke rejst i et stræk. Man er startet i syd nærmest kirken. Her er to af arkadebuerne udført med rundstave og trekløverprofiler. Man er imidlertid kun nået op til buefoden, hvorefter der er gjort brug af tresidede midtprofiler og affasede hjørner ligesom i gangens øvrige arkadebuer.

Den lille, fladbuede døråbning mellem østsidens to midtarkader har formentlig oprindelig været den eneste adgangsmulighed til fratergården. Den vestligste arkadeåbning i den søndre korsgang er derimod lavet i forbindelse med klosterets istandsæt-

Den nordøstlige del af fratergården inden restaureringen. Selvom arkadebuerne er tilmurede, er det tydeligt, at buerne er langt rigere profileret i den nordre korsgang end dem i den østre, som da også er yngre. Østfløjen blev forhøjet med 16-17 skifter i slutningen af 1400-årene.

Nordgavlen på udløberfløjen mod nord er nær beslægtet med vestfløjens sydgavl. Ligesom i nordfløjens østgavl er der gjort rig brug af konsolbårne, vinkelstillede sten som afslutning af blændingerne, hvilket kunne tyde på en vis samtidighed mellem gavlene.

Udløberfløjen mod nord

telse. I andet stokværk er der tilløb til en vis facadekomposition. Mod nord er to af vinduerne således samlet under tvillingspidsbuer, i syd under et fælles rundbuet spejl. Også det næstsydligste vindue er tvillingdelt, men almindelig fladbuet³⁹.

Udløberfløjen mod nord, i dag præstegård for Sct. Marie Kirke, er bygget vinkelret ind på nordfløjen uden forbandt og følgende yngre end denne. Med undtagelse af det karnapagtige trappehus er der kælder under hele den to stokværk høje fløj. Mod nord afsluttes udløberfløjen af en kamtakket blændingsgavl, der er nært beslægtet med vestfløjens sydgavl. Ligesom i nordfløjens østgavl er der gjort rig brug af konsolbårne, vinkelstillede sten som afslutning af blændingerne, hvilket kunne tyde på en vis samtidighed mellem gavlene⁴⁰.

Vestsiden må være stærkt rekonstrueret. Ældre fotografier viser, at denne inden restaureringen var gennembrudt af tætsiddende vinduer af yngre dato. De nuværende vinduer har i nederste stokværk løberskifte over buestikkene i modsætning til de små salsvinduer i andet stokværk, som har rulskiftestik, hvor lyse og mørke sten veksler regelmæssigt. Det samme er tilfældet i gesimsens udkragende savskifte. Sandsynligvis er der tale om to byggeperioder for udløberfløjen. På nordgavlen ses en øgning mellem ældre og yngre murværk, hvor det yngre murværk er karakteriseret ved de ret store vinduer, der er anbragt i rektangulære blændinger, hvis overkant består af et binderskifte. Da samme motiv er anvendt udvendig på Laxmanssalens nordvæg og i Karmeliterhusets ældste del, må det være rimeligt tidsmæs-

Nordfløjens kamtakkede østgavl. Gavlen er prydet med langagtige blændinger, foroven afsluttede af konsolbårne, vinkelstillede sten. Det er et motiv, der også forekommer i kirken imponerende østgavl.

sigt at henføre ihvertfald gavlen til begyndelsen af 1500-årene. Samtidig med nordgavlen er i det mindste størsteparten af østsiden, hvis nordre del har vinduer af samme type som gavlen og samme forbandt. Syd for trappehuset er foruden en høj, smal, tilmuret dør med højtsiddende tærskel en rå kampesten, som efter tradition har været bestemt for en vippebrønd. Stuevinduet ved siden af dørstedet er formentlig ligesom vestmurens en rest af det ældre hus⁴¹.

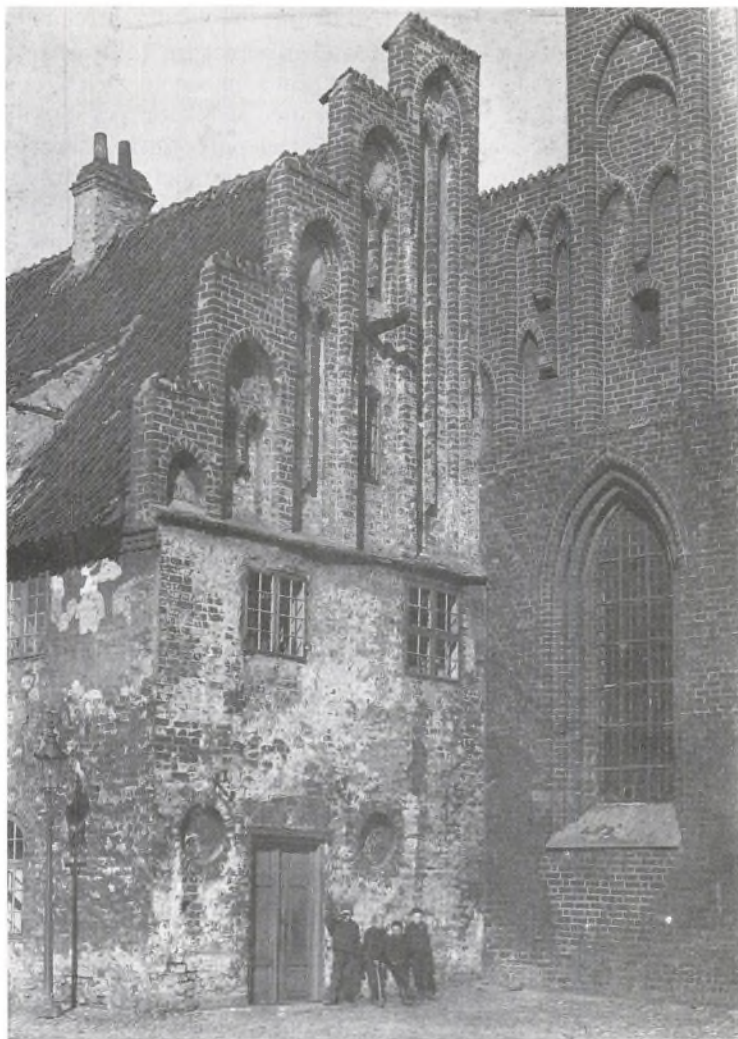
Huset mod øst

Øst for hovedanlægget, omtrent i forlængelse af nordfløjen, har man endvidere en lille fritliggende bygning i en etage. Den er ligesom resten af det senmiddelalderlige klosterkompleks opført i munkesten, lagt i såkaldt munkeskift. Der er spor af større og mindre, fladbuede åbninger i begge galvpartier.

Indgangen til
klosteret

Placeringen af klosterets hovedindgange må være af afgørende betydning for en vurdering af den oprindelige anvendelse af de mange forskellige rum. Anlæggets orientering og beliggenhed i byplanen gør det naturligt at søge en eller flere indgange på den vestlige side af klosteret. Portalen i vestgavlen må i denne forbindelse naturligt opfattes som hovedindgangen til kirken, der ligger ud for Sudergade, der ihvertfald et godt stykke op i 1500-årene har dannet bygrænse mod nord. Hvorvidt døren i vestfløjens sydgavl er oprindelig, som tidligere antydnet, eller lavet, da vestfløjen blev indrettet til latinskole, er vanskeligt at afgøre. Døren har i så fald ligget ud for den kirkerist, der antagelig har ligget ved østgavlen af Karmeliterhuset i Hestemølle-

Vestfløjens sydgavl er muret ind på kirkens nordvestlige hjørne, hvor den nordligste blænding dækkes halvt og følgelig er yngre end kirken. Gavlen synes i øvrigt at have noget slægtsskab med kirkens vestgavl i blændingernes gruppering. De cirkel- og elipseformede blændinger er således indskrevet mellem højblændingernes spidsbuer og spidserne af tvillingbuerne. I modsætning til de øvrige gavle har den endvidere en gennemløbende, udkragende sålbænk.

stræde, uden at dette som sådan kan tillægges nogen særskilt betydning. I kirkegårdsmuren mod Sct. Annagade har der efter alt at dømme været to »riste«, en ud for Sudergade og en nordligere omtrent ud for klosterets nordfløj. Der eksisterede da også indtil omkring 1900 en dør i vestfløjens andet fag fra nord. Hvorvidt døren er af middelalderlig oprindelse eller lavet i forbindelse med indretningen af Helsingør almindelige Hospital i nord- og østfløjen skal være usagt, men sammenholdt med de noget ejendommelige byggeforhold i de to nordvestligste rum er det sand-

Bygningernes
funktion

synligt, at der oprindeligt har været en indgang til klosteret her⁴².

Stadfæstelsesbrevet fra 1431 nævner intet om klosterbygningernes funktion som sådan. Det siges ganske vist, at der skulle bygges kirke med klokketårn og klokke samt andre nødvendige officiner til brug og bolig for brødrene (*domus cum ecclesia campana campanili et aliis necessariis officinis pro usu et habitatione fratrum*), men der er tydeligvis tale om en fast formular fra det pavelige kancelli, og nogenlunde enslydende er stadfæstelserne for ordenens øvrige klostre i den danske provins. Det er heller ikke mange oplysninger, der i denne henseende kan udledes af ordenens regler. Men i de tidligste regler siges det dog, at enhver broder skal have sin egen celle, og at kirken skal være »construatur in medio cellularum«. Endelig skal priorcellen være placeret ved siden af klosterets indgang eller indgange. Det vil da være nærliggende at opfatte de såkaldte pillesale i vestfløjen, midt mellem de to »hovedindgange«, som priorboligen. Med erindring om klosterets nordvestligste rum med den såkaldte taletragt er det endvidere rimeligt at opfatte dette rum som portnerrum, idet senere regler taler om et særligt embede som portner⁴³.

Priorcelle og
portnerrum

I »Constitutiones Fratrum Ordines Beatæ Mariæ de Monte Carmeli«, som udfærdiges i 1324, omtales endvidere kapitelsalen, sakristiet, biblioteket, refektoriet og dormitoriet, der skulle være opdelt i enkeltceller, men alle uden yderligere kendetegn. Fængslet (*carcer*) er iøvrigt det rum, som hyppigst omtales i bestemmelser. Ved generalkapitlet i 1342 indskræpes det endvidere klostrene at drage omsorg for, at der indrettes et fængsel i deres kloster. Det er utvivlsomt et *carcer*, man genfinder i det lille kvadratiske aflukke i den sydlige del af kælderens under Laxmanssalen.

Fængslet

Sammenligningsmaterialet fra andre karmeliterklostre er uhyre sparsomt, og det er ikke muligt på dette grundlag at udskille en særlig karmeliterarkitektur eller byggeskik. Ordenens klostre har store lighedspunkter med andre tiggermunkeordener. Karmeliterklosteret i Helsingør passer fint ind i billedet af et typisk vesteuropæisk tiggermunkekloster, og tolkningen af de enkelte rums funktioner bygger da også i høj grad på dette grundlag⁴⁴. Men det er i denne forbindelse ikke utænkeligt at forbilledet i virkeligheden skal søges i Østersøområdet.

Placeringen af priorcellen, portnerrummet og fængslet i det helsingørske kloster er allerede antydet. Med hensyn til de øvrige klosterrum kan der næppe herske tvivl om, at det nuværende sakristi, hvortil der kun er adgang fra kirkens kor, også dengang

Sakristi

Østfløjen med den nu nedrevne tilbygning. Bomhullerne i Laxmanspartiet forsvandt ligeledes ved H. B. Storcks restaurering. Se endvidere side 110-111.

Kapitelsal

Dormitoriet

Bibliotek

Refektoriet

har fungeret som sådan, er det nærliggende at opfatte den såkaldte Laxmanssal som kapitelsal. Næst efter kirken, med det tilhørende sakristi, er kapitelsalen det mest betydningsfulde rum i klostrene og ligger i reglen i østfløjen. Sædvanligvis er dormitoriet placeret over kapitelsalen, og dette kan også meget vel have været tilfældet her. Brødrenes soverum kunne på den anden side også tænkes at have været indrettet i vestfløjens andet stokværk, hvor der som nævnt ikke findes spor efter murede skillevægge. Biblioteket kan ikke umiddelbart stadfæstes, men som en central og skattet del af klosteret er den såkaldte musikstue en nærliggende mulighed. Det store rum ved siden af biblioteket kan i så fald udmærket tænkes at have været udstyret med celler til brødrene og ikke som tidligere nævnt som dormitorium.

Tilbage af det egentlige klosteranlæg står nordfløjen samt udløberfløjenes mange rum. Den oprindelige ruminddeling i nordfløjens nedre stokværk lader sig ikke længere påvise, da denne er meget stærkt omdannet. Alle nuværende skillerum er opført ved restaureringen. Kun mod vest er det muligt at fastlægge udstrækningen af et enkelt større rum. Rummet, der er med fladt bjælkeloft og båret af en egetræsstolpe, benævnes i reglen refektoriet eller Lazarussalen efter den malede udsmykning. I tilknytning til refektoriet har der rimeligvis været køkken, bryggers samt forskellige forrådsrum.

Fløjens andet stokværk kunne tænkes forbeholdt novicerne,

Bolig for
»prior provinciales«

der antalmæssigt næppe har været brødrene underlegne.

Det fritliggende stenhus øst for selve hovedanlægget kan muligvis sættes i forbindelse med det forhold, at det helsingørske kloster på et tidspunkt har fungeret som hovedsæde for Dacia-provinsen, og dermed tillige har skullet huse prior provincialis.

Restaureringen af Karmeliterklostret stod på i årene 1900-07. Her er murerne fotograferet på stilladset i 1904.

Noter:

- ¹ Karmeliterklosterets bygningshistorie, som den fremtræder i denne noget forkortede artikel, er mere deskriptiv end analyserende, hvilket først og fremmest skyldes mangelen på en egentlig bygningsarkæologisk undersøgelse. Udover egne iagttagelser bygger artiklen i vid udstrækning på Chr. Axel Jensens manuskript Helsingør Karmeliterkloster. Arkitekturhistoriske undersøgelser. Nationalmuseets 2. afd. (C.A.J. min paginering), Vilhelm Lorenzen: De danske Karmeliterklostres Bygningshistorie, Kbh. 1924 (V.L.) samt et utrykt arbejde af Thomas W. Lassen. Endvidere har »Studierejser af Kunstakademiets elever, foretagne under Hans J. Holms vejledning, IV, Kbh. 1904, bl. 1-12 Sct. Marie Kloster i Helsingør samt Tegninger af Ældre Nordisk Arkitektur, 6. samling 1. række, Kbh. 1915, bl. 1-20, Sct. Marie Kirke og Kloster i Helsingør været anvendt.
- ² I »Petri Olai annales danici« hedder det således under året 1425 »habuerunt Predicatores locum Helsingore«, hvilket er blevet taget til indtægt for, at der allerede da var grundlagt et dominikanerkloster i byen, og dette kunne for så vidt undersøttes af det pavelige stadfæstelsesbrev for dominikanerklosteret fra 1451, hvor det hedder »quod crissimus in Christo filius noter Ericus Rex Dacie zelo deuotionis accensus«. Klosteret skulle med andre ord være grundlagt af kong Erik af Pommern. Dette er imidlertid i klar uoverensstemmelse med ordlyden i det bevarede stiftelsesbrev fra 1441, hvor det er Christoffer af Bayern, der er donatoren. Bemærkningen i »Petri Olai« hentyder muligvis blot til, at dominikanerne har erhvervet jord i byen i 1425. Artikel af Carl Neergaard: Bidrag til Danmarks Klosterhistorie i Kirkehistoriske Samlinger 4 rk. 1889-91 p. 58. (C.N.). Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden bd. I p.216 og bd. II p.25, 34 (L.P.). Danmarks Kirker II, Frederiksborg Amt p.538 (Kirkeværket).
- ³ Reformationen var som sådan næppe formelt gennemført, før kong Christian den Tredje skænkede hele sortebrødreklosteret »med tiliggende huse, jorder, kirkegård, bildgård, kirke, søffenhus, bryggers, bagers og alle andre huse der udi klosteret, ligeledes og teglgård, teglovn, mølle og al anden grund til byen«, der skulle sørge for at indrette et hospital i selve klosteret. Sortebrødreklosteret lå i det område, som endnu i begyndelsen af dette århundrede benævntes »Gl. Kloster« - i dag Munkegade, Gråbrødrestræde, Klostergade og Klosterhaveplads - eller som det lyder i en samtidig beskrivelse »Sønden ved byen udenfor Graven indtil adelvejen på alle sider omkring liggende«. Med dette i erindring er det nærliggende at opfatte den lille indhegnede bebyggelse med den karakteristiske tårnlignende bygning, der ses vest for »Strømmen«, altså udenfor »Grøften«, på Resens bykort fra 1658, som resterne af Sct. Nicolai Kloster. Dette harmonerer imidlertid dårligt med de topografiske oplysninger, der kan uddrages af Helsingør almindelige Hospitals skøder og regnskaber. Her siges klosteret konsekvent at ligge nord for Stengade på en grund mellem Fiolgade og »Grøften«. Forklaringen på uoverensstemmelsen i placeringen af klosteranlægget i forhold til det omtalte vandløb skal muligvis søges i en tidlig regulering og forlægning af vandløbet. Det kan således meget vel tænkes, at sortebrødrene kort efter overtagelse af grunden har fået omlagt en del af »Graven«, således at den på det nedre løb kom til at gå vest om selve klosteret. Herved fik klosteranlægget en tættere samhørighed med resten af byen og dermed også en vis beskyttelse. Det har i denne forbindelse været mindre væsentligt at haverne fortsat lå udenfor »Graven«. Set i sammenhæng med de grøfter, som brødrene i kongebrevet havde fået tilladel-

se til at hegne deres jorder med, kan forlægningen af »Graven« næppe have været særlig overvældende.

Den grund, Christoffer af Bayern i 1441 skænkede sortebrødrene til anlæg af kloster, teglgård, have m.m., har været af en ganske anseelig størrelse. Mod syd har den sandsynligvis nået ned til strandlinien. Det er antagelig sortebrødrenes teglgård, der er fundet på det flade terræn mellem det nuværende Svingelport og Stengade 4. Tegloven har med sine fire indfyngningskanaler været gravet ind i brinken. Mod selve byen har klostergrunden været afgrænset af Fiolgade og Skyttenstræde. Hvor langt den har strakt sig mod vest og nord lader sig ikke afgøre. Det er dog næppe helt urimeligt at placere vestskellet ved foden af de tilgrænsende bakker. Med sine mange gårde og haver, hvor der blandt andet dyrkedes æbler, humle og kål, kan klostergrunden meget vel have omfattet jordarealerne helt op mod Sudergade.

Hvordan etableringen af klosteret er forløbet, kan der kun gisnes om. I tiåret mellem det kgl. gavebrev og den pavelige tilladelse til anlæggelsen af klosteret har sortebrødrene antagelig klaret sig med et mindre kapel, medens det økonomiske grundlag blev skabt. Endnu i slutningen af 1400-årene var der byggearbejder i gang på klosteret.

Kirke og kloster har uden tvivl ligget på den sydøstlige del af grunden rimeligt nær byens hovedgade, Stengade, og den øvrige bebyggelse. De mange skeletfund, der er gjort på Stengadegrunden mellem Fiolgade og Klostergade indikerer beliggenheden af sortebrødrenes kirkegård. Kirken, der har hørt til de sydøstligste bygninger i klosterkomplekset, har utvivlsomt ligget nordvest for kirkegården. Hovedindgangen til klosteret har været ad den nuværende Munkegade fra Fiolgade. Nord for denne lå helt ind i 1700-årene et hus, der kaldtes »Ringeporthuset« eller »Ringeporten ved Nilaus«. Hvorvidt der har været flere indgange må stå hen i det uvisse. I gavebrevet siges det blot, at der kunne laves »indflucht og udflucht« efter behov.

Middelalderlige bygningsrester er udgravet i gården til Fiolgade 5. Endvidere er der frembragt et kraftigt kampestensfundament tværs over Munkegade nær det sydøstlige hjørne af den lille og særprægede karré mellem denne gade og Gråbrødrestræde. Det er i denne forbindelse nærliggende at sætte disse fund i forbindelse med klosteret, og at man i de nuværende bebyggelse her genfinder en del af klosterkompleksets grundplan. En endelig bekræftelse må vente på en arkæologisk undersøgelse af området. Også længere mod nordvest skulle der være fundet middelalderlige bygningsrester.

Klosterbygningerne blev utvivlsomt omgående taget i anvendelse til hospital, men det blev hurtigt for lille. Da hospitalet overflyttedes til det tilsyneladende noget større Karmeliterkloster, blev de tomme bygninger og de ledige haver lejet ud, fortrinsvis til håndværkere, heriblandt Blazius Pottemager, der lejede den tidligere kirke for 24 mark årlig. Rester fra hans produktion er fremdraget i Fiolgade 5. Flere af ejendommene blev med tiden solgt, ligesom en del blev revet ned. I 1560'erne brød man således mursten løs i klosteret, og 21 læs blev ført over til rådhusgården i forbindelse med det byggeri, der var i gang på rådhusets kælder. Og når det i 1587 hedder, at det gamle stenhus udi Sct. Nicolai Kloster er nedrevet, er det rimeligvis klosterkirken, der menes.

L.P. I p. 141-42, L.P. II 34, 49. Kirkeværket p. 58.60, 538.40. Helsingorandum Diplomatarum nr. 15, 39.

⁴ Set i forhold til det middelalderlige Helsingør har gråbrødrenes kloster ligget relativt afsides, også i forhold til de to andre klostre der ganske vist blev anlagt noget senere, men de var dog indeholdt i byplanen, omend også

henlagt til udkanten så dog tæt ved de to adelveje Stengade og Sct. Annagade. Sct. Anna Klosterets lidt afsides beliggenhed skal muligvis ses i lyset af den flytning af byen, som utvivlsomt har fundet sted, og som antydes i Erik af Pommerns købstadsprivilegier af 1426.

Om franciskanerne eller gråbrødrene, som de populært kaldtes efter deres karakteristiske grå dragter, ved man for så vidt kun, at der i 1420 grundlagdes et franciskanerkloster i et Sct. Anna Kapel. at kirken indviedes Sct. Vincentsdag (22. januar) 1427, og at kong Hans i 1495 fik pavelig tilladelse til at reformere klosteret ved at uddrive konventualerne og indsætte (-føre) observanterne. Disse fik samme år mulighed for at udvide kloster og kirke med en klokke, et lille klokketårn, dormitorium og refektorium. I virkeligheden en ganske omfattende og gennemgribende ombygning af klosteranlægget. Brødrene havde da også nogle år forinden modtaget et gavebrev på 100 mark lybsk til klosterets bygning og forbedring. Gavebrevet, der var udstedt af høvedsmanden på Krogen Slot, Poul Laxman, var behæftet med den forpligtigelse, at brødrene daglig skulle holde en messe for hans sjæl. Et tilsvarende beløb og på samme betingelse tilflød iøvrigt de to andre klostre i byen.

Det har efter alt at dømme været et stort og velstillet kloster, gråbrødrene i al hast forlod i 1537. Ved opførelsen af »Slotsgården« omk. 1965 skal der i følge S. K. Petersen være påtruffet nogle svære murpartier af munkesten, hvoraf enkelte var nærmest kvadratiske. Da fundet ikke er blevet anmeldt og dermed undersøgt, kan det ikke med sikkerhed afgøres, om der virkelig er tale om Sct. Anna Kloster. Det synes dog rimeligt at antage dette ud fra beliggenheden. Klæder og fødevarer måtte brødrene tage med sig, mens brygge- og bageredskaber samt kirkens klenodier og ornamentter skulle optages i et inventarium og holdes »tilstede« af lensmanden. Hvorvidt dette også blev opfyldt tilfulde er nok mere tvivlsomt. Seks kalke og diske samt en del bøger dukkede først op ved behandlingen af et privat bo 34 år senere. Kalkene og diskene blev overdraget Helsingør almindelige Hospital, mens bøgerne blev givet til latinskolen og kirken. En af bøgerne, Johannes Duns Scotus: Super secundo libro Sententiarum, ed. Thomas Penketh. Venezia. Johannes Herbort for Johannes de Colonia et socii, 22. november 1481, findes nu i Det kongelige Bibliotek. Kalkene blev alle solgt, og pengene sat på rente til de fattige i hospitalet til gavn og bedste. En af kalkene erhvervedes iøvrigt af Sct. Olai Kirke.

Gråbrødreklosteret blev antagelig revet ned kort efter, at munkene havde forladt det. Det blev i alle tilfælde pålagt lensmanden at sørge for nedbrydningen af anlægget. Når Hans Paaske i 1576 fik akkord på at nedbryde et gammelt stenhus i Lundehave, er der uden tvivl tale om en rest af gråbrødreklosteret. En del af materialerne har formentlig fundet anvendelse ved opførelsen af det kongelige lysthus i Lundehave og vel også ladegården, der lå nærmere byen. Endnu i 1640 omtales materialer fra Sct. Anna Kloster til brug ved kongelige byggeforetager.

⁵ L.P. I 138. 437.

⁶ Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv, bd. IV, Kbh. 1866-70, tillæg p.4. nr. 2 24/5-1450. Kirkeværket p.290, 305. Datoen 17. maj 1450 på side 305 er forkert, da søndag før palmesøndag forveksles med søndag før pinsedag.

⁷ Helsingorandum Diplomatarium nr. 20 og 29. Kong Frederik 1's danske registrant 1879, IX p. 569.

⁸ C.A.J. p. 14. Kirkeværket p.305-06.

⁹ V.L. p.52. C.A.J. p.3-4.

¹⁰ C.A.J. p. 3. Mål på enkelte gamle sten 27 - 27½ x 12 - 13 x 9 - 9½ cm - fem skrifter 55 cm.

- ¹¹ C.A.J. p. 9. Mens murstenene ligger i »hjørneorden« op mod vestkanten af det tilmurede dørsted, er dette ikke tilfældet ved den tilsvarende lodfuge på sydsiden. Denne står iøvrigt ud for vestkanten af den østligste gjordbue og dermed noget forskudt i forhold til lodfugen på nordsiden, som står ud for østkanten. Forskellen er godt og vel på en stens længde. Der er muligvis tale om en karmfals. Vilh. Lorenzen antyder tilstedeværelsen af et hjørne.
- ¹² C.A.J. p. 4. Stenmål 26 - 26½ - 27 - 27½ - 28 x 12½ - 13 x 8½ - 9 - 9½ cm - fem skifter 54½ cm.
- ¹³ C.A.J. p. 4-5.
- ¹⁴ Stenmål 26 - 27 x 12 - 12½ x 7½ - 8 cm - 5 skifter 49 cm.
- ¹⁵ C.A.J. p. 12 og V.L. p. 26.
- ¹⁶ C.A.J. p. 12.
- ¹⁷ V.L. p. 34.
- ¹⁸ C.A.J. p. 14. Kirkeværket p. 328.
- ¹⁹ Kirk p. 328.
- ²⁰ V.L. p. 50-51.
- ²¹ Kirkeværket p.326.
- ²² C.A.J. p. 13.
- ²³ Kirkeværket p. 524.
- ²⁴ C.A.J. p. 16, V.L. p. 55.
- ²⁵ C.A.J. p. 7.
- ²⁶ Stenmål på gårdmurens inderside. 27 - 28 - 29 x 13½ x 8½-10 - 5 skifter 57 cm.
- ²⁷ C.A.J. p. 7.
- ²⁸ C.A.J. p. 7, øst for fugen måler fem skifter 52 cm, vest for samme 52 cm.
- ²⁹ C.A.J. p. 8-9.
- ³⁰ C.A.J. p. 8.
- ³¹ C.A.J. p. 8-9. V.L. p. 52.
- ³² C.A.J. p. 7-8.
- ³³ V.L. p. 53.
- ³⁴ C.A.J. p. 7.
- ³⁵ C.A.J. p. 4-5.
- ³⁶ V.L. p. 54.
- ³⁷ C.A.J. p. ?.
- ³⁸ V.L. p. 36.
- ³⁹ C.A.J. p. 10-11. ?.
- ⁴⁰ V.L. p. 60.
- ⁴¹ C.A.J. 5-6.
- ⁴² Kirkeværket 294 og 296f. Dette strider afgørende med H.B. Storch, V. Lorenzen og C.A.J.'s opfattelse af adgangsforholdene til klosteret.
- ⁴³ E. Zimmermann (ed.): Monumenta historica Carmelitana, vol. 1, Lirinæ 1905-07 p. 12-18. 1628. (Zimmerman).
- ⁴⁴ Zimmerman. p. 20-144.

Supplerende materiale:

- Gondulphus Mesters: The Carmelite province of Denmark, 1410 - ca. 1540. Carmelus 1956.
- Mogens Bencard: Carmelite art and architecture in Denmark. Carmelus 1957.
- H.B. Storck: St. Mariæ Kloster, optegnelser 1900-07 manuskript i Nationalmu-seets 2. afd. Rigsdagstidende 1898-99. Tillæg A sp. 1647-54.
- Johannes S. Dalsager: Helsingør almindelige Hospitals Historie 1541-1941, Hel-singør 1941.
- H.N. Garner: Atlas over danske klostre, Kbh. 1968.
- W.H. St. John Hope: On the Whitefriars or Carmeliter of Hulne, Northumber-land. The Archaeological Journal, vol. 47, London 1890 p.105-29.
- Wolfgang Braunfels: Monasteries of Western Europe, London 1972.

Flynderupgård Museet 1979 og før

Af Lilli Friis

I 1979 var det en arbejdsplads uden museumspublikum, men med overvældende meget museumsarbejde. Netop alt det både dejlige og dødkedelige arbejde, som man gerne vil give publikum indblik i, men af praktiske grunde kan vi ikke have alle med ved udpakning, registrering og revidering. Året måtte gå, mens vi knoklede, uden publikums beundring. Tværtimod kom der ustandselig spørgsmål om, hvorfor museet endnu ikke var åbnet efter flytningen til Flynderupgård. Det var jo bare en gammel samling, der skulle stilles op igen, ikke?

Årsberetningen må derfor delvis blive en forklaring på forsinkelsen.

Meylings museum hed det i folkemunde efter den kulturhistoriske samplings ophavsmand, men navnet var egentlig Historisk Samling for Tikøb Kommune - senere ændret til Helsingør Kommune. Det begyndte på Espergærde Skole omkring 1943, hvor overlærer Arne Meyling underviste i historie med håndgribelige ting fra fortiden mellem sine egne og elevernes hænder. I museets senere årsskrift »Saga« og i bogen »Skole og Museum«, udkommet 1964, har Arne Meyling selv skrevet om udviklingen, og overlæreren blev både kommuneantikvar og fik oprettet et statsanerkendt museum i kælderen på skolen.

En god samling havde dermed fået et bedre økonomisk grundlag med statstilskud. Men kælderen blev for trang. Faktisk fik elever og det voksne publikum kun set en brøkdel af samlingen, det meste var stuvet sammen i magasinrum bagved. Kommuneantikvaren kom i pensionsalderen. Skolen havde brug for kælderlokalerne til andet. En udflytning måtte påtænkes. I 1978 besluttede Helsingør Byråd, at samlingen skulle leve videre på Flynderupgård, og Helsingør Bymuseums inspektør, mag.art. Aase Faye, måtte klare forhandlinger og meget andet, før flyttelæs duvede mod gården på Agnetevej. Heldigvis blev der også udnævnt en museumsforvalter med speciel viden, nemlig Arne og Dagny Meylings datter Ritta Vogensen Jensen, tidligere time-lønnet på museet, men fra 1.1.1979 heltidsmedarbejder.

Efter oprindelig plan skulle der før nedpakning i oktober 1978 også have været ansat en akademisk uddannet museumspædagog til den daglige ledelse fra 1.12.1978 - men nærværende artikels forfatter fik først stillingen til tiltrædelse 1.5.1979.

Efter 40 år i kælderetagen i Espergærdeskolen flyttedes museet i december 1978 til de mere herskabelige forhold i Flynderupgårds hovedbygning.

Måske havde der ikke været så meget, hvis indsamlingen ikke var startet under 2. verdenskrig, mens *gammelt ragelse* på pulterkamre og i kældre endnu ikke var blevet *antikviteter*, og samtidig kom der meget værdifulde gaver både fra Arne Meylings elever og deres forældre samt mange andre, der fik interesse for museet, som udvidede sig fra at være en lille studiesamling til at få et klasserum bag det daværende offentlige bibliotek på skolen. Arne Meyling var også bibliotekar, og den åbne dør til museet gav videre kontakflade - og flere tilbud fra byens gamle familier. Næsten alt fra Danmarks gamle fortid måtte gerne afleveres. Derfor har samlingen ikke slagside med det alt for fine, som de færreste har fornøjet sig med engang. Et elendigt tryk i afskallet ramme kunne indgå i samlingen, samtidig med at Meyling gerne købte guldalderkunst, hvis kunstnerens motiv hørte til i den gamle Tikøb Kommune. Gamle redskaber og tekstiler af varierende kvalitet fortalte noget om forskellige samfundsgrupper i området. Arkivalier blev ligeledes indlemmet i samlingen.

Arne Meyling underviser i museet på Espergærdeskolen. Billedet er fra sidst i 50'erne fra før udvidelsen i kælderetagen med 2 ekstra rum. Først da blev der plads til rulleborde, som blev sat frem før historiemernes begyndelse.

Nu er vi taknemmelige for den brede indsamling - selvom den også har været grunden til, at museets nye medarbejdere i 1979 har måttet udskyde åbningen p.g.a. gennemgang af fund fra museets fortid og endnu ikke har haft tid til at følge nyere linier op.

Efter flytningen til Flynderupgård skulle alle genstande registreres og føres på kartotekskort med oplysninger, og også arkivalier måtte gennemgås og stilles op efter et nyere system for at have mere værdi i det daglige arbejde og udnyttelse af samlin-

gerne til senere udstilling og undervisningsbrug. Og fra fjernmagasin på Sindshvile ankom nye *fund*, som skulle behandles.

Nyere faglitteratur er blevet anskaffet, men først måtte man jo vide, hvad der var i forvejen. Bøger blev pakket ud fra både flyttekasser og dragkisteskuffer og kom efterhånden på kartotekskort. Imens lå de sorterede bøger længe i stabler, mens der blev bygget de fornødne bogreoler - så for Flynderupgårds første medarbejdere er det slet ikke en selvfølge, at bøger står lodret og er lette at finde på hylder.

Som en meget glædelig udvidelse besluttede Helsingør Kommune at sige ja tak til arkitekt Per Christiansens storstilede gavetilbud: hans private fiskerisamling. Gratis er det ikke at modtage en sådan gave, for den østre længe skulle bygges om til fiskerimuseum, men ved nytårstid stod bygningen i store træk færdig til den påtænkte videre indretning.

Som et af de nødvendige kontorarbejder skulle der i 1979 efter krav fra Statens Museumsnævn udarbejdes en langtidsplanlægningsrapport. Det gjaldt alle landets statsanerkendte museer. Midt i flytterodet var det en drøj omgang at tage stilling til alle Museumsnævnets spørgsmål, men det følte samtidig umådelig gavnligt at skulle gennemtænke planer for flere års udvikling allerede i efteråret.

Under alt dette måtte udadvendt aktivitet begrænses til, at vi fra de efterhånden udpakke ting kunne låne lidt til Helsingør Bymuseums særudstillinger, som omtales andetsteds her i bogen.

Helsingør Bymuseum 1979

Af Aase Faye og Kenno Pedersen

I det forløbne år har en stor del af arbejdet ved Helsingør Bymuseum bestået i forskellige registreringsarbejder, opbygningen af særudstillingen *Helsingør under besættelsen* samt ikke mindst indretning af Flynderupgård til museum og den efterfølgende flytning af Historisk Samling fra Espergærde Skole.

Museet har som tidligere fået anvist såvel unge arbejdsløse som langtidsledige, der efter en kort indføring i det museale arbejde har udført et stort og godt arbejde i samarbejde med det faste personale.

Antallet af skriftlige forespørgsler har næsten været det samme som i de foregående år, hvorimod de personlige henvendelser på museet eller telefonisk har været i kraftig stigning.

SAMLINGERNE

Registrering: Da antallet af nyindkomne genstande til museet har været stagnerende i forhold til 1978, har der været mulighed for en vis nyregistrering af de bestående samlinger.

Nyerhvervelser: Som tidligere har Bymuseet haft stor glæde af at modtage gaver. I 1979 fra: F.A. Hansen, Kingsvej 31: Diverse ældre bøger. Helsingør Vandværk: Tre stophanedæksler. Peter Hansen, Ndr. Strandvej 355, Hornbæk: To stilebøger. Bagermester Poul Matthiessen, Sigurd Swanesvej 1: To papirholdere og kransekagefigur. Just Thorning, Kirsten Piilsvej 1, Charlottenlund: Stik af H. Carmiencke. Helsingør Politis Tekniske Afdeling: Detentionsdør og fotos. Olga Hørup, Skydebaneallé 3 (via borgmester Ove Thelin): Bog. Ruth Jørgensen, Hellebo Park 19: Tegninger af Otto Valentiner. Lærer Sten Agger, Keplersvej, Hornbæk: Bog. Birgit Nielsen, Ved Sundet 6, Espergærde: Badekar, balje, servantebord med stel, bord, stol, to senge og en rulle. Marie Lavesen, Bøgehøjgård, Hornbæk: Optegnelser fra Hornbæk. Ole Kielberg, Dageløkkevej 51, Humlebæk: 62 blyantstegninger, 40 akvareller og farvelagte tegninger, tuschtegninger, skitsebog, oliemaleri m.v. Johanne Wegmann, Tordenskjoldsvej 19: Tørklæde fra besættelsen. Inger Johansen, Øerne: Diverse genstande (tekstiler bl.a.) og arkivalier vedrørende familien Langeland. Dagny Zedeler, Hellebo Park 1-66:

Diverse tekstiler. Ebba Møller, Rostgaardsvej 7: Fodpuder, kjoler m.v. samt arkivalier vedrørende konditor F. Møllers familie. Ollis Klem, Sdr. Strandvej 34: Mads Holms brødmaskine. Alvina Nielsen, Groskenstræde 4: Læderbrandspand.

Ved køb er endvidere erhvervet et oliemaleri af en af vore mindre kendte guldaldermalere, Vilhelm Petersen (kystparti fra Hornbæk Plantage), en akvarel af Ole Kielberg (Kongens Karnap på Kronborg), flere stik af Carl Bloch fra omegnen samt en såkaldt akvatinte af Niels Truslew (1762-1826) forestillende *Prospect af Egnen ved Kronborg fra den nordlige Side*.

Bymuseets sølvsamling på Marienlyst Slot er blevet suppleret med to meget store spiseskeer af helsingørmesteren Hans Peter Holst (borgerskab fra 1734), 6 mindre spiseskeer af Martin Ludvig Weller (borgerskab fra 1820) samt en sennepskrukke og en peberbøsse af en af de mere kendte helsingørske sølvmede, Niels Peder Lindberg (borgerskab fra 1801).

Endelig har museet købt en meget fin dukke med tilhørende dukkeseng fra århundredskiftet, der har været i den samme helsingørske familie indtil 1979.

Byhistorisk Arkiv har tilsvarende modtaget fotografier, arkivalier samt diverse trykt materiale fra: H.C. og Poula Andersen, Sdr. Strandvej 27, Helsingør. Anna Ardenfelt, Sabroesvej 13f. Kriminaloverbetjent Knud Axelsen, Helsingør Politigård, Sct. Annagade. Elna Margrethe Bang-Soltau, Bakkedraget, Fredensborg. Erling Bendtsen, Abildgårdsvej 11. Overingeniør Henning Berg, »Skovgaard«, Rødegårdsvej 12, Øerne. Poul Østergaard Bertelsen, Pontoppidansvej 39. Erik Brenting, Sudergade 12d. Ove Bruhn, Hestemøllestræde 3. Oswald Christensen, Ndr. Strandvej 320, Hornbæk. Alfred Christiansen, Rolighedsvej 7b. Arkitekt Per Christiansen, Gl. Tibberupvej 29, Espergærde. Maria Dalsgaard, Strandvej 188c, Snekkersten. Hans Dixen, Rostrupsvej 4, Århus C. Maler Svend Engelbrecht-sen, Ndr. Strandvej 181. Fredensborg-Humblebæk Lokalhistoriske Arkiv, Jernbanegade 3, Fredensborg. Gentofte Kommunes Lokalhistoriske Arkiv, Jægersborg Allé 147, Gentofte. Gilleleje Museum, Rostgårdsvej 2, Gilleleje. O.B. Grønning, Chr. Rasmussensvej 25. Svend Hacke, Sct. Annagade 58. Carlo Hansen, Klostergade 3. F.A. Hansen, Kingosvej 31. Henry Hansen, Mads Holmsvej 1. Kaj Hansen, Gammeltoftsgade 16, København. Haslev Lokalhistoriske Arkiv, Stengårdsvej 18, Haslev. Tage Havn, Ndr. Strandvej 355, Hornbæk. Helsingør Civilforsvar v/Poul Mikkelsen, Svingelport 7. H.H.G.B., Nordlysvænget 10. Helsingør Kommune, Rådhuset. Borgmesterkon-

toret. Helsingør Værft, Allegade. Kurt Henriksen, Gefionsparken 10. Lokalhistorisk Arkiv for Holbæk Kommune, Uglerupvej 18, Hørby, Holbæk. Holsted Lokalhistoriske Arkiv, Holsted. K. Hørlyck, Skåningevej 14, Ålsgårde. E. Jensen, Søndermarken 28, Espergærde. Elvine Jensen, Søndermarken 28, Espergærde. Finn Jensen, Nordvej 17. Kai V. Jensen, Allegade 17. Jenny Johansen, Bragesvej 1. G. Kaiser, Kongedammen 36. Karen Klem, Valmuevej 21. Kolding Kommunebiblioteker, Inge Ladgård, Jernbanegade 25, Kolding. Køge Byhistoriske Arkiv, Kirkestræde 14-16, Købe. J. Amdrup Larsen, Kongevej 48. Ketty Larsen, Marienlyst Alle 19a. R. Thormod Larsen, Caroline Mathildesvej 1, Hellebæk. Bogbinder J. Ludvigsen, Sct. Olaigade 1. Lars Bjørn Madsen, Sophie Brahesgade 6. Poul Matthiessen, Sigurd Swanesvej 1. Aksel Vestergaard Mikkelsen, Nørrevej 87, Snekkersten. Ebba Møller, Rostgårdsvej 7. Bodil og Carl Nielsen, Mørdrupvej 105, Espergærde. Jørgen Arthur Nielsen, Abildgårdsvej 42. Poul Erik Nielsen, Blichersvej 101. Ulla-Bello Nilsson, Skjoldsvej 19. Herbert Olesen, Tårnhøjvej 10,II. Børge Olsen, Abildgårdsvej 26,II. Johannes Olsen, Sæbroesvej 19D. Carl Palm, Helsingborg. G.B. Starch Petersen, Claessensvej 4a. Hans Milan Petersen, Stubbedamsvej 188c, Snekkersten. Helge Petersen, Heimdalsvej 24. Knud Petersen, Søvejen 59. Eivind Forsmark Poulsen, Gl. Køgevej 777c. I.M. Priskorn, Randers Kommune, Biblioteksvæsenet, Stemannsgade 2, Randers. E. Rasmussen, Østergang 5, Hillerød. Arkitekt Egon Rasmussen, Teknisk Forvaltning, Mørdrupvej, Espergærde. Karl Ratner, Rolighedsvej 9. J. Richter/Fl. Richter, Holger Danskesvej 41. Eli Ringbæk, Rosenstandsvej 21. Rudkøbing Byhistorisk Arkiv, Kirkepladsen, Rudkøbing. Slagelse Lokalhistoriske Arkiv, Slagelse Centralbibliotek, Slagelse. Hedvig Sørensen, Hestemøllestræde 6. J. Mølbak-Sørensen, Holmevænget 8, Hornbæk. Sæby Lokalhistoriske Arkiv, Skolegade 4, Sæby. Søllerød Kommunebiblioteker. Byhistorisk Arkiv, Bibliotekssalen 1-5, Nærum. Tandlæge Carl Tuxen, Ørebakken 15. Simon Vetter, Rosenkildevej 66a. Kontorchef V. Villadsen, Ny Kongensgade 20,4, København V. Jens Vognsen, Strandgade 38, »Antikboden«.

Antallet af afleveringer af denne kategori har været langt større end før, hvilket i høj grad hænger sammen med den store indsamlingskampagne, der blev iværksat i forbindelse med særudstillingen *Helsingør under besættelsen*. I løbet af den første måned efter åbningen, den 19. september, var der alene tale om 45 afleveringer, hvoraf flere var ganske omfattende.

Dette var ligeledes tilfældet blandt de øvrige afleveringer, hvor især arkivet fra Tjenestetyende-foreningen for Helsingør og Omegn samt 14 rodeprotokoller, fundet på loftet i en ejendom i Svingelport, skal fremhæves.

Som noget nyt indførtes i 1979 en registreringsblanket, der foruden at skulle fungere som registrerings- og tilvækstsjournal anvendes som kvittering til giverne.

Undersøgelser: I modsætning til de foregående år har antallet af anmeldelser til Bymuseet af fund, specielt jordfund, været meget begrænset, og i ingen af tilfældene har der været grundlag for egentlige udgravninger. Man har derfor nøjedes med at registrere det fundne som f.eks. resterne af en teglovn, som blev fundet i forbindelse med opgravning til en sprængt vandledning på Stubbedamsvej, umiddelbart nord for viadukten. Teglovnresterne kunne ud fra beliggenheden henføres til Kronborg Teglværk, der blev grundlagt omkring 1771. I ejendommen Bjergegade 32 fandt Vilhelm Hyll i forbindelse med en ombygning resterne af et større egetræskar, der har været ca. 1 meter i diameter. Ud fra de mange læderrester, der blev fundet i og ved karret, er det nærliggende at sætte dette i forbindelse med garvning og dermed feldbereder Svend Petersen, der ejede den pågældende ejendom fra omkring 1720-70. Jordarbejder i forbindelse med udgravning til fundamenter, vandledninger og kloakker er som sædvanlig blevet fulgt i det omfang, det har været muligt. Det har dog været noget problematisk at få kendskab til disse arbejder rettidigt, hvorfor Bymuseet fandt det hensigtsmæssigt at udarbejde et midlertidigt arkæologisk/topografisk kort til brug i Teknisk Forvaltning, så Bymuseet kunne orienteres i forvejen om planlagte arbejder og dermed have bedre mulighed for at forberede eventuelle undersøgelser eller i det mindste følge opgravningerne.

Undersøgelserne af sidehuset til Strandgade 87, der blev indledt i 1978, er blevet fortsat i 1979 af Lars Bjørn Madsen, der udover en minutøs opmåling har foretaget en grundig bygningsundersøgelse af huset som helhed. I fortsættelse heraf vil der om muligt blive foretaget en mindre prøvegravning dels for at få underbygget og suppleret de bygningsmæssige undersøgelser, dels for at undersøge om der har eksisteret en middelalderlig strandmur. Som et væsentligt arbejdsredskab i bygningsundersøgelsen i byen har Bymuseet i samarbejde med Dansk Komité for Byhistorisk og med støtte fra Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd fået udarbejdet og trykt et såkaldt *Jævnføringsregister over Helsingør Købstads Bygrunde 1682-1975*.

Skiftende udstillinger: Danske kunsthåndværkere udstillede efterhånden traditionen tro på Marienlyst Slot i sommermånederne juni, juli og august. Udstillingen, der var sat op af møbelarkitekt Dan Svarth, viste arbejder af: Erik Olsen (bogbind), Jesper Kern-Jespersen (glas), Bo Bonfils (grafik og design), Ib Bluitgen, Torben Hardenberg, Ole W. Jacobsen og Jytte Kløve (guld og sølv), Julie Høm, Lisbeth Munch-Petersen, Malene Müllertz, Snorre Stephensen og Inger Thing (keramik), Dan Svarth og Jørgen V. Hansen (møbler) og Inge Alifrangis, Trine Ellitsgaard, Berit Jensen og Britt Smelvær (textil).

Pianisten Mark Schneider arrangerede i forbindelse med sommerudstillingen kammerkoncerter i *Kongens Værelse* hver mandag i juli.

I tiden 19/2-79 til 10/3-79 dannede slottet endvidere ramme om Helsingør og Omegns Kunstforenings udstilling af lokale kunstneres frembringelser.

Et større udvalg af malerier og stik fra Historisk Samling, der var under flytning til Flynderupgård, var i foråret udstillet i Karmeliterhusets særudstillingslokale, hvor der derefter den 19/9 åbnedes den tidligere omtalte særudstilling *Helsingør under besættelsen*.

På åbningsdagen serveredes *pullimut* og hjemmebagte kager lavet efter opskrifter fra besættelsestiden. Udstillingen blev i løbet af den første måned besøgt af mere end 3000 gæster, og inden den blev lukket den 9. april 1980, havde omkring 8000 set udstillingen.

Den 1. december arrangerede Bymuseet på initiativ af Jørgen Hovgaard, hjemmeværnsorkesteret, en såkaldt *besat dag*. Alle implicerede skal i denne forbindelse have hjertelig tak. Forskellige *miniudstillinger* udenfor Bymuseet er lavet i biblioteket på Frederiksborg Amts Sygehus, bl.a. *Helsingør, som fotografen så det* samt en postkortudstilling opbygget som en rejse gennem kommunen. I Sparekassen SDS's Kongensgadeafdeling har der været udstillinger om tekstiler og dukketeater, og samtidig med at Sparekassens nye regionskontor i Prøvestenscentret blev taget i brug, fik Bymuseet stillet en stor, specielt indrettet montre til rådighed for skiftende udstillinger. Da 1979 var internationalt børneår, tog den første af udstillingerne i Prøvestenscentret sit udgangspunkt i dette emne, som senere blev afløst af en udstilling af kinesisk, japansk og fransk porcelæn samt fransk jugendglas, der var modtaget som arv. Den flyttedes senere til Privatbankens afdeling i Hornbæk.